

ՏԱՍԸ ՏԱՐԻ ՇՂԹԱՅՈՒԱԾ

Հ ե ղ ի ն ա կ՝

ԱՐՏԱՇԷՍ ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ

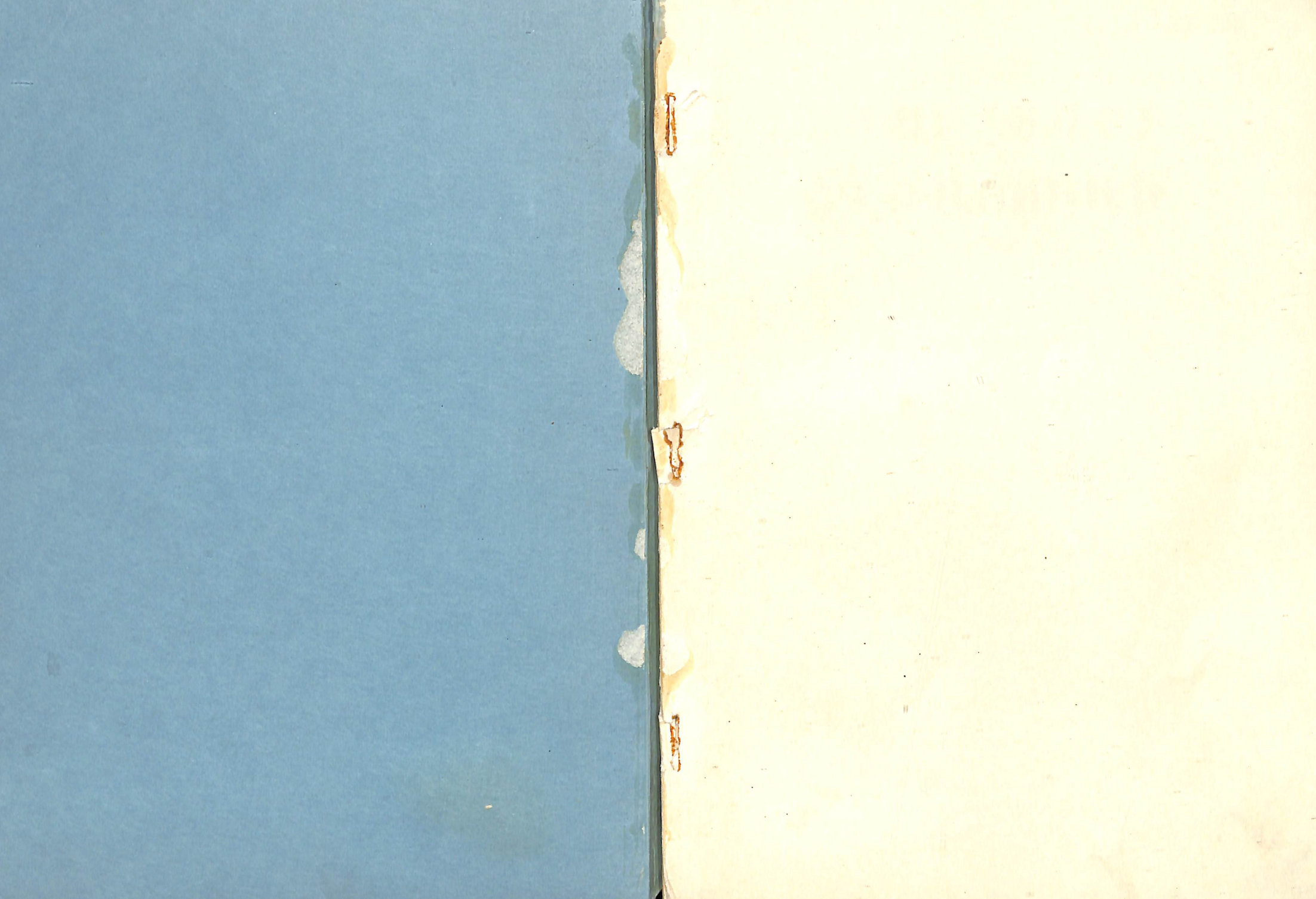

891.99

Ի-83

1938

«Ազատ» Տպարան
Սան Ֆրանսիսկո

891.99
Ի-83

19 NOV 2011

ՏԱՍԸ ՏԱՐԻ ՇՂԹԱՅՈՒԱԾ

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ՝

ԱՐՏԱՇԷՍ ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ

1938

«Ագատ» Տպարան
Սան Ֆրանսիսկո

29 APR 2013

33105

Ամէն իրաւունք վերապահուած է հեղինակին

10213-71.

20 Ն

Անոր . . . որ պատանեկան Սէրիս

Անրջային Դիցուհին դարձաւ ,

ու

Տառ երկար ու ձիգ տարիներ ,

Սէրիս Բագինին մէջ՝

Սիրտիս շղթայուած՝

Իր կուսական համը Սէրը աստուածացուց . . .

ԱՌԱՋԻՆ ՍԷՐ – ԽԱՆՁՈՂ ԿՐԱԿ

“Amour, amour, quand tu nous tiens,
on peut dire, adieu, Prudence.”

LA FONTAINE

—Որո՞ւ համար կը բացուիք, վարդեր, որո՞ւ համար է ձեր գինովցնող բոյրը . . . Գոնէ վարդ մը, կարմիր վարդ մը կարենայի ճամբել անոր . . . վարդ մը՝ որու թերթիկներուն մէջ հոգիս ծրարած՝ կարենայի դնել անոր ձիւնաթոյր, քնքոյշ ձեռքին մէջ . . . Ա՛հ, հոգիս լեզու պիտի առնէր, գիտեմ, ու պիտի պատմէր, սիրտիս կարօտը պիտի պատմէր անոր՝ որ ահաւոր լուսթեան մը մէջ, թերեւս նա ալ ինձ պէս իր առաջին երազը կը հիւսէ, իր առաջին երազը կ'ապրի . . . Վարդե՛ր, վարդե՛ր, քնքոյշ, սիրարոյր վարդե՛ր, ձեր թարմութիւնը հոգիս կը կրծէ ու ձեր բոյրը՝ ալիք ալիք սիրտէս ներս խուժելով՝ կարօտս կը քրքրէ, իմ մենաւոր, իմ արցունքոտ կարօտը . . .

Ամէն առաւօտ, սոխակներու դայլայլին հետ՝ երուանդ իրենց փոքրիկ պարտէզի վարդենիին քով կանգնած, կարծես սոխակ մըն ալ ինք ըլլար, իր նորաբողբոջ, իր առաջին սէրը կ'երգէր։ Ամէն առաւօտ, շատ կանուխ, երբ դեռ ուրիշներ կը խորդային խոր քունի մէջ, այն օրէն ի վեր երբ դպրոցէն վերադարձին՝ պատահաբար, առաջին անգամ Ալ-խէնին էր հանդիպած, երուանդ վարդենիին քով՝ իր նոր սիրտը, իր առաջին սիրտը կ'երգէր։

Տասնըվեց Գարուններու ընթացքին՝ նա ապրած էր մանկական անմեղ կեանք մը, անձանոթ յոյզի ու հոգեկան

դալարումներու, անծանօթ՝ սիրտի մաշիչ բաբախումներու։ Բայց այդ Մայիսը, իր տասնըվեցերորդ Գարունի այդ Մայիսը՝ նոր բոյր էր բերած իրեն, նոր յոյզ էր տուած իր հոգիին, նոր կրակ էր ձգած իր սիրտին մէջ . . .

Ու Երուանդ՝ ամէն առաւօտ, ամէն իրիկուն, վարդենիին քով, ու կարճ ու արթուն գիշերները՝ չորս պատերու մէջ՝ իր առաջին սէրը, իր դիւթական, իր առաջին երազը կը հիւսէր . . .

Կ'անցնէին օրեր ու շաբաթներ՝ իրենց հետ տանելով այդ սիրտանջ պատանիի հոգեկան նոր ոգորումները, սիրտի արտասովոր բաբախումներն ու հեւանքը՝ որոնք այլեւս գողտրիկ յուշերու փոխուած՝ անոր պայծառ երեւակայութիւնը կ'օրօրէին։ Երեւակայել ու դեղերիլ իրեն անծանօթ այդ նոր աշխարհին մէջ, իր էութիւնը ենթարկել այն նոր ոյժի արթնցնող զգացական ցնցումներուն, նոր յոյսերու, նոր տեսիլներու բանալ իր սիրտն ու հոգին, հեռաւոր ու լոին դաշտերու մէջ՝ վերջալոյսներու կախարդական վազքը գիտելէ յետոյ՝ լուսնակի հետ միայնակ իր հոգիին կարօտը ապրիլ, Երուանդի համար նոր ու գինովցնող երեւոյթներ էին։ Նա կը տեսնէր որ ամէն ինչ փոխուած կ'երեւնար իր աչքերուն. բնութեան գեղեցկութիւնները հրապոյրի նոր զգացումներ կ'արթնցնէին իր սիրտին մէջ։ Կեանքը կարծես նոր նշանակութիւն մը կը զգենուր իրեն համար։ Իր ամէն մէկ շարժում, ուրիշներու հետ ունեցած իր յարաբերութիւնները, ամէն ինչ որ կը տեսնէր իր շուրջը, ամէն ինչ որ կը զգար իր հոգիին խորը՝ բոլորովին նոր նշանակութեան մը հետ կը կապէր. կարծես թէ նոր ծնած ըլլար։ Իր ապրած տասնըվեց տարիներու պատկերը՝ այնքա՛ն կ'աղօտնար իր յիշողութեան մէջ ու այդ նոր ոյժը երթալով այնքա՛ն կը ցնցէր իր համակ էութիւնը՝ որ երբեմն խաբկանքը կ'ունենար մտածելու թէ ինք նոյն Երուանդը չէր, բոլորովին տարբեր անձ մը։ Նա կը զգար այդ իր հոգիին խորը, նա կը տեսնէր այդ իր մարմնուն աչքերուն մէջ, իր գէմ-

քին վրայ, իր մարմինին վրայ։ Նա հայելիին մէջ այլեւս չէր տեսներ գիրուկ ու կլորիկ գէմք մը, փայլուն կրակը իր խաժ աչքերուն մէջ։ Իր այտերը նիհարցեր էին, կարմրութիւնը քնքոյշ դալիւթեան մըն էր փոխուած, եւ աչքերուն կրակը մարեր էր, չի կար այլեւս։ Իր սիրտն էր ինկած այդ կրակը՝ որ կամաց կամաց աւելի կ'արծարծէր, աւելի կը մեծնար, ու այդ կայտառ պատանին՝ քանի մը շաբաթներու ընթացքին՝ անծանօթ կմախք մըն էր դարձած . . .

—Երուանդ, Երուանդ, ի՞նչ է պատահեր քեզ, ինչո՞ւ այդքան նիհարցեր ես . . . Երկու վայրկեան հազիւ ճաշի կը նստիս, «Ախորժոկ չունիմ», կ'ըսես, ու սենեակդ կ'առանձնանաս։ Գրեթէ ամէն գիշեր կ'արթնամ վերջերս, վեր կ'ելլեմ, աչքերս մեքենաբար սենեակիդ դռան կը դռնան եւ բանալիի ճեղքէն կը տեսնեմ որ ճրագդ կը վառի տակաւին, ու դուն կը գրես, կը գրես շարունակ . . . Երեկ գիշեր երբ արթնցայ . . . դաւա՛կս, Երուանդ . . .

Տիկին Սրբուհին չի կրցաւ շարունակել իր խօսքը, յուզումա՛ծ էր. արցունքի կաթիլներ սկսան վար գլորիլ իր այտերէն։

—Հանդարտի՛ր, մայրի՛կ, ինչո՞ւ այդքան յուզուեցար. իմ նիհարութիւնը ինչո՞ւ այդքան զարմանք կը պատճառէ քեզի. գիտես որ զպրոցի վերջին երկու տարիները բաղդատաբար աւելի ծանր պէտք է աշխատիլ։ Ես վերջերս մասնաւորապէս ստիպուած եմ գիշերները աւելի երկար աշխատելու՝ որպէսզի կարենամ իմ փայլուն դիրքը պահել կարգիս մէջ. ուրիշ աշակերտներ մրցումի մտած են ինձ հետ։ Ուսուցիչներէն մէկը՝ որ նոր է վերադարձեր ամերիկեան կոլէճէ մը՝ չափազանց խօսապահանջ է եւ կը պարտադրէ մեզ որ դասագրքի մէջ երեւցած ամէն մէկ կէտ լաւ ըմբռնենք եւ բացատրենք մեր սորվածը՝ դասարանի մէջ։ Բնական է որ ես ստիպուիմ գիշերները սովորականէն քիչ մը աւելի երկար նստիլ եւ դասե-

րովս սրարադիլ: Անշուշտ, ես ալ կը տեսնեմ որ անքնութիւնը ազգած է մարմինիս վրայ . . . եւ ուտելու ակտիւութիւնս ալ փակած է քիչ մը . . . Սակայն ի՞նչ կ'ուզէիր ըսել երէկ գիշերուան մասին, մայրիկ. կ'ենթադրեմ թէ շատ անհանգիստ էիր երէկ գիշեր, այնպէս չէ՞ . . .

Տիկին Սրբուհին լուռ էր. իր յուզուած սիրտը շատ գիւրուածեամբ կարելի էր կարդալ իր դէմքին վրայ, իր արցունքոտ աչքերուն մէջ: Ձէր կրնար խօսիլ, չէր ուզեր խօսիլ, ոխալ բառ մը կրնար վերաւորել իր Երուանդին զգացումները, կրնար աւելի մեծ վիշտ մը պատճառել անոր . . . Կամայ մը դուրս ելաւ սենեակէն, սլարտէզը դնաց, հոն՝ ուր իր սիրասուն դաւակը կը վազէր ամէն առաւօտ, սոխակներու դայլայլին հետ . . .

Անորոշ մտածումներու վարագոյր մը եւս կը բացուէր Երուանդի միտքին մէջ. իր սլաշառ ու յստակ միտքը՝ կասկածանքներու սեւ մշուշով մը կը սկսէր լեցուիլ, եւ ինքն ալ առանջին անգամ ըլլալով՝ պատանիի իր տրամաբանութեան ձախողումը կը տեսնէր: Ձէր կրնար հաւատալ թէ յաջողած էր համոզել մայրիկը՝ իր նիհարութեան մասին յառաջ բերած պատճառաբանութիւններով: Այդ պատճառները շատ տկար էին եւ Երուանդ կը զգար որ իր մայրը՝ երէկ գիշերուան մասին իր ըրած ակնարկութեան վրայ հիմնուելով՝ գիտէր իր սիրտին ցաւը, գիտէր իր մաշումին պատճառը: Հասկա ի՞նչ նշանակութիւն կրնար ունենալ մայրիկին այն մէկ երկու խօսքը, «Երէկ գիշեր երբ արթնցայ . . . զաւակս, Երուանդ . . .» Նէ ինչո՞ւ չուզեց ըսել ամէն ինչ. իր արցունքները այտերէն վար թափեցան, եւ իր հոգիին խռովքը սլարտիկելու համար՝ իջաւ սլարտէզը:

Երուանդ վստահ էր այլեւս որ մայրիկը գիտէր իր գալարումին պատճառը, որ նէ երէկ գիշեր լսած էր իր սիրտին մաշումը, իր հոգիին անսովոր հեւանքը, իր հեկեկումը . . .

Այդ գիշերը . . . Երջանկութեան, հոգիի քնքոյշ

Երջանկութեան գիշեր մըն էր եղած Երուանդի համար. իր սիրտը սովորականէն աւելի արագ կը բարախէր. կը զգար որ իւրաքանչիւր զարկը՝ նոր դող մը, նոր սարսուռ մը կը տարածէր իր ամբողջ մարմինին մէջ: Կը զգար որ իւրաքանչիւր զարկը՝ բան մը կը փրցնէր իր սիրտէն . . . Կը հեւար, կը դողար, կը գալարէր ինքն իր մէջ. կը զգար՝ շատ որոշ կերպով, իր հոգիին մաշումը . . . Բայց այդ տառապանքին մէջ, հոգեկան այդ գալարումներուն գիւրկը՝ Երուանդ երջանիկ էր . . . Այդ երջանկութիւնը ցնցած էր իր համակ էութիւնը, իր սիրտն ու հոգին, եւ Աշխէնին հանդէպ ունեցած իր կարօտը—իր սէրը՝ դուլալ աղբիւրի մը սկստ՝ իր այրող այտերը, իր այրող սիրտը կը զովացնէր . . .

Ինչո՞ւ Երուանդ երջանիկ էր այդ գիշեր . . .

Երկու երկար ու մաշիչ տարիներու հոգեկան դալարումներէ, անվերջ սպասումներէ յետոյ՝ Երուանդի հոգիին մէջ յոյսի շող մը պլպլալ սկսաւ այն օրը: Երբ դպրոցէն վերջ՝ տուն վերադարձած՝ սովորականին պէս պատուհանին առջեւ կանգնելով՝ անոր անցնելուն կը սպասէր, Երուանդ մէկէն իր շունչը բռնեց. ամբողջ մարմինը կը դողար երբ անոր թեթեւ ոտքերուն ձայնը ականջին հասաւ . . . Աշխէնն էր որ կուգար . . . Նէ գլուխը վեր բարձրացուց, աչքերը շնորհակալ Երուանդի աչքերուն հանդիպեցան, քնքոյշ ժպիտ մը դուրս թռաւ ներս բոցավառ աչքերէն, նէ անցաւ դնաց, ու իր ժպիտը՝ յոյսի փայլուն ճառագայթի մը պէս՝ Երուանդի հոգիին մէջ ինկաւ . . . Ներս առաջին ժպիտն էր այն՝ որ Երուանդի մաշող սիրտին մէջ՝ յոյսի փողփողուն աստղ մը դարձաւ:

Երկու երկար տարիներ, նա ամէն առաւօտ, ամէն իրիկուն, Աշխէնի անցնելուն ու դարձին կը սպասէր, ու ամէն գիշեր, իր սէրին հետ միայնակ, իր սիրտին մէջ արծաթադուր կրակին հետ առանձին՝ նա հալ ու մաշ կ'ըլլար, կը տուայտէր ու կը հլուէր . . . Այն ժպիտը նոր յոյս մըն էր բերած իրեն, եւ Երուանդ երջանիկ կը զգար . . .

Ամբողջ գիշերը արթուն էր, չէր կրցած քնանալ, չէր ուզած քնանալ. իր հոգիին հետ միայնակ՝ այդ գողտրիկ ժպտիւրը կը գիտէր, Աշխէնի առաջին ժպտիւրը . . . Եւ առանց զգալու կարծես, մեքենայաբար, գրած էր ժամերով, թուղթի վրայ առած էր իր հոգիին պատկերը՝ Աշխէնին ճամբելու համար։ Այդ ժպտիւնն յետոյ, երկու տարիներ այն անծանօթ կրակի լափող բոցերուն մէջ միայն յետոյ՝ Երուանդ վճռած էր իր սէրը յայտնել Աշխէնին։

Նամակը պատրաստ էր արդէն եւ դայն Աշխէնին հասցընելու ծրագիրը Երուանդի միտքին մէջ կը դառնար ամէն վայրկեան։ Որոշած էր յաջորդ օրը քիչ մը կանուխ երթալ գպրոց՝ այդ ծրագիրը գլուխ հանելու համար։

Առաւօտեան նախաճաշը դեռ չըրած՝ Երուանդ իր դասագիրքերը հաւաքեց, եւ ահա հինգ վայրկեան վերջ՝ դըպրոցի բլուրին վրայ, տենդոս նայուածքներով՝ իր ընկերներէն մէկի պղտիկ քրօջ կը սպասէր։ Աշակերտներն ու աշակերտուհիները խումբ խումբ գպրոցի մեծ դուռէն անցնելով՝ դէպի իրենց խաղալու բակեր կը յառաջանային, հոն քանի մը վայրկեան դրօսնելէ վերջ՝ դանդաղ հնչելուն պէս՝ իրենց դասարանները երթալու։ Հինգ վայրկեան կար առաջին դանդաղին՝ երբ Երուանդ յանկարծ նշմարեց Վարդուհին՝ որ քանի մը աղջիկներու ետեւէն, դէպի մեծ դուռը կը յառաջանար։ Վարանումի անորոշ կարգ մը մտածումներ սկսան պաշարել Երուանդի միտքը . . . Վախի մը շփոթեցնող դողը մէկէն իր սիրտին մէջ ինկաւ, սկսաւ կարմրիլ. ինչ ընելիքը չէր գիտեր. անկանոն ու աւելորդ շարժումներով՝ արդէն ընկերներէն մէկ երկուքի ուշադրութիւնը գրաւեւ էր իր վրայ . . . Բայց ձայն մը՝ որ աւելի ուժգնօրէն կը հնչէր իր սիրտին մէջ՝ թոյլ չէր տար որ նա ընկճուէր այդ շփոթութիւններէն, եւ Երուանդ յառաջանալով դէպի Վարդուհին, ցած ձայնով մը փսփսաց, — Վարդուհի, այս նամակը Աշխէնին տուր՝ դասարան երթալէ առաջ. չի մոռնաս, Աշխէնին . . .

Պղտիկ աղջիկը անսովոր երեւոյթի մը առջեւ կը դըռնէր ինքզինքը. մէկ երկու անորոշ խօսքեր մը թմրեց, նամակը գրպանը գրաւ, չարաճճի ժպտալ մը նետեց Երուանդի վրայ եւ վաղեց դէպի գպրոցի բակը։

Երուանդ մէկ շունչ մինչեւ դասարան վաղեց, իր դըռասեղանը գրաւեց եւ թաշկինակով սկսաւ ճակտին քրտինքը սրբել։ Մեծ բեռ մը կարծես վար էր նետած իր ուսերէն. երկար շունչ մը քաշեց. սիրտը սովորականէն շատ աւելի թեթեւ կ'երեւնար։ Առաջին դանդը հնչած էր արդէն, երկրորդը յաջորդեց շուտով, եւ դասերը սկսած էին։

Երուանդի միտքը սակայն, այդ օրը մասնաւորապէս՝ իր դասերէն աւելի՝ ուրիշ բանի մը շուրջ կը դառնար։ Նա կ'երեւակայէր որ Աշխէն արդէն ստացեր էր իր նամակը, կարդացած էր անշուշտ, եւ շուտով կը պատասխանէր։

Օրեր ու շաբաթներ կ'անցնէին, Աշխէնէն լուր մը չի կար. ամիսնե՛ր, սպասումի երկար ամիսներ կ'անցնէին, տարին կ'անցնէր, ու Աշխէն տակաւին լուր էր . . .

Վարդուհին յանձնած էր նամակը Աշխէնին այն առաւօտ։ Աշխէն անսովոր երեւոյթի մը առջեւ կը գտնէր ինքզինքը. մէկ կողմէն հետաքրքրութեան զգացում մը, միւս կողմէն անորոշ վախի մը մտածումը՝ շփոթ դրութեան մը մասնածէն էին դինք։ Չէր ուզեր նամակը բանալ ընկերուհիներու ներկայութեան՝ որովհետեւ անոնցմէ քանինները այդ օրերուն նոյն կարգի նամակներ առած էին եւ միամտօրէն միւսներու առջեւ կարդալով՝ անոնց կծու ու հեզնական ակնարկութիւններուն արժանացեր էին։ Նէ չէր ուզեր ոչ ոքի ուշադրութիւն իր վրայ հրաւիրել, բայց հետաքրքրութեան զգացումը այնքան զօրաւոր էր իր մէջ՝ որ այդ վիճակով դասերուն հետեւիլը անկարելի կը դարձնէր։ Պայքարը երթալով աւելի կը սաստկանար իր մէջ. նամակը պէտք էր կարդալ՝ ինչ գիտով ալ որ լինէր։ Յանկարծ միտք մը փայլատակեց իր ուղեղին մէջ եւ վայրկենապէս սկսաւ իրականութեան փոխել դայն։

Գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ սկսաւ հեւալ մէկ երկու վայրկեան. արդէն քանիններու ուշադրութիւնը գրաւեւ էր. մէկ երկուքը հասկցած էին արդէն որ Աշխէն գլուխի սոսկալի ցաւէ մը կը տառապէր: Ուսուցչուհին նկատեց որ իրարանցում մը ծայր կուտար դասարանի մէջ. տեսաւ որ Աշխէն գլուխը ձեռքերուն մէջ առած կը հեւար ու միւսներ իրեն կը նայէին: Աշխէնին մօտեցաւ, եւ երբ դասընկերներէն մէկը՝ որ Աշխէնին մօտ էր, յայտնեց որ նէ գլուխի ցաւ ունէր, ուսուցչուհին Աշխէնի մազերը շոյելով ըսաւ,

— Աշխէն, կրնաս տուն երթալ: Դեղարան հանդիպիր, գլուխի ցաւի համար բան մը ուզէ՝ տուն երթալէ առաջ:

Աշխէն այդ առիթին կը սպասէր. գիրքերը հաւաքեց եւ գլխիկով՝ դուրս ելաւ դասարանէն: Գլուխի ցաւը անցած էր արդէն. չէր կրնար սպասել տուն հասնելուն՝ որպէս զի նամակը կարգար: Դպրոցի բակին մէկ անկիւնը առանձնացաւ ու սկսաւ նամակը բանալ դողդողալով եւ կարգալ: Իր հետաքրքրութիւնը գոհացում գտած էր այլեւս. նամակի պարունակութիւնը հասկցած էր արդէն. չէր կրնար տրամաբանել այլեւս թէ ի՞նչ բանի համար տուն պիտի երթար: Բայց վախ մը դարձեալ չըջապատեց զինք. թերեւս փորձուէր կրկին կարգալ նամակը, կամ թէ նամակը իյնար գրպանէն ու մէկը գլուխէր . . . գաղտնիքը երեւան պիտի ելլէր այն ատեն . . . Որոշեց երթալ տուն վերջապէս:

Շնչասպառ հազիւ տուն հասած էր, մայրիկին քով գնաց եւ նամակը անոր յանձնեց: Մայրիկը կարգաց նամակը, բժրոնեց նամակի ողին, եւ աղջիկը այդ անսովոր դրութենէն ազատելու համար՝ յայտնեց որ իր աղջկնութեան ատեն ինք ամէն շաբաթ մէկ երկու նամակ կը ստանար, կը կարգար, կը ձեռքէր, մէկ կողմ կը նետէր:

Մայրիկը կը խորհէր որ կրցած էր իր աղջկան շրջութիւնը փարատել եւ անոր հոգեկան անդորր վիճակը վե-

րահաստատել: Քանի մը թեթեւ արկածներ պատմելէ յետոյ՝ նէ թեւադրեց Աշխէնին որ սենեակը երթար եւ իր դասերով պարապէր:

Բայց Աշխէնի հոգեկան անդորրութիւնը վրդովիւ կը սկսէր կամաց կամաց, գրեթէ անզգալաբար: Նէ կարգացեր էր նամակը միայն մէկ անգամ, սակայն անոր տպաւորութիւնը այնքան խոր ազդած էր իր միտքին վրայ՝ որ կրնար վերջիչեւ ամբողջ նամակը գրեթէ բառ առ բառ . . . Իւրաքանչիւր վերջիչումի հետ՝ փոփոխութեան անորոշ նշաններ կը զգար իր սիրտին մէջ. անորոշ ու անսովոր դողով մը կը համակուէր՝ երբ ամէն անգամ կը յիտձէր վերջիչեւ մասնաւորաբար այն յուզիչ տողերը՝ ուր երուանդ իր սիրտի կարօտն էր ծրարած, երկու տարիներու իր հոգեկան գալարումը, իր վառ ու այրող սէրը: Նէ կը վերջիչէր, կը սիրէր վերջիչեւ մասնաւորապէս այն տողերը՝ ուր երուանդ յուզիչ բառերով, հոգեցունց խօսքերով՝ նէրա ժպիտն էր նկարագրած: Իր ամբողջ հոգին, իր բոցալառ սիրտը՝ այդ ժպիտէն, միայն այդ ժպիտէն թեւադրուած՝ Աշխէնին ճամբեր էր: Նէ չէր կրնար ըմբռնել որ պղտիկ ժպիտ մը կրնար երուանդի հոգին ցնցել. նէ չէր կրնար մեկնել իր ժպիտին ոյժը՝ որ երուանդի սիրտին մէջ յոյսի շող մըն էր դարձած: Բայց գորովագին զգացում մը, անորոշ տենչ մը, սարսուռ մը՝ կարծես կամաց կամաց, օրէ օր աւելի բուռն կերպով՝ իր սիրտին մէջ բոյն կը դնէին, իր հոգիին կը տիրէին: Այն կրակը՝ որ երկու տարիներէ ի վեր երուանդի սիրտը կը տոչորէր՝ նամակով մը Աշխէնին էր ճամբուած: Նէ չզգաց անոր տաքութիւնը առաջին անգամ, բայց ամիսներու ընթացքին, անզգալաբար՝ բան մը, շունչ մը կը սկսէր թրթռալ իր սիրտին մէջ. սիրտի բարախումներ, հոգեկան կարօտներ կը զգար: Շատ կը սիրէր կարգալ երուանդի նամակը կրկին, բայց անխոհմարար՝ մայրիկին էր յանձնած զայն: Միակ սփոփանքը այն էր որ կրնար վերջիչել նամակի ամբողջ պարունակութիւնը: Շատ կը սիրէր վերջիչել

այդ նամակը, առանց խորհելու որ երուանդ իր սիրտին կրակը անոր մէջն էր ծրարած, որ այդ կրակը կրնար բռնկիլ օր մը ու իր մանուկ սիրտը, երուանդի սիրտին պէս, տարիներով վառէր, տարիներով մխար այդ խանձող կրակէն: Նէ մեծ հաճոյք կը զգար այդ կրակին հետ խաղալէ . . . Աւ կրակը բռնկեցաւ. կրակը բռնկեցաւ Աշխէնի սիրտին մէջ, ու նէրա քնքոյշ՝ մանուկ հոգին՝ այդ կրակի բոցերուն մէջ կը դալաւրէր, կ'այրէր:

Աշխէնի համար կեանքը կը սկսէր նոր նշանակութիւն մը ստանալ: Իր ասորած տասներհինգ դարունները կարծես իմաստ մը չէին պարունակեր իրենց մէջ: Առաջին անգամն էր որ իր հոգին անծանօթ սարսուռներու ազդեցութեան ներքեւ՝ դիշերները անքուն կ'անցունէր: Դիւթական ու գինովցնող շունչ մը՝ որ գիշերական լռութեան գիրկը աւելի տիրական կը դառնար՝ կը սկսէր տարածուիլ իր ամբողջ էութեան մէջ: Նոր կեանքի մը գեղափայլ ու հրապուրիչ երեւոյթներ կը սկսէին բացուիլ իր նորաթափառ ու երազուն հոգիին մէջ, եւ իր մանուկ սիրտը՝ կամաց կամաց, երազներու գողտրիկ աշխարհ մը կը դառնար . . .

Ի՞նչ էր պատահած Աշխէնին. ինչո՞ւ նէրա քնքոյշ հոգին անծանօթ դողով մը լեցուիլ կը սկսէր ամէն գիշեր ու մաշիչ շունչ մը իր սիրտին կը ծանրանար: Այն ի՞նչ ոյժ էր, այն ի՞նչ կարօտ էր որ կը դալարէր իր սիրտը, ու քանի մը շաբաթներու ընթացքին՝ անծանօթ էակ մըն էր դարձուցած դինք:

Ամէն ինչ անծանօթ էր Աշխէնի համար. իր մանուկ տրամաբանութիւնը՝ պայծառացնելէ աւելի՝ անորոշ եւ հանելուկային դրութեան մը մատնած էր իր միտքը: Ամէն անգամ որ տրամաբանել կը սկսէր ինքնիրեն, կ'ուզէր վերլուծումի ենթարկել իր կեանքի մէջ երեւցող նոր փոփոխութիւնները՝ միշտ ալ կը ձախողէր, միշտ ալ յուսախար կ'ըլլար: Բայց այդ բո-

լոր երեւոյթներու պատճառած ծանր դժուարութիւններու եւ անորոշ մտածումներու հետ մէկտեղ՝ Աշխէն կը զգար, շատ որոշ կերպով, որ իր սիրտին իշխողը երուանդի սէրն էր, երուանդի հրաշունչ կարօտը: Իր երազին մէջ, ամէն տեղ, ամէն ատեն՝ հրաշունչ երուանդն էր որ իր դէմ կ'ելլէր: Անոր սէրը կապած, կաշկանդած էր Աշխէնի սիրտը:

Սակայն սիրտի այդ կաշկանդումին հետ՝ կաշկանդուած էր նաեւ Աշխէնի հոգին, կասկած էր Աշխէնի լեզուն՝ այնպիսի ներքին ու թաքուն ոյժերով՝ որ Սէրէն շատ աւելի առաջ ծնած ու արմատացած էին անոր նորաբողբոջ կեանքին մէջ: Ընտանեկան միջավայրը՝ տասներհինգ տարիներու ընթացքին՝ Աշխէնի հոգիին վրայ դրօշմած էր այնպիսի կնիք մը՝ որու ազդեցութիւնը շատ դիւրօրէն կարելի էր տեսնել իր ամէն ճէկ պղտիկ շարժումին մէջ, իր կուսական նայուածքներու իւրաքանչիւր թարթումին: Ամօթխածութեան զգացումը՝ որ իր հետն էր ծնած, որ 15 տարիներէ ի վեր չըջած էր իր արիւնին մէջ՝ ամէնէն աւելի տիրական էր դարձած իր մէջ պայքարող ոյժերուն վրայ, իր հոգիին վրայ: Այդ միջավայրին մէջ՝ նէ իւրացուցած էր այնպիսի աւանդական սովորութիւններ՝ որոնք կապած ու կաշկանդած էին արտայայտութեան ամէն ճէկ միջոց եւ Աշխէնը համր, իր մխացող սէրին պէս, երկչոտ էակ մը դարձուցած էին: Ամօթխածութեան զգացումը՝ որ առաքինութիւն մը կը նկատուէր այդ ատեններէ, ծնողական վախը՝ որ այդ միջավայրի յառաջ բերած դաստիարակութենէն կը բղիւխէր, եւ ուրիշ թաքուն ու անխօս ոյժեր՝ որ աւանդական սովորութիւններու անմիջական ազդեցութենէն ածած էին՝ Աշխէնի գոյութեան տարրերը կը կադմէին: Նէրա էութիւնը կծկուած էր այդ տարրերու տիրող ոյժին մէջ. նէրա լեզուն կասկած էր, հոգին շղթայուած էր այդ տարրերով, եւ Աշխէն՝ վանդակուած թռչունի մը պէս՝ կը մխար առանձին իր սէրին հետ, այդ խանձող կրակին հետ . . .

Աշխատանքի աշխարհը տարբեր էր ու Երուսաղեմի աշխարհ՝ տարբեր․ չինական պարբերականը կարծես կը դառնար այդ երկու աշխարհները իրարմէ։ Իրենց ծնողական եւ դպրոցական կրթութիւնը, ցեղային աւանդական ու ժառանգական ներքին ոյժերը կառուցած էին այդ անթափանցելի պարբերականը՝ որ օրէ օր աւելի կը բրգանար, աւելի կը տանջէր այդ սիրող երկու սիրահարը։ Արտաքին աշխարհը անտարբեր էր ու անկարեկից, անոնց մաշուող հոգիներուն հանդէպ։ Այդ միջավայրի հաստատած ընկերային փոխ յարաբերութիւններու անմիջական դոհեր էին անոնք՝ որ դատապարտուած էին անսարու իրենց ժառանգական ու ստացական բնազդներուն, իրենց համակ էութիւնը կազմող այն տարերային ոյժերուն՝ որոնք սէրը անսովոր զգացում մը կը նկատէին, արտաքին աշխարհէն, իր շուրջը գտնուողներէն, իր ծնողքէն պահուելիք զգացում մը, սիրտին մէջ ծլող, ու սիրտին մէջ մեռնող ոյժ մը։ Ամբողջ մէկ տարուան սպասումը՝ իր սէրը Աշխտին յայտնելէ յետոյ՝ կուգար միայն մէկ բան հաստատելու Երուսաղեմի միտքին մէջ՝ թէ իր Սէրը դատապարտուած էր մեռնելու իր սիրտին մէջ, առանց գիտնալու Աշխտին սիրտին զաղտնիքը։

Այն օրէն ի վեր՝ երբ Երուսաղեմ իր հոգիին կարօտը յայտնած էր Աշխտին նամակով մը՝ մօտաւորապէս տարի մը կ'անցնէր․ երկու սիրտերուն համար ալ հոգեկան դաւարումներու տարի մը կ'անցնէր․ Աշխտն իր սէրէն կ'այրէր եւ Երուսաղեմ կը մաշէր ու կը հլուծէր իր սպասումներուն, իր խանձող կարօտին մէջ։

Կեանքը սակայն, որքան ալ դանդաղ, նոր երեւոյթներ ունէր Երուսաղեմի համար։ Դպրոցական տարիները կ'անցնէին իրարու ետեւէ եւ Երուսաղեմ կը լրացնէր իր երկրորդական կրթութիւնը ամերիկեան վարժարանի մը մէջ։ Այդ կրթութիւնը՝ թէեւ խեղճուկ շատ մը տեսակէտներէ՝ կրցած էր կայծ մը նետել գիտութեան ու գրականութեան Երուսաղեմի ծարաւի միտքին մէջ՝ զինք մղելու բարձրագոյն կրթութեան։ Աշխտն

լուծութիւնը՝ որ օրէ օր աւելի կը տանջէր իր հոգին՝ կարծես մղիչ ոյժ մը կը դառնար կամաց կամաց, բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու իր բաղձանքին մէջ։ Այն հոգեկան դաւարումներէն ազատելու համար՝ Երուսաղեմի միտքին մէջ միայն մէկ ծրագիր կը դառնար — հեռանալ այն քաղաքէն՝ ուր Աշխտն կ'այրէր, եւ Եւրոպա անցնելով՝ բարձրագոյն կրթութիւն ձեռք բերել։ Երուսաղեմ այս ծրագիրը իրականութեան փոխուելու նշաններ կը ցուցնէր՝ թէեւ քիչ մը տարբեր եղանակով։

Երուսաղեմ ընկերներէն՝ Գուրգէն Վարդանեան՝ գրեթէ փոքր ամիս առաջ Ամերիկա մեկնած էր՝ իր քրոջ քով երթալու։ Մտերմական նամակ մը կուգար աւետելու Գուրգէնի Ամերիկա հասնիլն ու իր քոյրը գտնելը։ Այդ միեւնոյն նամակը՝ Երուսաղեմի սիրտին շատ մօտիկ լուր մը կը հաղորդէր։ Գուրգէն իր նամակով կը յայտնէր թէ հանդիպած էր Երուսաղեմ երկու քոյրերուն՝ որոնք տասնըօրս տարիներէ ի վեր Ֆրէզնոյի մէջ կ'այրէին։ Երկու շաբաթ վերջ՝ Երուսաղեմ նամակ մը ստացաւ իր քոյրերէն՝ որոնք փափաք կը յայտնէին զինք Ամերիկա տանելու։ Մէկ ամիս յետոյ՝ Երուսաղեմ արդէն պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսած էր եւ մէկ երկու օրէն պիտի հեռանար իր հայրենիքէն։

Դէպքերու եւ երեւոյթներու այս յաջորդական փոփոխութիւնները սակայն՝ չէին կրցած Երուսաղեմի միտքէն բոլորովին հեռացնել Աշխտին պատկերը։ Նա կ'ուզէր տեսնել Աշխտն՝ երթալէ առաջ եւ իր սիրտը կրծող զաղտնիքը հասկնալ։ Նա կ'ուզէր տեսնել Աշխտն եւ իր վերջին «Մնաց Բարեաւն» ըսել։ Նա ամբողջ երկու օր աշխատած էր տեսնել զայն՝ բայց չէր յաջողած։ Ճամբայ ելլելու նախորդ իրիկուն՝ Երուսաղեմի հոգիին մէջ պայքար մը սկսաւ․ կը փափաքէր գէթ Աշխտնի դէմքը տեսնել վերջին անգամ եւ ապա հեռանալ այն քաղաքէն՝ ուր իր այրող սիրտի առաջին սէրն էր սպրած։ Այդ իրիկուն երեք ժամ թափառելէ յետոյ Աշխտնէնց տունին բոլորտիքը՝ վերջապէս նա յաջողած էր տեսնել Աշխտն պատու-

10913-24

հանին մէջ՝ ուր նէ պատին կռթնած՝ մեկամաղձոտ դէմքով մը երկնքի լուսթեան մէջ թափառող լուսինը կը դիտէր։ Նէ մեկամաղձոտ էր այդ իրիկուն աւելի քան երբէք՝ որովհետեւ լսած էր որ յաջորդ օրը Երուանդ պիտի հեռանար քաղաքէն։ Լուսնակի պէս կը փայլէր Աշխէնի դէմքը պատուհանին մէջ։ Երուանդ վերջին անգամ տեսնելու եկած էր այն քնքոյշ դէմքը՝ որու պատկերը արդէն իր հոգիին խորն էր դրօշմուած՝ անջնջելի կերպով։ Անոնց նայուածքները յանկարծ իրարու հանդիպեցան։ Մեկամաղձոտ ու տրտում նայուածքներ՝ որոնք մաշուող սիրտերու դեռ չի պատմուած հոգեցունց վէպ մը ունէին իրենց խորը . . . Աշխէն իր զգացումներուն հետ կը մաքառէր, կ'ուզէր խօսիլ, դէթ երկու բառ փոխանակել։ Նոյն զգացումը Երուանդի էութիւնը կը փոթորկէր։ Բայց առողջ լուսթիւնը կը տիրէր դարձեալ, այն անծանօթ լուսթիւնը որ Երկար ատենէ ի վեր անոնց հոգիներուն էր ծանրացած։ Եւ Երուանդ հեռացաւ այդ պատուհանին առջեւէն՝ առանց գիտնալու թէ Աշխէնի սիրտը իրեն համար կը բաբախէր, թէ նէրա քնքոյշ հոգին չլիքայուած էր անխորտակելի ոյժով մը՝ որու ահն ու աղբիւրը իր հոգիէն կը բղխէին։ Աշխէնի Սէրը զաղտնիք մը մնաց Երուանդի համար ու նա անցաւ գնաց։

Յաջորդ առաւօտ՝ մեծ պողոտայի վրայով՝ սրընթաց կառք մը կը հեռանար այն քաղաքէն։ Երուանդ այդ կառքին մէջն էր։

ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ — ՆՈՐ ՅՈՅՍ

Արեւելեան կիսագունդէն դէպի արեւմտեան կիսագունդը երկարող ճամբան՝ Երուանդ հազիւ կրցաւ երեք ամիսէն կտրել։ Այդ երկարատեւ ճամբորդութիւնը լեցուն էր նոր ու շրացուցիչ երեւոյթներով, որոնք, օրէ օր, աւելի կը ճոխացնէին Երուանդի մտային ծանօթութիւնները։ Վ. քաղաքը միայն մութ անկիւն մըն էր Փոքր Ասիայի մէջ. քաղաքակրթութեան մեծադղորդ վաղըր դեռ չէր ուղղուած դէպի այդ քաղաքը։ Այդ քաղաքէն դուրս քանի մը հարիւր մղոն հեռաւորութեան վրայ՝ կարելի էր նշմարել քաղաքակրթութեան աղօտ նշոյլները՝ որոնք Երուանդի համար հրաշալիքներու փայլը ունէին։ Գիրքերու մէջ միայն նա կարդացեր էր մարդու ստեղծագործող միտքի մասին՝ որ բնութեան վրայ հսկայական նուաճումներ էր կատարած։ Իսկ այժմ, իր ճամբորդութեան ընթացքին՝ նա կը տեսնէր շողիին ոյժը որ քաղաքակրթութեան անիւները կը դարձնէր. նա կը տեսնէր ջուրին ոյժը՝ որ գիշերներու մթութիւնը կը փարատէր քաղաքներու վրայէն։ Քաղաքակրթութիւնը լուսաւոր փարոսներու էր փոխած եւրոպական քաղաքները, բայց անոր ճառագայթները դեռ չէին հասած Վ. քաղաքը։ Եւ Երուանդ կը մտածէր ինքնիրեն որ իր ապրած տասներին տարիները անօգուտ ու անմիտ տարիներ եղած էին այն մութ հողամասին վրայ։ Այդ հողամասը՝ կամայ կամաց, սեւ կէտի մը կը փոխուէր իր յիշողութեան մէջ։ Երուանդի աչքերը չլացած էին քաղաքակրթութեան փողփողուն լոյսէն, եւ ամէն նոր երեւոյթի հանդէպ անպատմելի հիացում մը կը զգար։ Փարիզը հրաշալիքներուն հրաշալիքը կը երեւնար իր աչքերուն, քաղաքակրթութեան ամենափառաւոր ոստանը։ Երուանդի միտքը կ'ողողուէր լոյսով մը՝ որու ինչ

ըլլալը շատ անորոշ կը թուէր իրեն: Իր միտքը անկարող էր վերլուծումի ենթարկելու այն բոլոր երեւոյթները որոնց ա- կանատես կ'ըլլար: Նա չէր կրնար վերլուծել քաղաքակրթու- թեան այդ խօլարչաւ վազքը, անոր նպատակը: Նա չէր կրնար ըմբռնել նշանակութիւնը այն գոռ սուլումներուն՝ որոնք կը բարձրանային շողիի գուլաներու հետ՝ վիթխարի շէնքերու կատարներէն: Նա չէր կրնար երեւակայել թէ ի՞նչ բանի հա- մար հաղարաւոր մարդեր, կին՝ ու աղջիկ, փոքրիկ տղաներ ներս կը խուժէին այն մեծ շէնքերէն, դուրս կը վազէին մրոտ զէմքերով՝ այդ քաղաքացունց սուլումներուն հետ: Քաղա- քակրթութեան լոյսը զինովցուցած էր Երուանդի միտքը եւ նա միայն հիացում կը գտնէր այդ լոյսի ցոլքերուն մէջ:

Երկու ու կէս ամիսներու թափառումէն յետոյ՝ Եր- ուանդ ճամբայ կ'ելլէր Ռօմա շողենաւով դէպի Ամերիկա: Տասնհինգ օրերու փոթորկալից ծովային ճամբորդութենէ վերջ՝ Ռօմա շողենաւը Պրովիտէնսի նաւամատոյցը կ'իջեցնէր իր խարխալը:

— Հուրրէ՛յ, հուրրէ՛յ, Նոր Աշխա՛րհ, Նոր Աշ- խա՛րհ . . .

Ճամբորդները մեծ խանդավառութեամբ լեցուած է- ին. զիրար հրմշտկելով՝ կը ջանային վայրկեան առաջ քարա- փը իջնել: Երուանդն ալ՝ անոնց կարգին՝ գաղթային պաշ- տօնէութեան առջեւ քննուելէ յետոյ՝ դուրս կ'ելլէր նաէն՝ ուրախութեան անդապելի ժպիտ մը իր աչքերուն մէջ:

1914-ի առաջին Կիրակին էր այն օրը՝ երբ Երուանդ իր ոտքը կը դնէր Նոր Աշխարհի հողին վրայ: Իր ճամբորդու- թեան նեղութիւններն ու դառնութիւնները մոռցած էր այլեւս: Հոգեկան անպատմելի հրճուանք մը կարծես՝ վայրկեանէ վայրկեան աւելի բուռն կերպով կը սկսէր տարածուիլ իր ամ- բողջ էութեան մէջ: Զգացում մը՝ որ թեթեւութիւն մը կու- տար իր հոգիին, կը մեղմացնէր իր մօռլ վերջիւնները:

զգացում մը՝ որ տեսակ մը երջանիկ անդորրութիւն կը սփռէր իր շուրջը եւ սիրտի թեթեւութիւն կը պատճառէր՝ Երուանդի մէջ տիրող կը դառնար Ամերիկայի հողը տեսնելէ ի վեր: Նա առաջին անգամ՝ երբ իր ոտքը ցամաքին վրայ կը դնէր՝ ան- հուն զինովութեամբ մը կը սկսէր լեցուիլ իր հոգին, եւ կը զգար հոգեկան գոհունակութիւն մը՝ որուն շատեր անծանօթ կը մնան իրենց կեանքի ամբողջ ընթացքին: Նա կ'երեւակա- յէր որ իր ոտքը Դրախտի հողին վրայ կը դնէր՝ առանց խոր- հելու որ այդ միեւնոյն հողին վրայ կար նաեւ Դժոյղը՝ աւելի հակայածաւալ ու զարհուրելի մի գոյգը՝ քան ի՞նչ որ իր երե- ւակայութեան մէջ կրնար պատկերացնել:

Երուանդի միտքին մէջ Ամերիկայի դրախտային դա- լափաբը այնքա՛ն զօրաւոր էր որ առանց սեւէ բան տեսնելու՝ յաջորդ օրն իսկ սկսած էր գրել իր ազդականներուն Ամերի- կայի դրախտի մասին, անոր ազատատենչ ժողովուրդի վրայ:

Երուանդի այդ հոգեկան դրութեան աւելի ոյժ կու- տային իր վերջիւնները, երկրի սեւ օրերը: Քաղաքական այն յարաբերութիւն վիճակը, կոտորածի սարսափը՝ Դամոկլեան սուրի մը պէս՝ իր երեւակայութիւնը լլկած էին իր մանկու- թեան ու պատանեկութեան ամբողջ տարիներուն: '96-ի կո- տորածը, Մուրոյի եւ Դաւոյի դէպքերը տակաւին թարմ էին իր յիշողութեան մէջ: Նա կը յիշէր մասնաւորապէս այն սեւ գիշերը՝ երբ ամբողջ Վ. քաղաքը զինուորական գօտիի մէջ առնուած էր. երբ խումբ մը թրքական բարբարոս զինուորներ իրենց տունն էին մտած՝ զէնք փնտնելու պատրուակով. այն գիշերը՝ երբ ինք յանկարծ արթնցաւ եւ իր անկողին շրջա- պատուած դառաւ թիւրք զինուորներով: Ի՞նչպէս կրնար մոռ- նալ սարսափի այդ օրերը: Իր մանուկ յիշողութեան վրայ այնքան խոր ազդած էին այդ տառապանքի եւ վախի սեւ օրե- րը՝ որ իր կամքէն բոլորովին անկախ՝ նա շատ անգամ կ'ար- թընար քունէն եւ տակաւին վախի ու սարսափի դողին ներ- քեւ կը սկսէր լալ ժամերով: Երուանդ կը զգար որ այդ վախն

ու սարսափը գոյութիւն չունէին այլեւս իրեն համար: Նա ազատ կը զգար ինքզինքը եւ այն մահաբոյր գիշերները այլեւս չէին վրդովեր իր քունն ու հանգիստը: Հալածանքի ու սրածովեան այդ երկրէն ազատուողի մը հոգեկան վիճակը ատկէ տարբեր չէր կրնար ըլլալ: Այն դժուրէն փախչողի մը համար՝ Նոր Աշխարհը իրապէս երջանկաւէտ դրախտի մը հրապոյրն ունէր:

Բայց Նոր Աշխարհը ունէր նաեւ նոր երեւոյթներ երուանդի համար:

Նաւամատոյցին քովերը գրեթէ մէկ ժամ սպասելէ յետոյ՝ խորհելով որ իր վաղեմի ընկերը ղինք դիմաւորելու պիտի չի գար՝ Երուանդ մօտակայ փողոցէն անցնող հանրակառքին մէջ ելաւ որ դէպի Բօստօն կ'երթար: Մէկ ժամ վերջ նա արդէն գտած էր իր բարեկամը, եւ տաք գիրկընդխառնումէ մը յետոյ՝ անոնք սկսած էին իրենց անցեալի յուշերով օրօրուիլ: Անոնք իրարու կը պատմէին իրենց ունեցած արկածները ճամբորդութեան ընթացքին, եւ երբ խօսակցութիւնը կը դադար անոնց սիրելիներուն շուրջը՝ տխրութիւն մը կը սկսէր տարածուիլ իրենց դէմքերուն վրայ, իրենց սիրտերը կը սկսէին յուզուիլ, եւ կարծես քանի մը վայրկեանի լուրթեամբ՝ կը փորձէին փաքատել այդ տխրութեան զգացումները: Վեց տարիներէ ի վեր տեսած չէին զիրար, եւ այդ անակնկալ տեսակցութիւնը՝ չէր կրնար վերջ գտնել մէկ երկու ժամէն: Այդ գիշերը միայն երեք ժամ կրցան քնանալ, թէեւ իրենց ժամանակի մեծ մասը լուրթեամբ կ'անցնէր. իրենց հոգիները արթուն էին, կ'ուզէին խօսիլ շարունակ եւ վեց տարիներու բաժանումի վէպը մէկ գիշերուան մէջ պատմել իրարու:

— Ոտէ՛, Երուանդ, ինչո՞ւ լռեցիր դարձեալ, խօսէ՛, Վաղգէնի մասին բան մը չըսիր. միայն մէկ նամակ ստացած եմ իրմէ Ամերիկա գալէս ի վեր. քոյրս երբեմն իր նամակներու մէջ կը յիշէր անոր բարեւը, բայց վերջերս . . .

Մեսրոբ չի կրցաւ շարունակել իր խօսքը եւ գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ սկսաւ հեկեկալ: Իր եղբայրական կարօտը անգամ մը եւս կուգար ցնցելու իր էութիւնը:

Երուանդ հասկցաւ անմիջապէս որ Մեսրոբ ոչինչ գիտէր այն քստմենի ոճիւրի մասին որ 1908-ին կատարուած էր Վ. քաղաքին մէջ: Անոր քոյրը՝ մանկական միամտութեամբ մը՝ ջանացած էր պահել Վաղգէնի հրկիզումին լուրը եւ ամբողջ հինգ ու կէս տարի փորձած էր խաբել իր նոճեհ եղբայրը:

— Ի՞նչ կտրիճ տղայ էր Վաղգէն, իր պատկերը դեռ միտքիս մէջն է . . .

Երուանդ երկար չունչ մը քաշեց եւ սկսաւ շարունակել իր խօսքը:

— Տասնհինգ կտրիճներ էին անոնք . . . '908-ի դէպքը համրած էր անոնց օրերը:

— Շարունակէ՛, Երուանդ, ո՞ւր մնաց Վաղգէն . . .

— Ամբողջ քաղաքը պաշարուած էր մէկ ամիսէ ի վեր . . . Անոնք առիւծի պէս կը կռուէին իրենց բարձր գիրքերէն եւ թշնամիի գունդը երթալով կը փոքրանար . . . Բայց համազարկի սուլումները կը նուաղէին ժամէ ժամ, եւ քսան օրերու կատաղի կռիւները կ'սպառէին մեր կտրիճներու ուղմամթերքը: Թշնամիի գունդը արդէն այդ առիթին կը սպառէր. զինուորները խուժանի մը պէս սկսան անոնց դիրքերուն վրայ յարձակիլ: Համազարկ մը եւս, խուժանը ետ նահանջեց, բայց անոնց վերջին զնդակը սպառած էր . . . Թշնամին յարձակեցաւ նորէն, գիրքերը լուռ էին . . . Այդ հսկայ շէնքին դուռերը քարիւղով օծեցին անմիջապէս, եւ խրոխտ ձայն մը հրամայեց,

— Կրակեցէ՛ք:

— Եւ երկու ժամէն այդ բարձր շէնքը մոխրակոյտի մըն

էր վերածուած . . . Վաղգէն եւս այդ չէնքին մէջն էր . . .
Ու Երուանդ լռեց : Լուռ էր նաեւ Մեսրոբ . արցունքը քարա-
ցած էր իր կողերուն տակ եւ սիրտին մըմուռը փակած էր իր
լեզուն . . .

Յաջորդ քանի մը օրեր , Երուանդ Բօստօնի եւ Չրլսի
կողմերը անցուց . իրեն աւելի մտերիմ ու սրտակից ճամբու
ընկերներէն մէկը որ ամիս մը առաջ Նիւ Եօրք հասած էր՝ նա-
մակով մը կը փափաքէր որ Երուանդ իր քով գար : Ամերիկա-
յի կեանքը նորութիւն մըն էր Երուանդի համար եւ տեղէ տեղ
ճամբորդելը մեծապէս կը հաճոյացնէր իր զգացումները : Մի-
այն վեց օր մնաց Մեսրոբի քով . իր Ամերիկա գտնուելու եօ-
թերորդ օրը դեռ չանցած՝ Երուանդ Նիւ Եօրք կը գտնուէր՝
իր ընկերոջ՝ Վահանի մօտ :

Անոնք իրարու աւելի մօտիկ ըլլալու համար՝ որոշե-
ցին միասին սենեակ մը վարձել : Նիւ Եօրքի վեցերորդ փո-
ղոցի վրայ գտնուող պանդոկներէն մէկի մէջ՝ երկու օրերու
փնտռուածքէ մը յետոյ՝ վերջապէս յաջողեցան երկու յարմար
սենեակներ գտնել . մէկը որպէս ննջարան եւ միւսը հիւրանոց :
Սենեակները շատ պարզ կերպով կահաւորուած էին : Երկու
փոքրածաւալ նեղ մահիճներ , կապերտի երկու բարակ կտոր-
ներ այդ մահիճներուն առջեւ , հանդերձանոց մը , լուացուե-
լու համար ջուրի սափոր մը եւ պնակ մը՝ կը կազմէին իրենց
ննջարանի ամբողջ կահկարասիները : Իսկ հիւրանոցը՝ որ ուղ-
ղակի փողոցին վրայ կը նայէր՝ նոյնքան պարզ էր որքան նըն-
ջարանը : Մաշած կապերտ մը սենեակի կեդրոն , գրասեղան
մը պատուհանին առջեւ , երկու շարժական աթոռներ , պատին
կախուած հայելի մը եւ քանի մը աժանոց պատկերներ՝ ա-
նոնց հիւրոնոցի կահկարասիներն էին : Իրենց քսակը թոյլ
չէր տար՝ որ ատկէ աւելի մաքուր եւ բարձրագին պանդոկնե-
րու մէջ սենեակ վարձէին : Վահանի գրպան միայն տասը տո-
լար կար՝ երբ Նիւ Եօրք հասեր էր . բարեկամի մը միջամտու-
թիւնը եթէ չըլլար՝ գաղթային պաշտօնէութիւնը հաւանաբար

դիմք ետ ճամբէր : Տասնըհինգ օր պարապ պտտելէ յետոյ՝
նա յաջողած էր Նիքըր-Պաքըր մեծ պանդոկին մէջ՝ պանդո-
կային գործեր հայթայթող գործակալութենէ մը՝ պարզ սպա-
սաւորի գործ մը ձեռք ձգել : Տասը ժամուան աշխատանքի
փոխարէն՝ նա կը ստանար իր ճաշը եւ ամիսը քսան տոլար :

Իսկ Երուանդ՝ երեք շաբաթ պտտելէ յետոյ՝ գէթ իր
ծախսերը գոցելու համար՝ ստիպուած էր առժամանակեայ
գործ մը ձեռք բերել : Ամբողջ մէկ շաբաթ՝ գործակալներու
պաշտօնասենեակէ պաշտօնասենեակ թափառելէ յետոյ՝ յա-
ջողած էր բրուտի գործարանի մը մէջ՝ վեց տոլար շաբաթա-
կանով՝ գործ մը գտնել :

Իրիկուն մը երբ Երուանդ՝ պատուհանին առջեւ շար-
ժաթոռին մէջ նստած՝ դուրսի երթեւեկութիւնը կը դիտէր ,
թէ՛ իր Փիղիքական յողնութիւնը փարատելու եւ թէ՛ այդ օր
ստացած նամակի մը տխուր ազդեցութիւնը մոռնալու՝ յան-
կարծ Վահան ներս մտաւ շնչասպառ եւ առանց նոյնիսկ բարե-
ւելու՝ իր մահիճին վրայ երկարեցաւ : Երուանդ կ'ենթադրէր
որ Վահան սովորականին պէս լաւ չէր զգար այդ իրիկուն ,
յողնած էր եւ կ'ուզէր շուտ մը անկողին երթալ : Բայց չէր
կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ իր սովորական ժամանակէն երկու
ժամ առաջ տուն եկած էր :

Ծանօթ ըլլալով Վահանի բնաւորութեան՝ Երուանդ
չի փորձեց բառ մը իսկ փոխանակել . թողուց որ նա հանգչէր
եւ մթին գիշերի ծոցը թաղուէր անոր անտրամադիր վիճակը :
Ժամ մը յետոյ՝ Երուանդ արդէն անկողին մտած էր եւ մեղմ
ու կարօտաբարձ երգ մը կը թրթռար իր չրթներուն . տասէ
տասնըհինգ վայրկեան վերջ՝ իր երգի խաղերը աւելի կը սկսէ-
ին մեղմանալ եւ ահա ծանր լուրթիւն մը կը տիրէր ամբողջ
սենեակին մէջ : Բայց այդ երկու պատանիներ չէին կրնար
քնանալ այդ գիշեր : Կէս ժամ հադիւ անցած էր երբ Վահան
յանկարծ իղեց այդ ծանր լուրթիւնը .

— Երգէ՛, Երուանդ, հոգիդ սիրես, երգէ այն միեւնոյն երգը. կարօտ մը կը դգամ այս դիշեր ու սիրտս կ'արիւնի:

Երուանդ հաղիւ մէկ երկու վայրկեան սկսած էր երգել այն միեւնոյն երգը՝ Վահան ընդմիջեց մէկէն.

— Որքա՛ն հեռու ենք մեր սիրելիներէն. մենք ի՞նչ դործ ունինք այս անծանօթ երկրին մէջ:

Առաջին անգամն էր որ Վահան զգոհութեան այդ խօսքերը կ'արտասանէր. նա ընդհակառակը մեծապէս երջանիկ կը սեպէր ինքզինք որ կըրցած էր ազատիլ այն զարհուրելի զգողքէն որ Թիւրքիա կը կոչուէր. բայց այդ իրիկուն նա փոխուած կ'երեւնար:

— Ի՞նչ է պատահեր քեզի, Վահան, ի՞նչ բանի արդիւնք է այդ փոփոխութիւնը:

— Գործէս ձգուեցայ, Երուանդ. չի գիտեմ թէ ի՞նչ պէտք է ընել այս մեծ քաղաքին մէջ՝ ընդունին անծանօթ ու անգործ:

— Յուսահատելու ո'չինչ կայ, սիրելի՛ս, քանի մը օրէն ուրիշ գործ մը կը գտնես:

— Ուրիշ գործ մը . . . Բայց ի՞նչ է այս անորոշութեան մտածումը որ օրէ օր աւելի կը տանջէ իմ միտքը. այս ի՞նչ անորոշ կեանք է, Երուանդ. նոյն իսկ պանդոկներու եւ ճաշարաններու մէջ կը փափաքինք գործ մը գտնել՝ այն ալ կը զլացուի մեզի: Դժգոհ էինք մեր նախորդ կեանքէն՝ որովհետեւ այդ կեանքը ահով ու սարսափով էր պատուած. կոտորածի ու սրածուծեան երկիւղը ցամքեցուցած էր արիւնը մեր երակներուն մէջ, մեր մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը միայն ստրկական վախի ներքեւ անցուցինք, անվախ ու ազատ օր մը չի տեսնւի այն քարուքանդ հայրենիքին մէջ: Իսկ այսօր, հինգ շաբաթ կ'ընէ, որ այս երկրին մէջ կը գտնուիմ՝ հինգ ժամ

հանգիստ չեմ կըրցած քնանալ: Ամէն առաւօտ, ամէն երեկոյ՝ թերթերու յայտարարութիւններու համաձայն հոս ու հոն կը վազեմ. հաղիւ հազ գործ մը գտած էի՝ այն ալ առին ձեռքս: Այս ի՞նչ ստրկական կեանք է, Երուանդ. այս ի՞նչ ահաւոր պայքար է, միայն եւ միմիայն ստամոքսի համար: Մեր երկրի սարսափին յաջորդած է ուրիշ սարսափ մը՝ որ նո'յնքան ահաւոր, նո'յնքան զգողային է: Ի՞նչ բանի կրնայ ծառայել այս երկրի քաղաքական անկախութիւնը ինձ համար՝ երբ ես ստիպուած պիտի ըլլամ ճաշարաններու մէջ տասը ժամուան ստրկական ծառայութիւն ընել որպէս զի սովամահ չըլլամ եւ կարենամ կեանքս քարշ տալ այս մեծ քաղաքի աղտոտ անկիւններուն մէջ:

Երուանդի մտածումները կամաց կամաց աւելի կը սաստկացնէին յուսախարութեան փոթորիկը իր հոգիին մէջ: Վահանի խօսածները կուգային նոր թափ մը տալու անոր միտքին մէջ տարածուող պայքարին: Բայց այդ թելադրական խօսքերէն աւելի՝ ուրիշ ցաւատանջ իրականութեան մը ճնշումէն՝ անոր հոգեկան կազմը նոր ցնցումներ կ'ունենար: Իր գործած առաջին օրը անցած էր շատ թեթեւ կերպով եւ գրեթէ ոեւէ խռովք չէր կըրցած պատճառել. բայց յաջորդող երեք չորս օրերուն՝ Երուանդ բոլորովին նոր երեւոյթի մը առջեւ կը գտնէր ինքզինք: Գործարանի մէջ՝ իր գործի բերումով՝ նա ստիպուած էր իր բազուկները շարունակ շարժումի մէջ պահել. իր գործի երկրորդ օրը այնքան յոգնած կը դգար որ այդ գիշեր հաղիւ կըրցած էր քանի մը ժամ քնանալ: Ֆիզիքական յոգնութիւնը կամաց կամաց կը սկսէր ուղղութիւն տալ անոր հոգեկան արտայայտութիւններուն եւ մէկ շաբաթուան ընթացքին՝ նա արդէն փոխուած կ'երեւնար իր գէմքով ու կադմով, իր զգացումներով ու մտածումներով: Գործարանի աշխատանքը, գործարանի միջավայրը՝ նոր ԵՍ մը կը ստեղծէին Երուանդի մէջ: Այդ ԵՍ-ը օրէ օր աւելի կը սաստկացնէր անոր հոգեկան պայքարը եւ գիշերները խռովալից կը դառնա-

յին: Երեք գիշեր նա շարունակ կը պայքարէր իր միտքին մէջ փոթորկուող մտածումներուն, իր հոգին խռովող զգացումներուն հետ՝ բայց բան մը ըսած չէր Վահանին, խրհելով որ իր հոգեկան խռովքը կրնար վրդովել անոր միտքի անդորրութիւնը: Այդ չորրորդ գիշերը սակայն, կուգար ցուցնելու Երուանդին՝ որ ինք առանձին չէր իր դառն մտածումներուն գիրկը, որ ուրիշ մարդկային էակներ եւս կրնային ունենալ հոգեկան ցնցումներ, միտքի խռովք, միտքի պայքարներ՝ դրեթէ միեւնոյն թափով:

Բայց անոնց հոգեկան պայքարը մէկ բանով կը տարբերէր իրարմէ: Վահանի մտային հորիզոնը աւելի սահմանափակ էր. նա ենթակայ էր աւելի շուտ յուսահատելու, որովհետեւ անցեալի մէջ ապրած էր բազմադարձ աւելի ճոխ կեանք մը. փափուկ էր մեծցած, միշտ փայփայող ձեռքերու ներքեւ: Ամերիկայի մէջ ունէր ազգական չունենալը աւելի կը ծանրացնէր իր վիճակը: Ինքն էր իր միակ յոյսն ու ապաւէն: Իր ձեռքի աշխատանքէն դուրս՝ ո՛չ մի սպասելիք ունէր: Նա կը մտածէր որ եթէ չի յաջողեր շուտով դործ մը գտնել նորէն՝ իր թշուառ վիճակը բոլորովին անհանդուրժելի պիտի դառնար եւ զինք ուրիշ միջոցի պիտի մղէր:

Իսկ Երուանդ որքան որ ընկճուած կը զգար իր գործի պատճառած ֆիզիքական յոգնութենէն՝ զիտէր որ այդ աշխատանքը առժամանակեայ էր եւ շուտով իր քոյրերուն քով պիտի երթար: Այդ յոյսը պլպլուն աստղի մը պէս իր հոգիին մէջ կ'երեւնար՝ երբ մոայլ զգացումներով սկսէր լեցուիլ իր էութիւնը: Եւ այդ յոյսի ազդեցութենէն՝ նա խղեց տիրող լուսթիւնը ու սկսաւ յուսադրումի քանի մը խօսքերով՝ Վահանի փոթորկուող հոգիին խռովքը մեղմացնել:

— Յիշի՛ր, Վահան, թէ՛ ի՞նչ ուխտով հեռացանք այն դժբաղդ հայրենիքէն. այն ատեն երկիրը որ չի կրցաւ սպաննել ապրելու տենչը մեր մէջ եւ այս հեռուոր ափերը ձգեց մեզ՝

ի՞նչ բանէ է որ պիտի յուսահատինք այժմ: Ամէն օր ունի իր նորութիւնը. այսօր դործէ ձգուած ես՝ կարծես թէ ամբողջ աշխարհը փուլ կուգայ գլխիդ: Ամբողջ Նիւ Եօքը կարծես թէ միայն այդ գործն ունէր պահած քեզ համար: Ի՞նչ գիտես որ քանի մը օրէն աւելի հանգիստ եւ վճարող գործ մը պիտի չի գտնես: Քեզ պէս կայտառ ու թարմ պատանի մը շատ գիւրու-թեամբ կրնայ գործատէրերու ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրել եւ դործ մը գտնել: Վաղ առաւօտ ինձ հետ գործարան եկուր. ես կը յայտնեմ իմ վերակացուն որ կալիֆօրնիա երթալու պատճառով ստիպուած եմ դործս ձգել եւ կը խնդրեմ որ քեզ իմ տեղ ընդունի. վստահ եմ որ նա պիտի չի մերժէ: Փարատէ այդ մոայլ զգացումները հոգիէդ եւ քնացի՛ր հանգիստ: Բարի գիշեր:

Վահանն ալ «Բարի գիշեր» ըսաւ ու փորձեց քնանալ: Իր զգացումները կարծես քիչ մը թեթեւալ կը սկսէին՝ Երուանդի խօսքերուն վրայ: Մանր լուսթիւն մը՝ վայրկեանէ վայրկեան աւելի տիրական կը դառնար այդ ննջասենեակին մէջ:

Յաջորդ առաւօտ, երբ դեռ մէկ ժամ կար որ գործարանի դուռերը բացուէին, երկու պատանիներ՝ այդ գործատան դուռէն քիչ մը հեռու՝ պատին տակ նստած՝ կը խօսէին իրարու հետ: Իրենց խօսակցութիւնը կ'ընդմիջուէր շատ անգամ հինգ տաս վայրկեաններու լուսթեամբ, որովհետեւ խօսելէ աւելի՝ կ'ուզէին իրենց բոլորտիքը գիտել: Յուրտը՝ որ շատ օտարիկ էր այն առաւօտ՝ անսովոր դողով մը լեցուցած էր անոնց մարմինները եւ կարծես չէին կրնար աւելի երկար սպասել մինչեւ որ գործարանի դուռերը բացուէին: Բայց ժամանակը կ'անցնէր կամաց կամաց եւ գործաւորներու բազմութիւն մը կը սկսէր խոնուիլ գործատան դուռին առջեւ: Բարձրագոյն սուրումի մը հետ՝ դուռը կը բացուէր եւ բանուորներու ու բանուորուհիներու այդ խռոններամ բազմութիւնը՝ ուր կարելի էր տեսնել հարիւրաւոր պղտիկներ, մանչ ու աղջիկ, ներս կը խու-

ժէին՝ վայրկեան առաջ իրենց գործին գլուխը կանգնելու :

Երուանդ եւ Վահան տակաւին իրենց տեղ կանգնած՝ տենդոտ նայուածքներով՝ մէկի մը կը սպասէին : Ինքնաշարժ մը մէկէն կանդ առաւ գործատան առջեւ եւ Երուանդ նշմարեց իր վերակացուն որ անկէ դուրս կ'ելլէր : Անոր աչքերը կարմրած էին ու դէմքը չափազանց խոթող էր այդ առաւօտ : Երուանդ չէր կրնար հասկնալ թէ ի՞նչ բանի արդիւնք էր այդ դէմքի արտայայտութիւնը որ անորոշ վախի մը սարսափը ձգեց իր սիրտին մէջ : Դողդողալով՝ Վահան ալ ետեւէն՝ դէպի վերակացուն յառաջացաւ, բարեւելէ յետոյ, կոտրտած լեզուով սկսաւ իր միտքը անոր յայտնել : Վերակացուն սուր ու խոթող ակնարկ մը նետեց Երուանդի վրայ եւ դուռ ձայնով մը աւելցուց ,

— Տուն գացէք երկուքդ ալ, գործ չի կայ ձեզ համար :

Այդ խօսքը այնքան սուր հարուածի մը պէս կ'իջնէր իր զգացումներուն՝ որ Երուանդ տակաւին իր տեղ քարացած կը կենար՝ երբ վերակացուն արդէն ներս գացած էր : Իր լեզուն փաթթուիլ կը սկսէր բերնին մէջ՝ երբ երկու վայրկեան յետոյ փորձեց մէկ երկու խօսք փոխանակել Վահանի հետ :

— Նա ի՞նչ իրաւունք ունէր ինձ հետ այդպէս բիրտ կերպով վերաբերուելու . ես կը սովորեցնէի իրեն եթէ անգլիերէն լեզուն դառնար բերնիս մէջ : Օ՛հ, անտանելի է այս համբուրթիւնը . . .

— Նա իրաւունք չունէր . . .

— Այո՛, Երուանդ, իրաւունք չունէր . բայց որմէ՞ որ իրաւունք կը պահանջես : Երէկ դիչեր այդ իրաւունքի հանելուկային հարցն էր որ կը տանջէր իմ միտքը : Ես գործէս ձգուած էի՝ առանց գիտնալու թէ ինչո՞ւ : Եթէ ես ալ լեզու գիտնայի . . .

Երբ դեռ անոնք գործարանի առջեւ կանգնած՝ իրենց

սիրտերու կսկիծը կը յայտնէին իրարու, խուժը խուժը գործաւորներ՝ տրտում դէմքերով, գլխիկոր՝ դուրս կ'ելլէին գործարանէն, եւ գերեզմանէն վերադարձող յուզարկաւորներու պէս՝ ծանր զգացումներով՝ կը հեռանային այդ վայրէն : Անոնք եւս, շատ շատերու պէս՝ գործէ ձգուած էին, առանց գիտնալու թէ ի՞նչ բանի համար :

Տասնօրեայ վայրկեան գործարանի կողմերը անցունելէ վերջ՝ Երուանդ եւ Վահան իրենց քայլերը ուղղեցին դէպի վեցերորդ փողոց՝ ուր իրենց սրահուկը կը գտնուէր : Հոգեկան անսովոր ճնշում մը իրենց սիրտերուն՝ անոնք առանձնացան այն լոին սենեակը՝ որ առանց արտաքին ոեւէ ազդեցութեան՝ բաւական էր տրտմութեան զգացումներով լեցնելու մարդու սիրտն ու հոգին : Իրենց սենեակի լուսթիւնը առանց խանգարելու՝ անոնք ժամերով երկարած մնացին իրենց մահիճներուն վրայ : Իրենց լեզուները փակուած էին կարծես, խօսելու անկարող կը զգային : Այն խոռովիչ սլաքաբար՝ որ նոր էր սկսած անոնց միտքերուն մէջ՝ այնպիսի արտասովոր բաբախումներու եւ հեւանքի էր մատնած անոնց սիրտերը, որ խօսելէ աւելի՝ անոնք կ'ուզէին ունկնդրել այդ հոգեմաշ ձայներուն, առանց կարենալ վերլուծելու այն անողորմ սլաքաբար խփական նշանակութիւնը :

Այդ նշանակութիւնը որքան ալ տարտամ ու անհասկնալի՝ Վահանի միտքին մէջ սաշափը որոշ էր որ եթէ մէկ երկու օրէն գործ մը չի կրնար գտնել՝ ասիպուած պիտի ըլլար տարբեր միջոցի գիմելու : Իսկ Երուանդ, ո՛րքան որ յուզուած կը զգար իր վերակացուի կոշտ վերաբերմունքի պատճառով՝ գիտէր որ մէկ շաբաթէն իր քոյրերուն քով պիտի ըլլար եւ կենալը նոր երեւոյթներով պիտի ողջունէր զինք :

Յաջորդ օրն իսկ՝ Երուանդ արդէն պատրաստուած էր Կալիֆօրնիա մեկնելու :

Փետրուարի ցրտաչունչ առաւօտ մը, երկու պատա-

նինքն՝ Նիւ Եօրքի երկաթուղիի կայարանի մը առջեւ՝ ձեռքի տաք սեղմումներով կը բաժնուէին իրարմէ։ Վահան միեւնոյն քաղաքին մէջ կը մնար, իր կեանքի այն արտառովոր պայքարը չարունակելու, իսկ Երուանդ Կալիֆօրնիա կ'երթար՝ սնդգիտակ ապագայի իր հոգեցունց պայքարներուն։

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ, ՄԸ

Երեք հազար միոն միջոցի հեռաւորութիւնը՝ ճեպընթացի արագասահ վազքով՝ Երուանդ հինգ օրէն կտրած եւ իր քրոջ տուն հասած էր։ Բարեկամներու եւ ազգականներու խումբ մը ժողովացած էր զինք տեսնելու այդ օր՝ կայարանին առջեւ եւ իր քրոջ տան մէջ։

Փրէշնօ քաղաքի բարեկամներու եւ ազգականներու այն մտերմիկ շրջանակը՝ նոր մտածումներու եւ հայրենական կեանքի միջնորդող մը կըստեղծէր Երուանդի համար։ Այնպիսի երեւոյթներու ակնատեսն կ'ըլլար՝ որոնք գրեթէ չէին տարբերեր երկրի մէջ իր տեսածներէն, եւ պահ մը խաբկանքը կ'ունենար մտածելու թէ վեց հազար միոնի իր ճամբորդութիւնը՝ զինք դարձեալ միեւնոյն կէտի վրայ բերած էր։ Իր չուրջը գտնուողներու նահապետական վերաբերմունքը, անոնց շարժումները, անոնց սովորութիւնները եւ արտայայտութեան ամբողջ եղանակը՝ երբէք փոխուած չէին։ Վեց հազար միոնի այդ հեռաւորութիւնը կարծես երբէք չէր կրցած ազդել անոնց բնութեան վրայ։ Ամերիկեան քաղաքակրթութիւնը անկարող եղած էր փոխելու անոնց մտածողութիւնը, հոգեկան աշխարհը։ Անոնք նոյն էին մնացած իրենց աւանդական սովորութիւններով, ցեղային ու ժառանգական յատկանիշներով, եւ իրենց լեզուով։

Երուանդի քոյրերը մեծ իրարանցումի մէջ էին այդ օր։ Տասնըջորս տարիներէ ի վեր տեսած չէին իրենց եղբայրը՝ որ մեծցած՝ կայտառ պատանի մը դարձեր էր։ Անոր մանկութեան պատկերը՝ որ տակաւին թարմ էր իրենց յիշողութեան մէջ, եւ տասնըջորս տարի յետոյ՝ անոր պատանեկութեան սրտիկերը որ իրենց աչքերուն առջեւն էր՝ երազային ըլլալ կը թուէին։ Չէին կրնար հաւատալ իրենց աչքերուն՝ թէ այն պղտիկ մանուկը՝ որ հինգ տարեկան հասակին կորսնցուցած էր իր հայրիկը, ու մայրիկին խնամքին էր յանձնուած, որ այն պղտիկ մանուկը՝ թշուառութեան եւ սարսափի իրենց հայրենիքին մէջ՝ կրնար մեծնալ ու տասնըջորս տարի յետոյ, վեց հազար միոնի հեռաւորութիւն մը կտրելով՝ կըրնար Ամերիկա գալ իր քոյրերուն մօտ։ Հրաշքի մը գեղեցկութիւնն ունէր այդ իրողութիւնը՝ Երուանդի քոյրերուն համար։

Եւ այդ իրողութիւնը կարծես զինովցուցած էր անոնց հոգիները։ Տասնըջորս տարիներու ընթացքին անոնք ապրած էին բոլորովին անձանօթ իրարու. ո՛չ մի նամակ, ո՛չ մի լուր ստած էին իրարմէ, եւ եթէ Գուրգէն Վարդանեան Ամերիկա եկած չըլլար՝ թերեւս մինչեւ իրենց կեանքին վերջը՝ իրարու անձանօթ մնային, տարբեր հորիզոններու ներքեւ։ Տասնըջորս տարիներու սեւ խաւարը ձեղքուած էր եւ հրաշուի եղբայր մը հրճուանք ու զինովութիւն էր բերած իր անձանօթ քոյրերու հոգիներուն։ Անոնք երջանիկ էին, շատ երջանիկ՝ այդ օր։

Այցելուներու թիւը գրեթէ հարիւրի կը հասնէր այդ օր։ Երուանդի քոյրերը՝ առանց յոգնութեան կամ տրտունջի՝ կը հիւրասիրէին ամէնքն ալ, միշտ ժպտերես, միշտ զուարթ։ Անոնցմէ քանինքն ազգականներ էին, քանինքն՝ մտերիմ բարեկամներ Երուանդի քոյրերուն եւ իրենց ամուսիններուն, որ «աչք լոյս»-ի եկած էին։ Կային ուրիշներ եւս՝ որ տարիներէ ի վեր հեռացած էին իրենց հայրենիքէն, լուր մը չունէին իրենց տունէն ու ազգականներէն, եկած էին տեղեկութիւններ

առնելու Երուանդէն: Ամէնքն ալ՝ առանց վայրկեան մը դա-
դար տալու՝ իրենց սիրելիներու մասին, հայրենիքի զրութեան
վրայ եւ ճամբորդութեան մասին հարցումներ կ'ուղղէին Եր-
ուանդին եւ զոհունակ տրամադրութեամբ կը բաժնուէին
անկէ:

Երեկոյեան ժամը ութի ատեններ՝ մարդ մը եւ դեռատի
կին մը՝ որ լսած էին Երուանդի ժամանումը՝ կ'ուղէին տես-
նել զինք եւ ծանօթութիւններ առնել Վ. քաղաքի մասին՝ որ
իրենց ալ հայրենիքն էր:

— Ծանօթացէ՛ք, Երուանդ, պըն. Մարկոս Մեծիկեան
եւ տիկին Ատրինէ Մեծիկեան:

— Աչքդ լոյս, տիկին Սերորեան. աչքդ լոյս, տիկին
Գրիգորեան. կընամ երեւակայել թէ որքա՛ն երջանիկ կը
զգաք . . .

Մարկոս Մեծիկեան խօսքը դեռ չլրացուցած՝ իր տի-
կինը ընդմիջեց եւ բարձր ձայնով մը ուղեց անոր վերջին բա-
ւերը ներկաներու ուշադրութեան յանձնել:

— Անշո՛ւշտ, ինչո՞ւ չէ, պէտք է որ երջանիկ զգան:
Լսեցի որ տասնըչորս տարիներէ ի վեր տեսած չէիք ձեր եղ-
բայրը, այնպէ՞ս է, տիկին Սերորեան:

Մինչ տիկին Սերորեան իր հաստատական պատաս-
խանը կուտար տիկին Մեծիկեանին՝ վերջինին համար կարծես
այդ պատասխանը այնքան ալ նշանակութիւն չունէր. ներա
ուշադրութիւնը գրաւուած էր նոր ու պայծառ մտածումով մը՝
զոր կարելի էր կարգաւ իր ժպտուն դէմքին վրայ, իր փայլուն
աչքերուն մէջ: Նէ իր աչքերը չէր հեռացներ Երուանդի վը-
րայէն՝ եւ ժպտերես ու կնոջական նուրբ շարժումներով՝ կը
ջանար անոր ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրել: Իւրաքան-
չիւր անգամ երբ Երուանդ կը փորձէր իր շուրջ դիտել՝ թէեւ
ամէկուտ՝ չէր մոռնար Ատրինէի ժպտուն դէմքին նայել մէկ եր-

կու երկվայրկեան աւելի երկար. իսկ նէ արդէն Երուանդի իւ-
րաքանչիւր նայուածքին՝ հարցում մը ունէր պատրաստ իր
չուրթերուն եւ դիւթական ժպիտով մը կը ջանար անոր նայ-
ուածքները իր վրայ կեդրոնացնել:

Ժամը տասին կը մօտենար՝ երբ Մարկոս Մեծիկեան,
զոհ իր տուած այցելութենէն՝ ոտքի ելաւ յանկարծ եւ ձեռքի
նշանով մը հասկցուց Ատրինէին թէ պէտք էր տուն երթալ:
Ատրինէի համար այնքան ալ սիրելի չի թուեցաւ այդքան շուտ
տուն երթալը, բայց քանի որ իր էրիկը ոտքի կանգնած՝ եր-
թալու պատրաստուեր էր արդէն՝ չուղեց ընդդիմանալ:

— Դարձեալ կը տեսնուինք, Երուանդ. այս հանդի-
պումը իրապէս երջանկութիւն պատճառեց ինծի: Բարի գիշեր:

Եւ ժպտոյր իր կախարդական ու երազուն աչքերուն
մէջ՝ ձեռքի տաք սեղմումով մը՝ նէ բաժնուեցաւ Երուանդէն:

Երուանդի համար Ատրինէի սիրալիր հանդիպումը
ստեղծուածային երեւոյթ մը կը ստանար. իր միտքը չէր դո-
րեր ըմբռնելու ներա այնքան ազատ ու հրապուրիչ վերաբեր-
մունքը: Նա անկարող կը զգար վերելու ներա վերջին
խօսքերը. — «Դարձեալ կը տեսնուինք, Երուանդ. այս հան-
դիպումը իրապէս երջանկութիւն պատճառեց ինծի:» Նա չէր
կրնար երեւակայել թէ ինչո՞ւ այդ դեռատի կինը երջանիկ կը
զգար իր առաջին հանդիպումով: Դիւրազգած եւ անմեղ պա-
տանիի մը սիրտը՝ յաճախ կը սիրէ խաղալ գեղեցիկ կնոջ մը
արտասանած ամէն մէկ բառին հետ, եւ իր զգացումներուն մօ-
տիկ ու նպաստաւոր նշանակութեան մը հետ կ'ուղէ կապել նե-
րա ամէն մէկ խօսք, ամէն մէկ շեշտ, ձայնի ամէն մէկ թրթը-
ռում, մարմնական ամէն մէկ շարժում ու նայուածքներու ա-
մէն մէկ թարթում: Երուանդ եւս՝ դիւրազգած ու երազող
պատանի մը՝ կը սիրէր օրօրուիլ Ատրինէի դիւթիչ խօսքերու
նշաններն մէջ . . .

Նա ոչինչ գիտէր Ատրինէի եւ Մարկոսի մասին. անոնց անցեալը մոռցել էր իրեն: Բայց որքան ալ որ անտեղեակ անոնց անցեալի պատմութեան՝ Երուսանդ շատ որոշ կերպով կրնար կարգաւ իրենց դէմքերուն վրայ՝ ներկայ օրերու անոնց աստիճանները: Առաջին ակնարկէն իսկ՝ երբ նա լսեց որ այդ մանկամարդուհին իրեն ընկերացող պարոնին կինն էր՝ Ատրինէի գոյութիւնը առեղծուածային դարձաւ Երուսանդի համար: Նա չէր կրնար հաւատալ իր լսածին: Առաջին նայուածքով՝ իր միտքին մէջ ծագող ենթադրութիւնը՝ թէ այդ անծանօթները միայն հայր եւ դուստր կրնան ըլլալ՝ կը հերքուէր իր քրոջ, տիկին Սերոբեանի կողմէն: Երուսանդ իրողութեան մը առջեւ կը գտնէր ինքզինք, թէեւ իր միտքը չէր կրնար համակերպիլ այդ իրողութեան հետ: Զրկանքի ու անարգարութեան պատկեր մը կը տեսնէր նա այդ իրողութեան ետեւ:

Մարկոս Մեծիկեանի արտաքին երեւոյթը, անոր շարժումներն ու արտայայտութեան ընդհանուր եղանակը՝ շատ փայլուն կերպով կը պատկերացնէին իր ներքին մարդը: Քանի մը վայրկեանի տեսակցութեան ընթացքին՝ կարելի էր կարգաւ անոր կեանքի ամբողջ պատմութիւնը: Պարզ, շատ պարզ մարդ մըն էր: Բաղադրեալ ու անհատականութիւնը կնճռատութեան մէջ որոնող ետէն բոլորովին հեռու կը գտնուէր նա: Իր նկարագիրը կամ ներքին մարդը ճանչնալու համար՝ պէտք չի կար անոր միտքին կամ հոգիին մէջ դեղերումներ կատարելու ու երկար բարակ վերլուծումի ենթարկելու անոր արտայայտած ամէն մէկ դադափար: Այդ դեղերումներն ու վերլուծումները՝ պարզ ու խաղաղ պարապութեան մը մէջ՝ որ իր միտքի ու հոգիի իսկական պատկերը կը ցուցնէր՝ չա՛տ շատ, հինգ վայրկեանի վատնում կարող էին պատճառել: Իր միտքի մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայր ու եւ է անհարթութիւն կարելի չէր նշմարել. ամէն ինչ հարթ ու հաւասար էր անոր ուղեղին մէջ՝ ինչպէս Սահարա անապատ՝ թէեւ ո՛չ նոյնքան ընդարձակածաւալ: Սիրտն ալ՝ իր միտքին պէս՝ տափակ ու

դատարկ պատեան մը կը ներկայացնէր: Ուղղադ ու անալիք՝ ինչպէս պզտիկ փոսի մը մէջ կուտակուած մէկ երկու սալոր ջուր: Իր յոյզերը կարծես երկար տարիներ առաջ՝ հրաժարեր էին իրենց պաշտօնէն: Իր խանդն ու աւիւնը, բաղձանքներն ու երիտասարդական խռովքները ցամաք ու կծկուեր էին այդ թափուր պատեանի մէկ մոռցեալ անկիւնը: Գուցէ շատ չանցած՝ իր սիրտը բոլորովին դադրէր բարախելէ:

Մարկոս Մեծիկեանի արտաքին երեւոյթը իր միտքի ու հոգիի իրական հայելին էր: Մօտաւորապէս վեց ոտք՝ բարձրահասակ ու գէր մարդ մը: Յիսուն տարիներու բեռը տակաւին կրցած չէր ծռել անոր կոնակը. բարտիի մը պէս ուղիղ էր անոր հասակը: Հակառակ իր տարիքին՝ գլուխը խիտ, չէկ մազերով ծածկուած կը մնար տակաւին, միայն ականջներուն բոլորտիքը՝ դրեթէ մէկ մատնաչափ դէպի վեր՝ մազերը ձերմկիլ սկսեր էին: Իր թաւ յօնքերը եւ գլուխի առատ մազերը՝ նեղցուցեր էին իր ճակատը՝ որ բլուրի մը ձեւն ունէր: Աչքերը՝ խոշոր ու ճարձատ, կշտացած եղի մը պաղ ու անտարբեր արտայայտութիւնը կը կրէին: Նա ամէն ինչ դեղին կը տեսնէր՝ իր խոշոր ականցներու պատճառով, որ հանդարտ չէին մնար իր մոտէ՝ տափակ քիթին վրայ: Քիթը դրեթէ հաւասար էր իր ճակտին: Հաստ շրթունքները՝ Ափրիկէի սեւուկները կը յիշեցնէին: Երեսները աւելի կարմիր, պղնձագոյն էին քան ձերմակ: Դէմքը՝ իր ամբողջութեան մէջ՝ բոլորածեւ՝ իր մարմինին հետ չափական ու համագիր էր: Զեռքերը՝ թանձր ու կոշտ, մատերուն ծայրերը՝ եղունգներուն տակ՝ սեւ, աւելի տձեւ ու տգեղ չէին կրնար ըլլալ: Զեռքերու այդ տձեւութիւնն ու կոշտութիւնը հաւանաբար իր արհեստէն ժառանգած էր:

Ահա՛ Մարկոս Մեծիկեանը իր միտքի ու մարմնի, սիրտի ու հոգիի մերկ պատկերին առջեւ: Գէթ այս էր Երուսանդի առաջին տպաւորութիւնը:

Իսկ Ատրինէի թողուցած տպաւորութիւնը հիմնովին տարբեր էր: Նէ՛ հազիւ քսան կամ քսանըմէկ տարեկան պարմանուհի մը՝ գեղեցիկ կնոջ մը բոլոր բարեմասնութիւնները կարծես ժառանգած ըլլար — նուրբ ու քնքոյշ շարժումներ, նայուածքներու երազուն ու դիւթական թարթումներ, մարմինի ներդաշնակ նաղանքներ, ձայնի քաղցրահունչ թրթռումներ՝ մարմնական գեղեցկութիւններուն հետ՝ Ատրինէի գոյութեան ամէնէն էական տարրերը կը կազմէին: Ներա մութ խարտեաչ վարսերը՝ որ ծածկած էին իր ճակատն ու ականջները՝ աւելի հրապուրիչ տեսք մը տուեր էին իր ճերմակ, քիչ մը տփույն դէմքին: Ներա խաթ աչքերը՝ որ շատ խոր էին գետեղումած իր դէմքին վրայ՝ բացառիկ գեղեցկութիւն մը կուտային իր կլորածեւ աչտերուն: Ժպիտ մը, շատ թեթեւ՝ բայց դիւթական՝ իր մնայուն վայրէկան մը իսկ խոյս տալու: Իսկ խնդումի իր շնորհալի ձեւերուն մէջ՝ իր ձիւնաթաղ՝ համազիր ատամները մասնաւոր քնքշութիւն մը կը սփռէին ներա կնոջական դիմագիծին վրայ: Կրակի վայրէկանութիւն մը կար ներա բիրերուն մէջ, անծանօթ ու կախարդական ոյժ մը՝ որ իր շուրջ գտնուողներու նայուածքները իրեն կը քաշէր՝ մագնիսի մը պէս: Ներա ձիւնաթոյր՝ փափուկ ձեռքերը՝ այնքա՛ն շնորհալի ու նուրբ իրենց շարժումներով՝ գեղեցկութեան որոշ տարր մը կը կազմէին Ատրինէի գոյութեան մէջ: Բնութիւնը ո՛չինչ խնայած էր ներա մարմնական հարստութիւնը կատարեալ դարձնելու համար: Գեղեցկութիւն մըն էր Ատրինէն՝ իր փոքրիկ ոտքերէն մինչեւ իր հարուստ վարսերը:

Ահա՛ առաջին տպաւորութիւնը՝ որ Նրուանդի միտքը սկսաւ չարչրկել ու առեղծուածային դարձնել Ատրինէի գոյութիւնը: Ի՞նչ ոյժով էր որ կը կառավարուէր այդ գեղեցիկ կինը: Ի՞նչ պիտի բոյն մըն էր ներա անծանօթ սիրտը: Ի՞նչ ծրագիրներ կամ խորհուրդներ կը դառնային ներա միտքին մէջ: Ի՞նչ գործ ունէր այդ թարմ ու կայտառ գեղեցկուհին՝ այն

ցամքած ու սառ ծերուկին հետ: Ահա՛ խրթին ու միտքը չարչրկող հարցեր՝ որ Նրուանդի ուղեղին մէջ կը թափառէին՝ ամէն անգամ երբ առիթը ունենար Ատրինէի մասին մտածելու:

Ատրինէի յաճախակի այցելութիւնները՝ շաբաթը երկու երեք անգամ՝ աւելի առեղծուածային կը դարձնէին իր գոյութիւնը Նրուանդի միտքին մէջ: Իւրաքանչիւր այցելութիւն նոր տպաւորութիւն մը կը թողուր Նրուանդի վրայ: Միակ եզրակացութիւնը՝ զոր նա կրնար հետեւցնել Ատրինէի խօսքերէն՝ սերտ մտերմութիւն մը մշակելուն մէջ կը կայանար: Նէ կ'ուզէր ծանօթանալ Նրուանդի մտածումներուն հետ. օրէ օր՝ աւելի մօտիկնալ անոր սիրտի զգացումներուն: Իր սիրտը կ'ուզէր բանալ անոր երիտասարդ սիրտին առջեւ: Կեանքի մէջ իր կրած զրկանքները կը բաղձար պատմել անոր՝ որ երիտասարդ էր ու կրնար հասկնալ այդ զրկանքներու իրական նշանակութիւնը: Իր սիրտի վէրքերը կը փորձէր բանալ Նրուանդի կայծկլտուն աչքերուն առջեւ՝ որոնք թարմ շատ թարմ ու խորունկ վէրք մը բացեր էին հո՛ն, Ատրինէի սիրտին մէջ: Կը բաղձար, ամբողջ հողիով կը փափաքէր պատմել Նրուանդին՝ իր վանդակուած սիրտին թշուառութիւնը, բայց միշտ ալ արգելք մը կը ստեղծուէր, չէր կրնար զայն առանձին գտնել տիկին Սերոբեանի տունը:

Նէ ամէն անգամ երբ իր այցելութիւնը կ'ընէր՝ նոր ծրագիր մը ունէր իր միտքին մէջ՝ Նրուանդը առանձին տեսնելու համար: Վերջապէս օր մը, երկու ամիսներու շարունակական այցելութիւններէ վերջ՝ Ատրինէն կրցաւ յայտնել Նրուանդին թէ ինք կը փափաքէր բոլորովին առանձին տեսնել զինք տեղ մը՝ ուր պիտի կարենային խօսիլ աւելի ազատ ու համարձակ: Նրուանդի համաձայնութեամբ՝ յաջորդ օր ժամը մէկին, Ֆրէդնոյի հանրային պարտէզի մը մէջ պիտի հանդիպէին իրարու:

Ատրինէի կեանքի պատմութիւնը լսելու հետաքրքրու-

թիւնը ա'յնքան զօրաւոր էր Երուանդի մէջ՝ որ այդ գիշեր հաղիւ թէ չորս-հինգ ժամ կըցաւ քնանալ։ Իսկ Ատրինէի համար յաջորդ օրը տարիի մը չափ կ'ուշանար կարծես։

Յաջորդ առաւօտ՝ Երուանդ շատ կանուխ ելած՝ կը պատրաստուէր այն ժամադրութեան համար՝ որ մեծապէս պիտի հաճոյացնէր իր զգացումները։ Ժամը դեռ տասերկու չէր եղած երբ նա աճապարանքով դուրս ելաւ տունէն եւ իր քայլերը ուղղեց դէպի Թուլարի փողոց՝ ուրիշ հանրակառքով հանրային պարտէզը պիտի երթար, իրենց ժամադրաւայրը՝ որ միայն երեք միոն հեռու էր քաղաքէն։ Տասնհինգ վայրկեանէն՝ նա արդէն հանրային պարտէզը հասած էր, եւ խուզարկող նայուածքներով իր շուրջ կը դիտէր։ Քսան վայրկեան վերջ՝ հանրակառք մը նորէն պարտէզին կը մօտենար։ Դեռատի աղջիկ մը՝ խիստ աճապարանքով՝ փետրազարդ գլխարկ մը ձեռքը՝ վար կ'իջնէր հանրակառքէն ու իր մետաքսէ շրջադէստը հովին տուած՝ դէպի պարտէզը կը յառաջանար։ Ատրինէի նոր հագուստները, մազերու նորաձեւ շոկումն ու տարօրինակ շարժումները՝ բոլորովին տարրեր անձ մը կը ներկայացնէին զինք։ Դեռ քսան քայլ հեռու Երուանդէն՝ նէ սկսաւ վազել ոստոստուն թռչունի մը պէս՝ իր գիւթիչ ու անրաժան ժպիտը աչքերուն մէջ։

— Հըլօ՛, Երուանդ, ի՞նչպէս ես այսօր . . .

Ու ձեռքի տաքուկ սեղմումով՝ նէ պահ մը Երուանդի շուարուն աչքերուն մէջ պտտցուց իր կնոջական առինքնող ժպիտը՝ որ այդ օր, առաւել քան երբեք, գիւթիչ ու կարօտաբաղձ կ'երեւնար։ Քով քովի անոնք սկսան քայլել դէպի պարտէզին ամենէն հեռաւոր ծայրը՝ ուր այցելուներու համար, էանանչներու եղերքին՝ նստարաններ կային շարուած։

— Չե՞ս ուզեր, Երուանդ, քիչ մը հանգչիլ այս նստարանին վրայ։

— Ինձ համար քալելը աւելի հաճոյալի է. իսկ եթէ

դուն յողնած ես՝ կրնանք հանգչիլ քիչ մը։

— Այո՛, շատ քալեցինք . . . եւ յետոյ՝ աւելի կը նախընտրեմ նստած խօսիլ քան թէ ոտքի վրայ։

Ու անոնք, քով քովի, իրարմէ միայն երեք մասնաչափ հեռու նստած՝ պահ մը իրարու սկսան նայիլ՝ բոլորովին լուռ, կարծես իրենց նայուածքներով կ'ուղէին խօսիլ։ Երկուքն ալ կը ջանային խօսակցութեան նիւթ մը գտնել. իրենց շրթներէն կը շարժէին մերթ ընդ մերթ՝ բայց ոեւէ ձայն դուրս չէր դար իրենց կոկորդէն։ Այդ անորոշ լուծիւնը տիրեց աւելի քան տաս վայրկեան, եւ դուցէ աւելի երկար տեւէր՝ եթէ Ատրինէն յանկարծ խօսք չի բանար թռչուններու քաղցրահունչ դալալի մասին։

— Ի՞նչ քաղցր է թռչուններու երգը. տե՛ս, Երուանդ, տե՛ս այն թռչունը որ կը ճախրէ օդին մէջ . . . այնքա՛ն ազատ ու երջանիկ . . .

Ատրինէի վերջին բառերուն մէջ թրթռում մը, դող մը կար. իւրաքանչիւր վանկ դողով մը՝ շեշտով մը դուրս կը թռչէր ներա բուստէ շրթունքներէն, որ կամաց կամաց՝ կարծես տփուռնիլ կը սկսէին։

Երուանդ իր աչքերը Ատրինէին դարձուց՝ ճախրող թռչունը դիտելէ յետոյ. յանկարծական շուարում մը սկսաւ շրջիլ իր նայուածքներուն մէջ. հո՛ն, Ատրինէի աչքերուն խորը՝ ժպիտը հոգեմաշ տրամութեան մըն էր փոխուած. այն գիւթիչ ու երազուն ժպիտը խոյս էր տուած ներա սիրուն դէմքէն եւ քնքոյշ տփուռութիւն մը՝ առաւօտեան շողի պէս՝ կը սկսէր տարածուիլ ներա փափուկ այտերուն վրայ։

Ատրինէի սիրտը յուզուած էր՝ բնութեան ազատ ծոցին մէջ ճախրող թռչուններու երջանիկ ճողողիւնէն . . .

— Ազա՛տ ու երջանի՛կ են թռչունները . . . Կարծես

ամէն մարդ երջանիկ կ'երևի այս ընդարձակ աշխարհին մէջ . . . Միայն ես, Երուանդ, միայն ես դժբաղդ եմ ծընած . . . ապերջանիկ . . .

Նէ կ'ուզէր շարունակել իր խօսքը, բայց սիրտը ա՛յնքան արագ կը բարախէր ու իր դողդոջուն ձայնի թրթռումները այնքա՛ն կ'ուշանային դուրս թռչելէ՝ որ անկարելի կը գտնէր իր հոգիին խորունկ վիշտը բառերով արտայայտել: Նստարանին կոթնած՝ ձախ ձեռքը երեսին՝ նէ իր մեղամաղճոտ նայուածքները Երուանդի շուարուն նայուածքներուն դարձուց: Լուռ էին դարձեալ:

Երուանդի համար՝ Ատրինէի գոյութիւնը՝ առաւել քան երբէք՝ առեղծուածային կը դառնար. բայց իր առաջին սպաւորութիւնը՝ զոր նա ստացած էր Մարկոս Մեծիկեանի այցելութենէն՝ կամաց կամաց աւելի կը խորունկնար իր միտքին մէջ: Նա զրկանքի ու անարդարութեան սեւ պատկեր մը տեսած էր այդ գոյգի կեանքին մէջ՝ երբ իր քոյրը, տիկին Սերոբեան՝ առաջին անգամ յայտնեց որ այն գեռատի աղջիկը իրեն ընկերացող ծերուկի տիկինն էր: Այն հարցումները՝ թէ այդ մանկամարդուհին ի՞նչպէս ինկած էր Մարկոս Մեծիկեանի ձեռքը, նէ ի՞նչպէս կրնար ապրիլ այդ մարդուն հետ, ի՞նչ ոյժ էր որ կը կապէր Ատրինէն այդ թշուառական ծերուկին, այն առեղծուածային հարցումները որ երկու ամիսներէ ի վեր կը թափառէին Երուանդի միտքին մէջ առանց որոշ լուծումի՝ այժմ աւելի ուժգին քան երբէք՝ կը փոթորկէին անոր միտքը: Առանց սպասելու որ Ատրինէն նորէն խօսք բանար նիւթի մը մասին, Երուանդ մէկէն սկսաւ խօսիլ եւ հետաքրքիր շեշտով մը հարցուց,

— Ո՞ւր կը բնակին հայրդ ու մայրդ:

Ատրինէն Երուանդի աչքերուն նայեցաւ չեշտակի եւ թեթեւ ձայնով մը պատասխանեց,

— Հայրս մեռած է, մօտաւորապէս ինը տարի առաջ՝ երբ դեռ Ամերիկա եկած չէի. իսկ թշուառ կեանքիս միակ պատճառը՝ իմ անգութ մայրը, որ կ'ուզէր զիս երջանիկ տեսնել շարունակ՝ անդառնալիօրէն բաժնուհեցաւ այս աշխարհէն երկու տարի առաջ՝ ինծմէ հեռո՛ւ: Մայրս չ'ապրեցաւ տեսնելու իր դժբաղդ աղջկան ներկայ թշուառութիւնը, ապերջանիկ կեանքը . . .

Ատրինէի վերջին խօսքերը իր մայրիկի մասին՝ յուզումի շեշտերով դուրս կը թռչէին իր շրթունքներէն: Կ'ուզէր խօսիլ, իր կեանքի պատմութիւնն ընել Երուանդին՝ որ հետաքրքիր նայուածքներով ներա դէմքի յուզումը կը դիտէր:

— Այո, չառ կանուխ հեռացաւ մայրիկս այս աշխարհէն ու չի կրցաւ տեսնել թէ ի՞նչպիսի մարդու մը կեանքին ուղած էր կապել իր մէկ հատիկ աղջկան բաղդը:

Երուանդի հետաքրքրութիւնը ա՛յնքան զօրաւոր կը դառնար իր մէջ որ չէր կրնար աւելի երկար սպասել Ատրինէի ամուսնական կեանքի պատմութիւնը լսելու:

— Արդեօ՛ք պիտի ուզէի՞ք ձեր Ամերիկա գալու պարագաներու մասին կարգ մը ծանօթութիւններ տալ:

— Շատ սիրով, ինչո՞ւ չէ: Անկեղծ ըլլալու համար՝ ըսեմ որ այդ էր քեզ առանձին տեսնելու միակ նպատակս:

Ատրինէն՝ որ չափէն աւելի դո՛հ կը դգար Երուանդի ցուցուցած հետաքրքրութենէն, իր միտքը ամփոփելու ջանք մը ըրաւ ու չնորհալի թեթեւութեամբ մը աւելի մօտենալով Երուանդին՝ սկսաւ իր աննախանձելի կեանքի վերջին վեց տարիներու պատմութիւնն ընել:

— Տասնըհինգ տարեկան զուարթ ու երջանիկ աղջիկ մըն էի, մայրիկիս մէկ հատիկ աղջիկը: Այս օրուան պէս կը յիշեմ այն սեւ Ուրբաթ օր՝ երբ դպրոցէն վերադարձիս՝ մայրս

երկու անձանք չհիւրերու ներկայացուց զիս: Վաթսուն տարեկանի մօտ ճերմկած մարդ մըն էր հիւրերէն մէկը. իսկ կինը հազիւ քսանուհինդ տարեկան ըլլար: Չէի գիտեր իրենց այցելութեան նպատակը: Քանի մը վայրկեան վերջ՝ աչքերս յանկարծ լուսանկարի մը հանդիպեցան՝ որ պատուհանին քով գտնուող սեղանի մը վրայ դեռեղունած էր, մայրիկիս հետ նոր քաշուած լուսանկարիս կից: Հետաքրքրութեամբ պատուհանին մօտեցայ՝ լուսանկարը մօտէն տեսնելու համար: Գեղադէմ ու կայտառ երիտասարդի մը լուսանկարն էր ան: Երբ տակաւին այդ պատկերին յառած՝ կը պատրաստուէի մայրիկիս հարցում մը ուղղելու՝ խոստով ու հաստ ձայն մը ականջիս հասաւ. «Բաղդաւոր ես, աղջիկս, չուտով կ'աղատուիս այս աւերակ երկրէն»: Ձի կրցայ հասկնալ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէր այդ ծերունին: Երբ մայրիկիս մօտենալով կը փորձէի մէկ երկու բառ փսփսալ իր ականջին՝ տիկին Մաքուր—յետոյ իմացայ որ իր էրկան անունն ալ Մարգար աղա էր—բռնեց ձեռքս ու զիս իրեն մօտեցուց. յանկարծ սկսաւ համբուրել երկու երեսներս. «Աստուծոյ կամքն է, աղջիկս . . . Տեսա՞ր ի՞նչ գեղեցիկ երիտասարդ մըն է տաքրս, Աստուած բարի վայելում պարգեւէ:» Դարձեալ չէի հասկնար թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ: Կէս ժամ վերջ՝ հիւրերը մեկնած էին արդէն: Մայրիկս զիս իր ծունկին նստեցուց եւ սկսաւ անոնց այցելութեան նպատակը յայտնել: «Ձագս, աշխարհի օրէնքն այս է», ըսաւ մայրս, «օր մը չէ օր մը պիտի հեռանաս ինծմէ . . . բաղդ բարի է: Մարգար աղան եւ իր կին տաս անգամ կ'ընէ որ հոս կուգան քու ձեռք խնդրելու Մարկոսի համար: Կը տեսնե՞ս ի՞նչ գեղեցիկ երիտասարդ մըն է Մարգար աղայի ամենէն փոքր եղբայրը: Դժուարս կուգար այդ մատաղ տարիքիդ բաժնուիլ քեզմէ. խօսք չի տուի առաջին անգամ, բայց երբ դրացիներէն իմացայ որ Մեծիկեաններ պատուաւոր դերդաստանէ են, իրենց տան տեղին տէր, պրն. Մարկոսն ալ Ամերիկայի մէջ պատուաւոր երիտասարդ մը, նիւթապէս բարուղ, տան ու կալուածի տէր, քանի մը օր խորհելէ եւ հօրաքրոջ

խորհուրդը առնելէ յետոյ՝ այսօր յայտնեցի իրենց իմ յօժար կամքը: Աղջիկս, երջանկութիւնդ ի՞նչպէս կրնայի հեռացնել քեզմէ՝ որ Ամերիկայէն մինչեւ դուռս հասած էր: Ճակատագիրըդ է, ձագս, Ամերիկա, խաղաղ երկիր պիտի երթաս:» Այդպէս կը խորհէի նաեւ ես, ո՛չ, ես խորհիլ չէի գիտեր, այդպէս կը խորհէր մայրս իմ մասին, ճակատագիրս էր, Ամերիկա՛, Ամերիկա՛ պիտի մեկնէի:

Երկու շաբաթէն՝ բոլոր պատրաստութիւնները տեսնելուամբ Մարգար աղայի հետ ճամբայ պիտի ելլէի: Մայրիկէս բաժնուելու օրը միտքէս չանցնիր: Կը յիշեմ թէ ի՞նչպէս վերջին անգամ զիս իր մայրական կուրծքին սեղմեց. իր արցունքներու տաքութիւնը դեռ երեսներուս վրայ կը զգամ: Չէր կրնար բաժնուիլ ինծմէ: «Ճակատագիրն է, տուտու, աղջկանդ ճակատագիրն է, բաղդաւոր է որ Ամերիկա կ'երթայ», այսպէս կը խօսէին դրացիները ու կը ջանային մխիթարել զինք: Քանի մը վայրկեանէն բաժնուած էինք իրարմէ, առանց զիտնալու որ յաւիտեական բաժանում մը պիտի լինէր այդ:

Սարսուռ մը կարծես սկսաւ տարածուիլ Ատրինէի համակ էութեան մէջ. կը դողար, նշմարուելու աստիճան՝ մինչ իր վերջին խօսքերը, դողդոջուն շփոթութիւն՝ դուրս կը թռչէին իր ցամաք կոկորդէն: Երկար շունչ մը քաշեց հեւալէն, փորձեց իր սիրտին յուզումը զսպել՝ որ կրակի պէս կը փայլէր իր խոնաւ աչքերուն մէջ, ու սկսաւ շարունակել իր ողբերգական պատմութիւնը.—

— Երկու ամիսէն Ամերիկա հասանք, 1908-ի Սեպտեմբերին. ու հինգ վեց օր վերջ արդէն այս անիծեալ քաղաքը ժամանած էինք: Կայարանին առջեւ մարդ մը եւ կին մը մեզ գիմաւորելու եկած էին: Մարգար աղայի խօսքերէն կըրցայ հետեւցնել որ այդ կինը, գրեթէ յիսունհինգ տարեկան, իր քոյրն էր: Առանց ոեւէ ծանօթութիւն տալու կնոջ հետ ե-

դող մարդու մասին. միաձի կառքի մը մէջ առաջնորդեցին զիս, ու տասը տասնըհինգ մղոն ամայի ճամբաներէ անցնելէ վերջ՝ արդէն հասած էինք Սէլմա, Մարգար աղայի քրոջ տունը: Չափազանց յոգնած կը զգայի, բայց միտքին մէջ եղող խորհուրդները չի թողուցին որ քնանայի այդ գիշեր: Կը փափաքէի նշանածս տեսնել, որ երեւի հետու տեղ մը կը գտնուէր ու դեռ չէր լսած իմ ժամանումը: Յաջորդ առաւօտ ժամը տասին՝ կայարանին առջեւ մեզի հանդիպող մարդը, վարդապետի մը հետ՝ ներս մտաւ: Անոնց ետեւէն՝ ներս կ'ուղէին դալ նաեւ ծեր կին մը ու երիտասարդ մը — յետոյ իմացայ որ դրացիներ էին — : Տիկին Մարիամ, Մարգար աղայի քույրը, մէկէն անոնց դէմը կտրեց եւ բարեկամական շօշուով մը՝ որ կեղծիք էր ամբողջովին՝ լսելի ձայնով մը ըսաւ. «Այսօր չէ՛, այսօր չէ՛. մեր ամենամօտիկ ազգականն իսկ հրաւիրած չենք. տարին երկար է, վաղ իրիկուն մեզի հրամմեցէք, մեր հարսի սիրուն խնջոյք մը պիտի տամ բոլոր դրացիներուն:» Չանոնք ճամբու գնելէ վերջ՝ տիկին Մարիամ, հիւրանոցին կից, սենեակս մը բաւաւ, ուր կը սպասէի անհամբեր՝ առանց դիտնալու թէ ինչ կ'անցնէր կը դառնար այդ տունին մէջ: Ինծի մօտենալով՝ ամուր մը կուրծքին սեղմեց զիս ու սկսաւ երկու երեսներս համբուրել:

— Աստուած վայելում տայ, ձագս. Մարկոս եղբայրս վարդապետին հետ քիչ առաջ տուն հասաւ. եկու՛ր ձագս, մեզի կը սպասեն:

Ու թեւէս բռնած՝ զիս հիւրանոց տարաւ: «Ահա՛ հարսս, Սրբազան. ձագս,» ականջիս փափաք տիկին Մարիամ, «մօտեցիր իր աջը համբուրէ:» Մինչ ես մեքենաբար անոր խօսքը կը կատարէի՝ վարդապետը հաստ ու տիրական ձայնով մը՝ ձախ ձեռքը գլուխիս դրած՝ յարեց, «Աստուած օրհնէ՛, Աստուած օրհնէ՛ քեզ, աղջիկս:» Երկու վայրկեան վերջ՝ վարդապետը ոտքի կանգնեցաւ իր մօրուքը շոյելով, դրսնէն գլորեց մը հանեց ու սկսաւ արագ արագ կարդալ. մի-

այն քանի մը բառ կրցայ հասկնալ՝ որովհետեւ կարդացածը գրաբառ էր: Կայարանին առջեւ մեզի հանդիպող մարդը կամաց կամաց ինծի կը մօտենար: Տիկին Մարիամ՝ ետեւս կանգնած՝ ականջս ի վար կը փափար միշտ ու թելադրութիւններ կ'ընէր. «Ձագս, ձախ ձեռքդ Մարկոսին երկնցուր:» Այդ տուն միայն հասկցայ որ կայարանին առջեւ մեզի հանդիպող մարդը՝ Մարկոսն էր: Մինչ ես մեքենաբար, անդիտակցօրէն, ա՛խ, անդիտակցօրէն, տիկին Մարիամի թելադրութիւնը կը կատարէի, աչքերս գրեթէ դուրս, երկու կողմիս ձեռքեր ձեռքիս դպան, ու այս գերութեան օդը մատս անցուցին: Չայն չի հանեցի, վախ մը, սարսափ մը պատած էր հոգիս ու ամբողջ մարմինս կը դողար: Մէկէն գլուխս դառնալ սկսաւ, կիսախօսի աչքերուս առջեւ ամէն ինչ կը շարժէր կարծես: Կէս ժամէն հազիւ կրցայ ուշքի գալ. մահիճիս վրայ երկարած դրտայ ինքզինքս, քովս՝ տիկին Մարիամ՝ հովհասար մը ձեռքը: Վարդապետը մեկնած էր, այն օձի ծնունդը՝ որ կեանքս Մարկոսին կապեց:

Ատրինէի վերջին բառերը՝ մեղմ ու նուաղուն թրթրումներով՝ իր հոգիին մէջ կուտակուած վիշտը կը ցոլացնէին. այդ վիշտը՝ որ վեց տարիներէ ի վեր բոյն էր դրած իր սիրտին մէջ, կրծած էր իր թարմ էութիւնը շարունակ՝ այժմ աւելի ուժգնօրէն կը ցնցէր իր նուրբ ու շնորհալի մարմինը . . . ու անխօս, անլեզու, լուռ վիշտը՝ ներս աչքերն ու տփուռնած այտերը կը թռնէր: Նէ դուրս հանեց իր թաշկինակը, մէկ երկու երկվայրկեան այդ թաշկինակին նայեցաւ՝ որ կարծես նոր խորհուրդ մը, հին յիշատակ մը կ'արթնցնէր իր մէջ, իր արցունքոտ աչքերն ու այտերը սրբեց անով ու հեկեկայէն յարեց:

—Անդո՛ւթ, անդո՛ւթ մայր, թաշկինակ մը նուիրեցիր անբաղդ աղջկանդ՝ իր արցունքները սրբելու համար . . . Երեւի գիտէիր երջանիկ օրերուս վիշտին խորունկութիւնը . . .

Նէ թաշկինակը աչքերուն տարաւ նորէն. գլուխը

զը կը ցնցէր իր համակ էութիւնը:

Երուանդ շուարած՝ ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Ատրինէի յուզումը մեղմացնելու համար՝ նա կը ջանար բոլորովն կախ, դէմքը ձեռքերուն մէջ առած՝ կը հեւար ու սիրտին դռնին նոր նիւթի մը մասին խօսք բանալ. բայց իր միտքը այնքան տարուած էր ներաւ ամուսնական կեանքի պատմութեամբ՝ որ ո՛չ մի բանի վրայ կրնար խորհիլ. իր միտքը կարծես դադրած էր դործելէ:

— Արդեօ՛ք չէ՞րք ուզեր տուն երթալ եւ հանգստանալ . . .

Ատրինէն գլուխը վեր բարձրացուց, Երուանդի աչքերուն յառեցաւ պահ մը, սիրտը թեթեւցած կ'երեւնար կարծես ու մեղմ ժպիտ մը՝ վերջալոյսի նուաղուն ցոլքի մը պէս՝ կամաց կամաց կը սկսէր յիշելիլ ներաւ տփուռնած դէմքին վրայ:

— Դեռ չատ կանուխ է, Երուանդ, հոս աւելի հանդիստ կը զգամ . . .

Երուանդ հասկեցաւ որ Ատրինէն կը փափաքէր շարունակել իր պատմութիւնը:

— Շատ լաւ, տիկին. չէ՞րք ուզեր փոքրիկ պտոյտ մը ընել պարտէզին մէջ:

— Այո՛, Երուանդ, բաւական ատեն է որ հոս նստած ենք . . . Կ'արժէ քիչ մըն ալ բնութեան գեղեցկութիւնները դիտել . . . Բնութիւնը այսօր շատ աւելի հրապուրիչ կ'երեւի . . .

— Պարզապէս սքանչելի՛ է, տիկին . . . մարդու սիրտը տեսակ մը խայտանքով կը լեցուի բնութեան ազատ ծոցին մէջ . . .

— Միայն քանի մը ժամ . . .

Խօսելով ոտքի ելան անոնք ու քով քովի սկսան կամաց կամաց յառաջանալ դէպի պարտէզին միւս ծայրը:

— Միայն քանի մը ժամ, Երուանդ, երբ արեւ է ու սլաքծառ, եւ բնութիւնը մոռցնել կուտայ ամէն ինչ . . . Իսկ երբ դիչերը վրայ կը հասնի եւ մենութեան խոհերը կը սկսին պաշարել մարդու միտքը՝ շղթայուած հոգին դարձեալ չըրթայուած կը դռնէ ինքզինք . . . Այս է եղած վերջին վեց տարիներու փորձառութիւնը: Երբ հոգիս չափէն աւելի կը սկսի խռովիլ տունի նեղ բանտին մէջ՝ ինքզինքս դուրս կը նետեմ, պարտէզի մը կամ թատրոնի մը մէջ՝ ինքնամոռացումի քանի մը վայրկեաններ ասլընու համար:

Երուանդ՝ նկատելով որ Ատրինէի յուզումը իջած էր բոլորովին՝ խօսակցութեան նիւթը փորձեց ներաւ ամուսնական կեանքի շուրջ դարձնել նորէն:

— Ի՞նչ է պրն. Մեծիկեանի զբաղումը:

Ատրինէն կարծես պահ մը ուզեց խորհիլ Երուանդի հարցումին պատասխանելէ առաջ:

— Արհեստ մը չունի. միայն ասլընստ մը ճարելու համար՝ վերջերս փորձեց կօշկակարութիւն ընել. մինչեւ հիմա յաջողութիւն մը ձեռք բերած չէ. իր ծխախոտի դրամը հազիւ հազ կը հանէ . . . Ծոյլ է, չի սիրեր աշխատիլ . . . Իր ժամանակին մեծ մասը հոս ու հոն թափառելով կ'անցունէ . . .

Ատրինէի խօսքերը՝ իր էրկան հասցէին՝ այնքան սառնօրէն դուրս կը թռչէին՝ որ Երուանդ այլեւս բոլորովին համարձակ, փափկանկատութիւնը մէկ կողմ դրած՝ սկսաւ բուն կէտին մօտենալ:

— Կը յիշես անշուշտ, որ պատմութիւնդ չի լրացուցիր . . .

— Այո՛, կիսատ թողուցի. յուզումս թոյլ չէր տար որ շարունակէի այն ատեն: Եկուր այս մարդագետնի վրայ նստինք . . .

Ատրինէն իրապէս երջանիկ կը գլար ինքզինք որ Երուանդ այնքան կը հետաքրքրուէր իր ամուսնական կեանքի պատմութեամբ: Կանաչներու վրայ նստած՝ քով քովի՝ Ատրինէն ինքնամիտօրեմի ջանք մը ըրաւ՝ պատմութիւնը սկսելէ ստաջ:

— Ամուսնութեանս մասին էր որ կը պատմէի: Այն օրուան տրամութիւնը անկարելի է նկարագրել: Գիշերը երբէք չի կրցայ քնանալ, անորոշ մտածումներով լեցուն էր միտքս: Վիճակիս ծանրութիւնը իրապէս այնքան ալ անտանելի չէր երեւնար. չէի կրնար ըմբռնել ամէն ինչ այնպէս՝ ինչպէս այժմ կրնամ: Կը յիշեմ որոշապէս՝ որ ո՛չ մի բան կրնար հաճոյացնել իմ զգացումները: Տխրութիւն մը շարունակ կը խռովէր հոգիս՝ մասնաւորապէս առանձնութեան վայրկեաններու: Միայն երկու շաբաթ մնացինք տիկին Մարիամեանց տուն: Այսօրուան պէս կը յիշեմ այն օրը երբ այգին պտոյտի ելած էինք տիկին Մարիամի հետ: Հաղիւ թէ յիսուն ոտք հեռացած էինք տունէն՝ երբ նէ մէկէն թեւս բռնեց ու զիս իր ուզած կողմը դարձուց. «Կը տեսնե՞ս այն ընդարձակ այգին, ձա՛ղս, յիսուն էյֆրնոց այգի մըն է՝ որ Մարկոսին կը պատկանի. իսկ այս ալ մերն է»: Մայրիկիս խօսքերը միտքս ինկան՝ երբ տիկին Մարիամ իր եղբօր՝ Մարկոսի այգին կը ցուցնէր ինծի: Երկու շաբաթէն, չը գիտեմ ինչո՞ւ, այս քաղաքը փոխադրուեցանք, ներքնայարկ տուն մը՝ որ չինացիներու փողոցին վրայ կը գտնուէր: Միայն մէկ սենեակ կար մեր տրամադրութեան ներքեւ: Ամբողջ երեք տարի այդ սենեակին մէջ ապրեցանք: Հո՛ն էր մեր ննջարանը, հո՛ն էր մեր խոհանոցը, հո՛ն էր մեր հիւրասենեակը. մութ ու խոնաւ՝ չորս պատերով խուց մը . . .

Տիկին Մարիամին խօսքը չէի մոռցած. քանի քանի անգամներ՝ միամիտ կերպով՝ խօսք բացած եմ այգիի մասին: Յիշեմ, ձա՛ղի ատեն, Մարկոսին սա հարցումը ուղղեցի. «Ինչո՞ւ այգիիդ վրայ չես երթար. արդեօ՞ք ի՛նչ վիճակի մէջ կը գտնուի:» Մարկոս երեսո նայեցաւ պահ մը ու սկսաւ քա՛հ քա՛հ խնդալ. այդ քրքիշը կարծես բաւ չի համարելով՝ աւելցուց. «Գործաւորներս շա՛տ լաւ հոգ կը տանին այգիին, հոն երթալու ի՞նչ պէտք կայ:» Շատ միամիտ ու անփորձ էի: Չէի կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ այդ մութ սենեակին մէջ կ'ապրէինք՝ հակառակ այն իրողութեան որ տիկին Մարիամի ցուցուցած յիսուն էյֆրնոց այգին Մարկոսին կը պատկանէր: Չէի կրնար տրամաբանել որ յիսուն էյֆրնոց այգիի մը տէրը կրնար անլոյս սենեակ մը ընտրել որպէս բնակավայր . . . Այնքան անգիտակից էի որ չէի կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ Մարկոս ուրիշներու այգիներուն մէջ կը գործէր՝ որպէս հասարակ գործաւոր՝ եւ իր այգիին հոգ չէր տաներ . . . Առեղծուած մըն էր այդ կէտը ինձ համար, բայց ժամանակը՝ թէեւ շատ ուշ՝ կուգար հասկնելու ինծի որ Մարկոս ո՛չ թէ յիսուն արտավար հոգ՝ այլ մէկ արտավար տեղ իսկ չունէր: «Տան ու կալուածի տէր» Մարկոսը անկարող էր նոյնիսկ մեր մէկ սենեակի վարձքը վճարելու:

Հաղիւ երկու շաբաթ կ'ընէր որ այն խուցը քաշուած էինք՝ երբ օր մը Մարկոս խօսք բացաւ կիներու գործելու մասին: Նա որոշապէս կը ջանար զիս գործի մղել: «Ամերիկայի մէջ», կ'ըսէր նա, «կիներ հաւասար են մարդերուն. տան մը ծախքերը հոգալու պարտականութիւնը որքան այր մարդու՝ նոյնքան կ'ընող ուսերուն կը ծանրանայ: Գործելը կիներու համար սովորական բան մըն է: Վաղը միասին տիկին Սուրբին երթանք, թո՛ղ գործ մըն ալ քեզի տայ չամիչի գործատան մէջ. ինք այդ գործատան ընդհանուր վերահսկիչն է. վստահ եմ որ պիտի ուզէ քեզի ալ գործ մը տալ:» Յաջորդ օր տիկին Սուրբի գործատեղին գացինք: Տիկինը շատ քաղաքավարօրէն վե-

րաբերութեամբ մեղի հետ. անմիջապէս գործի դրաւ զիս: Թէեւ
 ոեւէ՛ փորձառութիւնն չունէի երբ գործի սկսայ՝ դորձատան
 վերահսկիչը կը տեսնէր որ օրէ օր աւելի յաջողութիւն կը ցու-
 ցընէի գործիս մէջ: Առաջին շաբաթ միայն ութ տոլարի գործ
 կրցայ ընել: Ամիս մը վերջ՝ շաբաթականս սկսաւ քսան տո-
 լարի հասնիլ. նոյն իսկ՝ գործի բուն ժամանակ՝ քանի մը շա-
 բաթ երեսունական տոլար շինեցի: Այսպէս, վեց տարի, պը-
 տուղի ժամանակ՝ թէ այգիներու եւ թէ թուղի, խաղողի ու
 չամիչի գործարաններու մէջ գործեցի չարաչար՝ առանց ոեւէ
 տրտունջի: Դրամիս մէկ մասը՝ ստանալուս պէս Մարկոսին
 պէտք էր յանձնէի որպէս զի սենեակի վարձքը եւ նպարավա-
 ճառի պարտքը վճարէր: Երեք տարի վերջ՝ արդէն ձեռքի վը-
 րայ ունէի հինգ հարիւր տոլար. քրտինքիս ու չարաչար աշխա-
 տանքիս արդիւնքն էր այդ գումարը՝ զոր աներեւակայելի խնա-
 յողութեամբ կրցած էի հաւաքել: Այդ գումարով յաջողեցանք
 տուն մը գնել՝ ուր պիտի կարենայինք քիչ մը հանգիստ ապ-
 րիլ: Հանգիստ, ինձ համար հանգստութիւնն չի կար: Այն
 պայքարը որ առաջին օրէն իսկ սկսած էր հոգիիս մէջ՝ թէեւ
 ո՛չ այնքան ուժգին՝ կամաց կամաց աւելի կը խորունկնար
 հոն՝ անցնող տարիներու թողուցած թշուառութեան ու զրկան-
 քի հետ: Օրէ օր աւելի կը գիտակցէի վիճակիս դժբաղդու-
 թեան: Օրէ օր աւելի մեղամաղձոտ կը դառնար սիրտս: Այդ
 մարդու ներկայութիւնը, սառ ու անտարբեր՝ օրէ օր աւելի
 անտանելի կը դառնար: Կը զգուէի նոյնիսկ իր դէմքին նայե-
 լու՝ որ հրէշի մը տպաւորութիւնը թողուցած էր միտքիս վը-
 րայ: Կը տեսնէի որոշապէս որ նա ծաղիկ կեանքիս դահիճն
 էր: Կը զգայի որ ապրելու տենչը կամաց կամաց կը հեռանար
 հոգիէս: Կ'անիծէի այն Աստուածը որ զիս գերի դարձուցած
 էր այդ մարդուն: Կ'անիծէի այն վարդապետը որ միջնորդ
 հանդիսացեր էր իմ գերութեան: Միայն զգուանք, միայն ա-
 տելութիւն կը զգայի այն բոլոր հաստատութիւններու հան-
 դէպ՝ զոր մարդիկ աստուածային կը նկատէին: Կը տեսնէի
 որ աստուածային այն հաստատութիւնը — Ամուսնութեան օ-

րէնքը որ դէմ է ոեւէ բաժանումի — զիս ստրուկ, յաւիտենա-
 կան գերի դարձուցած էր այն ծերուկին: Զէի կրնար ըմբռնել
 որ մարդն էր ստեղծած Աստուածը, անոր աստուածային օ-
 րէնքները՝ որ լեցուն են կեղծիքով ու անարդարութեամբ՝
 ինչպէս ընկերային շատ մը օրէնքներ: Աստուածային կամ
 մարդկային ո՛չ մի օրէնք կրնայ արդարացնել իմ եւ այդ
 մարդու միջեւ գոյութիւն ունեցող կապը: Ամուսնութեան այն
 աստուածային օրէնքը որ զիս կապած է Մարկոսին անբաժա-
 րելիօրէն՝ վորդապետի մը միջնորդութեամբ՝ այժմ կը տես-
 նեմ որ անբարոյութեան մարմնացում մըն է . . . Այդ մարդը
 արդէն ապրած է իր կեանքը. իր երիտասարդութեան ատեն
 անցուցած կեանքը ցամքեցուցած է անոր յոյզերը, ապրելու
 խանդն ու աւիւնը: Արիւնը դանդաղօրէն կը շարժի անոր ե-
 րակներուն մէջ . . . Կենդանի մեռած մըն է նա . . . Ահա՛
 թէ ինչպիսի մարդու մը գերի դարձուցած է զիս աստուածա-
 յին օրէնքը՝ իր միջնորդի միջոցով: Ծաղիկ կեանքս պէտք է
 քարշ տամ այդ ծերուկի փտտած գոյութեան հետ՝ որպէս զի
 հաճելի լինիմ աստուածային օրէնքը յաւերժացնողներուն:
 Ո՛չ, ո՛չ, այսպիսի դժոխքի մը մէջ ապրելու համար մայրս չի
 ծնաւ զիս: Ես կ'ատեմ, կ'ատեմ այդ զառամած ծերուկը՝ որ
 կեղծիքով ու ստութեամբ՝ իմ մաքուր երազները թունաւո-
 րեց: Ես կ'ատեմ այդ զգուելի մարդ-զաղանը՝ որ իր կեանքը,
 յոյզերն ու կրքերը, երիտասարդական հաճոյքներն ու տենչե-
 րը ապրելէ վերջ՝ ուզեց կապել իմ մատաղ կեանքը իր ցամքած,
 անկիրք ու անաւիւն կեանքին: Իմ կեանքի վերջին վեց տա-
 րիներու պատմութիւնը՝ եղած է վէպ մը հոգեկան պայքարնե-
 րու, սիրտի հեւանքներու, զալարումներու, ահաւո՛ր, ահա-
 ւո՛ր Զրկանքի . . . ահա՛ ամբողջը:

Ու նէ լուեց: Փոթորիկ մը՝ հոգիէն ներս՝ կարծես
 վայրկեան առ վայրկեան աւելի կը սաստկանար: Ներս ամ-
 բողջ մարմինը կը դողար: Զայրոյթն ու վիշտը կարծես նոյ-
 նացեր էին ներս խոնաւ աչքերուն մէջ . . . Ու յանկարծական

յնցում մը, յանկարծական փոփոխում մը . . . Նէ իր գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ սկսաւ լալ դառնօրէն՝ օրօրոցի մէջ լա-
ցող փոքրիկ մանուկի մը պէս :

Լուռ էր Երուանդ . Ատրինէի ամուսնական կեանքի պատմութիւնը, ներաւ արցունքները՝ չիտի գրութեան մը մատ-
նած էին անոր միտքը : Շուարուն նայուածքներով՝ ներաւ մար-
մինը կը դիտէր, որ լացի ազդեցութեան ներքեւ՝ տակաւին կը
զոզար՝ քամիի սառ շունչէն սարսուցող ծառի մը պէս : Չէր
զիտեր ի՛նչ ընելիքը . արտասովոր երեւոյթի մը առջեւ կը գըտ-
նէր ինքզինք : Վայրկեանները՝ լուռ ու անորոշ՝ կը սահէին :
Վերջալոյսի տփոյն ցուքները կը փախչէին արագ արագ՝ պար-
տէզի ամբարձուղէ ծառերու մէջէն, եւ երկարաձիգ ստուեր-
ները կը սկսէին պարել թեթեւաւոյց զիւրիւրին հետ՝ պարտէ-
զէն ներս ու պարտէզէն դուրս : Ծառերու ստուերներուն մէջ՝
մարդագետնի վրայ երկարած կը մնային երկու անշարժ
ստուերներ՝ որպէս հանդիսատես այդ պարտէզի պարին : Երկ-
նակամարին վրայ աստղերը կը սկսէին պլպլալ ու ծառերու
ձայրերէն՝ փառիլուն կանթեղներու պէս՝ պարտէզ-տաճարը
կը լուսաւորէին : Խորհրդաւոր շունչ մը կարծես կը ծաւալէր
այդ տաճարէն ներս : Յամեցող զէ իրւոյն պարը ստուերնե-
րուն հետ՝ կը մեղմանար ու կը դադրէր վայրկեանէ վայր-
կեան : Լուռ թի՛ւն, խորհրդաւոր լուռ թի՛ւն պարտէզէն ներս .
փոթորի՛կ, մեծ փոթորի՛կ՝ անոնց սիրտերուն մէջ . . . Ու
սկսան շարժիլ . սկսան քալել, պարտէզի մէկ ծայրէն մինչեւ
միւս ծայր . . . Դուրս ելան պարտէզէն . նորէն քալեցին . . .
նորէն լուռ . . .

Հանրակառք մը պարտէզին կը մօտենար : Պէտք էր
տուն երթալ : Տասնհինգ վայրկեան վերջ՝ անոնք թուլարի
փողոցի անկիւնը վար իջան հանրակառքէն : Եկեղեցիի մը ժա-
մացոյցը հնչեց մէկէն . ժամը ութն էր : Անոնք բաժնուեցան
իրարմէ՝ ձեռքի տաք սեղմումով, լուռ ու անխօս՝ փոթորիկը
իրենց սիրտերուն մէջ . . . :

ՆԷ ՄՈՌՑԱԻ ԻՐ ՍԻՐՏԸ՝ ՎԱԽԷՆ . . .

Ատրինէի վերջին հանդիպումը՝ որ չափէն աւելի յու-
զած էր Երուանդի զգացումները՝ նոր ու գիւթական երազի մը
վարագոյրը կը բանար ներաւ տրտում հոգիին մէջ : Այն գի-
շերը՝ անորոշ մտածումներու գիրկը ինկած՝ երազի գիշեր մը
եղաւ ներաւ համար : Չէր կրնար քնանալ, չէր ուզեր քնանալ .
կ'ուզէր երազել . կը փորձէր պատկերացնել իր երեւակայու-
թեան մէջ՝ Երուանդի ցուցուցած հետաքրքիր նայուածքները
իր ամուսնական կեանքի պատմութեան հանդէպ : Թէեւ այդ
պատմութիւնը չափէն աւելի յուզած էր ներաւ սիրտը եւ ար-
ցունքներ խլած ներաւ աչքերէն՝ նէ երջանիկ կը զգար ինքզինք
զիզեցիկ մտածումով մը՝ որ կամաց կամաց աւելի կը պայ-
ծառանար ներաւ միտքին մէջ : Յաղթանակի մը գեղեցկութիւ-
նն ունէր այդ մտածումը ներաւ համար :

Գեղեցիկ կնոջ մը տարած յաղթանակը՝ որքան իր զո-
հի՝ նոյնքան ներաւ միտքին մէջ պայծառ ու որոշ է : Նէ շատ
գիւրութեամբ կրնայ գիտնալ իր խօսքերու, շարժումներու եւ
նայուածքներու թողուցած ազդեցութիւնը իր զոհի վրայ :

Ատրինէն՝ որքան որ կաշկանդուած կը զգար ինքզինք
իր դժբաղդ ամուսնութեան պատճառով՝ ինչպէս ունէ գեղե-
ցիկ կին՝ իրազեկ էր իր տարած յաղթանակին : Նէ գիտէր,
որոշապէս, որ Երուանդ գերի դարձած էր իր նայուածքնե-
րուն, իր կախարդական տեսքին : Այդ իրողութիւնը կարծես
զինովցուցած էր Ատրինէի հոգին եւ՝ գէթ կարճ միջոց մը՝
մոռցնել տուած էր ներաւ տրտում ու հոգեմաշ զգացումները :

Առաջին անգամն էր վեց տարիներու ընթացքին՝ որ նէ կը դիտակցէր իր նախուածքներու, իր մարմնական գեղեցկութեան ոյժին: Այդ ոյժի յայտնումը՝ թէ եւ ո՛չ այնքան բուռն՝ կամաց կամաց կը սկսէր փոխել Ատրինէի մտածումները կեանքի մասին: Նէ կարծե՛ս այնքան ալ կաշկանդուած չէր զգար ինքզինք: Ներա մելամաղձոտ սիրտը կը սկսէր լեցուիլ երազային դողարիկ զգացումներով: Սփոփարար թեթեւութիւն մը կարծես կը տարածուէր ներա հոգիին մէջ եւ վեց տարիներու անտարբերութիւնը, Մարկոսի պատճառած հոգեկան դաւարումներն ու հեւանքները, լոյն գիշերներու իր սիրտին մորմոքն ու լացը՝ կամաց կամաց կը ստուերանային, մոռացութեան գիրկը կը թաղուէին՝ այն ոյժի երեւումով: Հրապուրիչ ու փրկար էր այդ ոյժը՝ որ Ատրինէի համար՝ օրէ օր աւելի բուռն կերպով՝ պաշտումի միակ առարկան կը դառնար: Նէ կը պաշտէր իր գեղեցկութիւնը՝ առանց խորհելու որ օր մը՝ այդ գեղեցկութեան գիտակցութիւնը կործանումի պիտի առաջնորդէր ներա կեանքը:

Երուանդի համար Ատրինէի անողորմածային կեանքը՝ վերջին տեսակցութենէն յետոյ՝ պարզուած կ'երեւնար: Նէ արդէն շատ պարզ բառերով արտայայտած էր իր վիշտերը, իր հիւժող սիրտին զգացումները: Նա կը տեսնէր որոշապէս՝ որ Ատրինէն վճռած էր վերջ տալ այն թշուառ կեանքին՝ որ վեց տարիներէ ի վեր միայն զրկանք, միայն մաշում տեսած էր: Մարկոսի հանգէպ ներա ունեցած ատելութիւնը՝ մեծ տեղ դրաւ իր Երուանդի միտքին մէջ: Նա կը մտածէր որ Ատրինէի քնքոյշ սիրտը մասնաւոր դողով մը կը բարախէր իրեն համար: Ներա սիրալիր վերաբերմունքը, խորհրդաւոր նախուածքներն ու ձեռքի տաք սեղմումները՝ Երուանդի համար համոզիչ փաստեր էին որ Ատրինէն կը սիրէր զինք:

Նա եւս՝ Ատրինէի պէս՝ չէր կրցած քննալ այն խորհրդաւոր գիշերը եւ ուզած էր օրօրուիլ ներա գինովցնող գեղեցկութեան գիրկը:

Վերջին տեսակցութենէն երկու օր յետոյ՝ Երուանդ սիրալիր երկտող մը ստացաւ Ատրինէէն՝ որ կը փափաքէր տեսնել զինք դարձեալ այն միեւնոյն պարտէզին մէջ՝ իրենց ժամադրաւայրը: Երուանդի մէջ աւելի զօրաւոր հետաքրքրութիւն ստեղծելու համար՝ նէ մոռցած չէր շեշտելու իր երկտողով թէ այս նոր տեսակցութիւնը մասնաւոր նպատակի մը համար կ'ուղէր ունենալ: Ի՞նչ էր այդ մասնաւոր նպատակը՝ զոր Ատրինէն ուզած էր շեշտել իր նամակին մէջ:

Այդ երկտողի համաձայն՝ Մայիսի գեղեցիկ իրիկուն մը, ժամը եօթին՝ Երուանդ Ատրինէին պիտի հանդիպէր՝ միեւնոյն հանրային պարտէզին մէջ: Երուանդի հետաքրքրութիւնը երթալով աւելի զօրաւոր կը դառնար իր մէջ: Չէր կըրնալ սպասել մինչեւ որոշուած ժամանակը: Ժամը վեցին՝ նա արդէն հանրային պարտէզը հասած՝ հետաքրքիր նախուածքներով իր բոլորտիքը կը դիտէր: Դեռ պարտէզին ծայրը չի հասած՝ յանկարծ նշմարեց դեռատի կին մը, կարծես այն միեւնոյն նստարանին վրայ՝ զոր ինք եւ Ատրինէն գրաւած էին իրենց առաջին ժամադրութեան: Չէր կրնար երեւակայել որ Ատրինէն պիտի ուղէր այդքան կանուխ գալ: Նստարանէն տակաւին քսան ոտք հեռու՝ այն դեռատի կինը ոտքի ելաւ ու սկսաւ արագ արագ Երուանդի կողմը յառաջանալ:

— Հըրժ, Երուանդ, ինչո՞ւ այսքան ուշացար: Ու ձեռքի տաք սեղմումով՝ նէ Երուանդի աչքերուն մէջ պտտողց իր նախուածքները, որ այդ իրիկուն՝ աւելի անոյշ ու դիւթիչ կ'երեւնային:

— Ժամը տակաւին վեցն է . . . Այս անգամ դուն զիս կանխեցիր:

Ու քով քովի՝ անոնք սկսան քալել դէպի պարտէզին միւս ծայրը՝ ուր մարդագետնի վրայ տեսան ուրիշ քանի մը զոյգեր՝ անհոգօրէն երկարած: Անոնցմէ բաւական հեռու՝

նոյն մարդագետներ Վրայ՝ իրենք եւս երկարեցան, քով քովի, իրարու շատ մօտ:

— Դեռ չըսիր թէ ինչո՞ւ կ'ուզէիր ղիս տեսնել դարձեալ . . .

Ատրինէն լուռ էր. երկու անգամ փորձեց խօսիլ, բայց ձայնը կարծես դուրս չէր գար իր կոկորդէն: Դողդողացող ձեռքերով Երուանդի ձեռքը բռնեց յանկարծ ու կնոջական քրնքոյշ գոլորդերանքով մը՝ սկսաւ փայփայել դայն: Անհասկընալի, աներեւակայելի դող մը կը ցնցէր ներա թեթեւ մարմինը: Նոյն դողով լեցուած էր նաեւ Երուանդի էութիւնը: Այն փափուկ ձեռքերու իւրաքանչիւր փայփայում՝ սարսուռ մը կը ձգէր Երուանդի հոգիին մէջ: Նա կը զգար, առաջին անգամ ըլլալով՝ թէ ո՛րքան կախարդական ու հոգեցունց են կնոջական նուրբ ու թաւշային ձեռքերու փայփայումները: Այդ ի՞նչ ոյժ էր որ կը ցնցէր անոնց սիրտերը, ու կապած՝ չզթալած էր անոնց լեզուները: Լուռ էին, չէին կրնար խօսիլ: Ի՞նչ փոյթ սակայն, իրենց սիրտերը կը խօսէին առանց ձայնի, յամբօքէն . . . Ի՞նչ փոյթ սակայն, սիրտերու այդ անձայն լեզուն՝ աւելի զգայացունց, աւելի գիւթիչ էր:

Ատրինէն՝ որ դեռ Երուանդի ձեռքը իր ձեռքերուն մէջ առած կը շոյէր՝ նստեցաւ մէկէն, Երուանդի գլուխը իր ծունկին դրաւ թեթեւօրէն ու սկսաւ անոր ճակատն ու ճաղերը փայփայել: Մագնիսական ոյժ մը կարծես անոնց շուրթերուն վրայ կը թրթռար: Մինչ Երուանդ կը փորձէր Ատրինէնի ձեռքը բռնել, անոր թաւշային փափուկութիւնը սեղմել իր ճակատին՝ նէ կայծակի արագութեամբ ծռեցաւ անոր գէմքին վրայ, գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ իր փափուկ, մեղրիկ շրթունքները անոր այրող շրթունքներուն փակցուց կրքադին: Անոնց շրթունքները իրարու դամուկեցան կարծես՝ աւելի քան հինգ վայրկեան ու սիրապարար երջանկութիւն մը՝ որ գիտէ արհամարհել աշխարհի ստեղծած քմահաճ օրէնքները՝ սկսաւ թրը-

թռալ անոնց հոգիներուն մէջ: Երջանիկ էին անոնք ու իրենց առաջին համբոյրին մէջ՝ ամբողջ աշխարհը իր դառնութիւններով հիւլէի մըն էր վերածուած . . . Ու տակաւին շրթունք շրթունքի, գինովցած կեանքի ամենամաքուր Ոյժով՝ Ատրինէնի աչքերը հոսող աղբիւր մը դարձան: Ներա անբաղդ կեանքի երջանկութեան առաջին արցունքներն էին անոնք . . .

Ներա այրած սիրտը կարծես կը սկսէր զովանալ. նէ կ'ուզէր խօսիլ այժմ, իր մաքուր՝ իր առաջին սէրը յայտնել Երուանդին: Նէ գլուխը վեր լարձրացուց քիչ մը, իր շունչը անոր շունչին մէջ տակաւին, Երուանդի թրջուած աչքերուն յառեցաւ պահ մը անքթիթ ու փորձեց խօսիլ.

— Երուանդ, Երուանդ, Երուանդ, հոգի՛ս, Աստուա՛ծս . . .

Ու նէ դարձեալ անոր գէմքին վրայ ծռեցաւ, իր սիրաբորբոք շրթները անոր շրթներուն փակցուց նորէն, իր երկրորդ համբոյրին հետ՝ նէ իր կնոջական նուիրումի, կնոջական ուխտի խորհուրդն ըրաւ իր սիրտին մէջ: Ի՞նչ էր այդ խորհուրդը՝ որ մէկէն դառնալին հեծեծանքի մը մատնեց ներա սիրտը ու աղի արցունքներ խլեց ներա աչքերէն՝ որ տակաւին թաց էին: Իրական կեանքի դառնութիւնն էր որ կը քամուէր ներա աչքերէն այս անգամ եւ սեւ ամպի մը պէս կ'ուզէր ծածկել ներա խորհուրդին պայծառութիւնը: Վեց տարիներու սեւ պատկերը մէկէն ներա յիշողութեան մէջ կախուեցաւ. այդ պատկերին մէջ նէ տեսաւ ինքզինքը, թարմ ու կայտառ աղջիկ մը՝ շուարուն նայուածքներով՝ վարդապետին առջեւ կանգնած, ձախ ձեռքը Մարկոսի կոպիտ ձեռքերուն մէջ ու այն գերութեան օղբ իր մատին վրայ: Նէ վերջիչեց իր վեց տարիներու մաշումն ու զրկանքը վայրկեանի մը մէջ, Մարկոսի անաւիւն ու սառած կեանքը՝ որ աստուածային նուիրական օրէնքով մը իր ծաղիկ կեանքին էր կապուած: Պատկերը փոխուեցաւ մէկէն . . . Նէ տեսաւ ինքզինք իր ներկայ կեանքին մէջ, իր վերջին օրերու հոգեկան գալարումներուն գիրկը,

Մարկոսի դիւային ներկայութեան՝ որ կծու ու անողորհ հեղ-
նանքի մը պէս ներա մատաղ կեանքը կը կրծէր . . .

Պատկերը փոխուեցաւ նորէն ու նէ տեսաւ ինքզինք
իր հայելիին առջեւ, իր հարուստ՝ չազանակազոյն վարսերու
գեղեցիկ խոպոպները իր ուսերուն վրայ փռուած, մետաքսէ
նուրբ՝ վարդազոյն գիշերազգեստի մը մէջ՝ որ մեղմօրէն կը
ծփծփար ներա փափուկ մարմնի ձիւնաթոյր ճերմակութեան
վրայ, անուշահոտ իւղերու գինովցնող բոյրը ներա շունչին
հետ խառնուած՝ նէ տեսաւ ինքզինք իր մարմնական գեղեց-
կութեան պաշտումին մէջ . . .

Պատկերը փոխուեցաւ դարձեալ . . . Եւ նէ դտաւ ինք-
զինք իր առաջին դռնին դիւրկը, չրթները անոր չրթներուն փա-
կած։ Եւ գեղեցիկ երազէ մը արթնցողի մը պէս՝ Ատրինէն
փրցուց իր չրթները Երուանդի չրթներէն ու կնոջական ամե-
նաջինջ ու կարօտաբաղձ նայուածքներով՝ անոր աչքերուն մէջ
խորասուզուեցաւ . . .

— Երուանդ, անուշիկ Երուանդ, ըսէ՛ ինձ, Եր-
ուանդ, կը սիրե՞ս զիս . . .

Նա դողաց մէկէն ու դողդոջուն ձեռքերով՝ ներա
փափուկ մարմին իր կուրծքին սեղմեց. իր բերանը ներա
չրթներուն մօտեցուց ու թրթռուն ձայնով մը ըսաւ.

— Ատրինէ՛, իմ պաշտելի՛ Ատրինէ, ամբողջ հո-
գիովս, ամբողջ էութեամբս կը սիրեմ քեզ . . .

Նա համբուրեց ներա բուստէ չրթունքները արագ ա-
րագ, ներա թեթեւ՝ քնքոյշ մարմին իր բազուկներուն մէջ
սեղմած՝ մարդագետնի վրայ երկարեցան . . . Լուռ ու ան-
խօս էին դարձեալ . . . Ի՞նչ փոթ սակայն, իրենց կարօտա-
ղեղ սիրտերուն երգը աւելի քաղցրահունչ, աւելի անոյշ էր . . .

Աստղերը կը փախիւէին երկնակամարին վրայ ու նո-

րալուսնի բեկրեկուն ցոլքերը՝ սաղարթախիտ ծառերու կա-
տարներէն՝ կը մազուէին այն խորհրդաւոր պարտէզին մէջ։
Մեղմիկ գեփիւտի մը քաղցրահունչ սուլումին հետ՝ ծառերու
ստուերները պար էին բոներ։ Անոյշաբոյր գինովութիւն մը
կը ծաւալէր այն պարտէզին մէջ, մարդագետնի վրայ երկարող
յոյգերուն վերեւ։ Կեանքի դարունին մէջ գինովցածներ էին
անոնք՝ որ փոթորկալիւ աշխարհի մէկ լուռ անկիւնը քաշուած՝
իրենց հոգիներուն երգը կ'ուղէին լսել . . .

Ու անխօս ստուերներու պէս՝ թեւ թեւի՝ կը հեռանա-
լին անոնք այդ պարտէզէն. իրենց սիրտերու երջանիկ ապ-
րումները հոն թողած՝ իրական կեանքի աղմուկին մէջ կը մըտ-
նէին դարձեալ։ Անողոր էր նաեւ այդ իրական կեանքը՝ Ատ-
րինէի եւ Երուանդի համար։ Անոնք եւս, թեւ թեւի, կը հե-
ռանային այն ուխտաւայրէն. իրենց նորարողութիւն սէրի երջա-
նիկ վայրկեանները հոն թողած՝ կեանքի սովորական՝ բայց
անողոր յորձանքին մէջ կը մտնէին նորէն . . . :

Հանրակառք մը Թիւլարի փողոցին անկիւնը կանգնե-
ցաւ վայրկեան մը. անոնք վար իջան անկէ ու մուծին մէջէն՝
թեւ թեւի՝ սկսան յառաջանալ դէպի այն փայտաշէն տունը՝
ուր Ատրինէն կ'ապրէր։ Հազիւ թէ յաջորդ փողոցին անկիւնն
էին հասած՝ եկեղեցիի մը ժամացոյցը հնչեց մէկէն. ժամը
տասերկուքն էր։ Հինգ վայրկեան վերջ՝ անոնք կանգ առան
այն փայտաշէն տունին քով՝ ուր աղօտ լոյս մը կը պլպլար
տակաւին։ Սեւ ստուեր մը պատուհանի վարագոյրին ետեւ՝
խօլական ձեւերով՝ վայրկեանէ վայրկեան աւելի կը մեծնար
ու մարդակերպ կը դառնար։ Մարկոսի ստուերն էր այն։ Նա
տակաւին չէր քնացած, Ատրինէին կը սպասէր՝ որ այդ գի-
շեր, առաջին անգամ ըլլալով՝ այնքա՛ն կ'ուշանար։ Անոնց
ոտքի ձայնը լսելով՝ Մարկոս պատուհանին էր մօտեցած ու
վարագոյրի մէկ ծայրէն դուրսը կը դիտէր։ Նա յանկարծ
նշմարեց Ատրինէն՝ անծանօթ երիտասարդի մը թեւերուն մէջ՝
չրթունք չրթունքի։ Նա իր տեղը քարացած՝ անշարժ մնաց։

Շփոթութիւն մը պատեց իր միտքը. ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Վեց տարիներու ընթացքին՝ առաջին անգամն էր որ այգւիսի երեւոյթի մը ականատես կ'ըլլար: Իր երիտասարդութեան ասան անցուցած կեանքը մէկէն աչքերուն առջեւ պարզուեցաւ. անոր յաջորդեց ուրիշ պատկեր մը, իր ծերութեան պատկերը: Կը զգար որ արիւնը դանդաղօրէն կը շարժէր իր երակներուն մէջ. իր յոյզերը ցամքած, կծկուած էին իր անաւիւն սիրտին մէկ անկիւնը: Միայն վիշտ մը, խորունկ ու կսկծալից վիշտ մը կը լայնար իր հոգիին մէջ. . . . Վեց տարիներու ընթացքին՝ առաջին անգամ ըլլալով՝ նա կը զգար իր կատարած դաւադրութեան ահաւոր ճնշումը իր հոգիին վրայ. . . . Ընդհանրապէս, զի՛ւ ձայն մը կը հնչէր իր գիտակցութեան մէջ. «Ոճրագործ, ոճրագործ մըն ես դուն. . . . տե՛ս, քու սեփական աչքերովը տե՛ս ոճիրիդ արդիւնքը. . . . »

Ու իր կեանքին մէջ՝ նա առաջին անգամ կը տեսնէր որ ինք աշխարհի ամենէն թշուառ մարդն էր: Այդ գիտակցութիւնը վայրկեանէ վայրկեան աւելի կը տանջէր, աւելի կը ցնցէր անոր միտքը, որովհետեւ նա կը զգար որ իր թշուառութեան միակ պատճառը ինքն էր եղած. . . . Իե՛ս դուրսը կը գիտէր, իր կինը ուրիշի մը թեւերուն մէջ, երիտասարդի մը գիրկը, շրթունք շրթունքի. . . . Նա անիծեց իր ծերութիւնը. . . . Աչքերը արցունքով լեցուեցան յանկարծ ու այլեւս ոչինչ կը տեսնէր: Արթնցող գիտակցութիւնն էր որ ուղղութիւն կուտար անոր միտքին ու շարժումներուն. . . . Նա խորտակուի քովի սենեակը գնաց ու իր հագուստները մէկ կողմ նետելով անփութօրէն՝ արագ արագ՝ իր մահիճին երկարեցաւ: Խորհուրդ մը, ծերութեան ահաւոր խորհուրդը՝ կը լկէր, կը կրծէր անոր սիրտը, ու նա կը զգար որ ինք աշխարհի ամենէն թշուառ մարդն էր. . . . :

Երկար ու կրքագին համբոյրէ մը վերջ՝ Ատրինէն բաժնուեցաւ Երուանդէն: Նէ իր սենեակը մտաւ կամացուկ մը՝ որ այն փայտաչէն տունի առաջամասին վրայ կը գտնուէր:

Դուռին կից՝ պատին վրայ դետեղուած ելեքտրական կոճակը պարճուց ու սենեակը վայրկենապէս ողողուեցաւ լոյսի հեղեղի մը մէջ: Նէ սովորականին պէս՝ հայելիին առջեւ գտաւ ինքզինքը ու մտտերու ծայրերով՝ մեքենաբար՝ սկսաւ իր ճակատին ու ականջներուն վրայ իջած մազերը յարգարել: Երջանիկ ու ինքնագոհ ժպիտ մը կը թրթորար ներա աչքերուն մէջ. . . . Ներա գեղեցկութեան յաղթանակի ժպիտն էր այն՝ որ այդ գիշեր՝ առաւել քան երբէք՝ պայծառօրէն կը շողար ներա բերքերուն վրայ: Նէ իր դէմքին գեղեցկութիւնը կը գիտէր հայելիին մէջ ու կնոջական նուրբ ձեւերու, աչքերու դիւթական թարթումի, յօնքերու միանական հրապուրիչ շարժումներու փորձեր կը կատարէր: Նէ իր գեղեցկութեան պաշտումի աղօթքն էր որ կ'ընէր հայելիին առջեւ:

Թեթեւ յոգնութիւն մը կարծես՝ կամաց կամաց նըշմարելի կը դառնար ներա շարժումներուն մէջ: Նէ իր վարսասեղները մազերուն մէջէն՝ մէկիկ մէկիկ սկսաւ դուրս քաշել: Ներա հարուստ վարսերը վար թափեցան իր ուսերուն ու ծիծերուն վրայ: Շարժաթոռի մը մէջ ինկաւ մէկէն. կիսակօշիկները՝ մահիճին տակ, դուլպաներն ու կապոյտ շրջագգեստը արթոռի մը վրայ նետեց. . . . Հանուած էր բոլորովին. իր վարդագոյն գիշերագգեստը հագաւ ու հայելիին առջեւ՝ նոյն ինքնագոհ ժպիտը դէմքին վրայ՝ սրուակի մը անուշահոտ ջուրը սկսաւ իր վարսերուն սրսկել: Վայրկեան մը անշարժ՝ նէ իր մարմինը գիտեց: Ներա գեղեցկութեան պաշտումի վերջին աղօթքն էր այն: Նէ իր մահիճին երկարեցաւ թեթեւօրէն, կրփակի վրայ՝ բազկատարած: Նէ իր աչքերը գոցեց ու սկսաւ երեւակայել: Երուանդի այրող շրթներուն դողը կարծես տալալին կը թրթորար իր շրթներուն վրայ: Անոր բազուկներու կրքագին սեղմումները դեռ իր մարմնին վրայ կը զգար:

Թփրութիւն մը ներա կուպերուն կը ծանրանար մեղմօրէն՝ վայրկեան առ վայրկեան, ու այն լոյսէ հեղեղին մէջ՝ նէ սկսաւ կամաց կամաց Մօրֆիւսին գիրկն իյնալ:

Ներա սենեակին կից ուրիշ սենեակի մը մէջ՝ իր մահիճին վրայ Մարկոս տակաւին երկարած կը մնար՝ արթուն, իր գիտակցութեան ահաւոր ճնշումին տակ: Նա մէկէն ոտքի ելաւ ու պատերը խարխալելէն՝ ներա սենեակի դուռին մօտեցաւ: Կամացուկ մը բացաւ դուռը. ելեքտրական լոյսէ հեղին մէջ անոր աչքերը սկսան խողտիլ. վայրկեան մը կանդ սուաւ, իր աչքերը շփեց, ու ձեռքերը տակաւին աչքերուն վրայ՝ ներա մահիճին մօտեցաւ: Նա ձեռքերը հեռացուց իր աչքերէն ու այժմ՝ Ատրինէի կիսամերկ՝ ձիւնաթոյր մարմինն էր որ կը խողեցնէր անոր աչքերը: Նա դող մը, թեթեւ սարսուռ մը զգաց իր երակներուն մէջ, ուրիշ աչինչ . . . Ուզեց ներա մարմինը փայփայել . . . Բայց կերքը արդէն սառած էր իր հոգիին խորը, ոչինչ կը զգար . . . Ձեռքերով իր աչքերը ծածկեց ու ետ ետ գնաց՝ իր սենեակը:

Ծանրութիւն մը կարծես՝ իր կուրծքին չոքած՝ կ'ուզէր լեզուի վրէժ. իր ծերութեան անողոք դիտակցութիւնն էր այն . . . :

Յաջորդ առաւօտ, շատ կանուխ՝ նախաճաշը դեռ չըրած՝ Մարկոս անապարանքով դուրս ելաւ տունէն ու իր քայլերը ուղղեց դէպի չուկան: Նա կանդ առաւ հեռագրատան մը առջեւ. շփոթութիւն մը կարծես սկսաւ պատել անոր միտքը եւ գիշերուան լուռ՝ բայց հոգեմաշ ժամերուն պատրաստած ծրագիրը կ'անյայտանար իր միտքէն: Անշարժ կանգնած տեղը՝ ձեռքը ճակատին սեղմեց մեքենաբար, ծրագիրը իր միտքին մէջ սկսաւ փայլիլ նորէն . . . Նա կ'ուզէր հեռագրել իր քրոջ՝ տիկին Մարիամին՝ որ անմիջապէս Ծրէզնօ գար: Քսան վայրկեան վերջ՝ նա արդէն տունն էր վերադարձած, իր սենեակը ու անձկութեամբ մէկի մը սպասող ջղայնոտ անձի մը պէս՝ նա սենեակին մէկ ծայրէն միւս ծայրը՝ արագ արագ, իր ձեռքերը իրարու սեղմելով՝ կ'երթար կուգար: Մէկէն կանդ կ'առնէր, գրեթէ իւրաքանչիւր անցնող վայրկեանին, դողդղացող ձեռքերով՝ ժամացոյցը դուրս կը հանէր իր բաճկոնին դըր-

պանէն, անոր վրայ կը պնդուր մեքենաբար, ու նորէն կ'երթար կուգար՝ սենեակի մէկ ծայրէն դէպի միւս ծայր:

Մարկոսի միտքին մէջ միայն մէկ ծրագիր կը դառնար: Նա կ'ուզէր կապել ու կաշկանդել Ատրինէի մոլորուն քայլերը՝ իրենց սկզբնական շարժումին մէջ, ու այդ ծրագիրը գլուխ հանելու համար՝ նա իր քրոջ օգնութեան կը կարօտէր: Նա կ'ուզէր շղթայել ներա կայտառ հոգին՝ առանց գիտնալու որ այդ շղթայումը միայն թշուառութիւն պիտի պատճառէր իւրին՝ իր ծերութեան օրերուն: Նա յիմարացեր էր, իր յիսուհոյք տարիներու կեանքը զգուշացումի ու մի դաս կրցած էր տալ իրեն, ու նա կ'ուզէր կաշկանդել, շղթայել ներա հոգին իւր տան նեղ բանտին մէջ՝ առանց գիտնալու որ գեղեցիկ կնոջ մը հոգին կարելի չէ շղթայել: Նէ օր մը չէ օր մը՝ պիտի փորձէ կոտորել այդ շղթաները ու իր նեղ բանտէն դուրս փախչիլ: Այդ ցնորած ծերուկը կ'ուզէր նեղցնել ներա նայուածքներու աշխարհը՝ իր քրոջ հսկումին տակ՝ առանց միտքէն իսկ անցունելու որ գեղեցիկ ու մանկամարդ կնոջ մը նայուածքները աւելի դիւթիչ ու կախարդական կ'երեւին՝ ներա բանտի պատուհանին առջեւ թափառող զոհերու բոլին, ու օր մը չէ օր մը, անսպասելիօրէն՝ ներա վերաւոր զոհերէն մէկն ու մէկը՝ այն նեղ բանտէն ներս պիտի ուզէր սողոսկիլ: Նա կ'անգիտանար, միտքէն իսկ չէր ուզէր անցունել՝ որ գեղեցիկ կին մը կ'ուզէ ամբողջ աշխարհին համար ապրիլ . . . Այդ ծերուկը չէր կրնար երեւակայել՝ որ կնոջ մը առաջին սէրը անպարտելի է, կը մաքառի կատաղօրէն՝ առանց յուսահատելու՝ մինչեւ որ իր զոհին տիրանայ:

Բայց այս բոլորին հետ մէկտեղ՝ Մարկոսի միտքին մէջ մէկ կէտ կար որ շատ պայծառօրէն կը փայլէր: Ամբողջ վեց տարիներու ընթացքին՝ միայն մէկ բան ճանչցած էր Ատրինէի կեանքէն: Նէ անծանօթ վախ մը, սարսափ մը կը զգար իր հոգիին խորը՝ երբ իւրաքանչիւր անգամ Մարկոսի բարկացոտ ու արիւնախառն նայուածքները տեսնէր: Նէ կը սկսէր

դողալ այդ վայրկեաններուն, ու Մարկոսի ոտքերուն կը փաթ-
թուէր բնազդօրէն: Ամբողջ տասնընտը տարի նէ տեսած էր որ
երբ իր հայրը կը բարկանար ու ոտքի հարուածներու ներքեւ
կ'առնէր իր խեղճ մայրը, նէ կը սկսէր իր էրկան ոտքերուն
փաթթուիլ՝ աղաչական նայուածքներով: Ստացական զօրա-
ւոր բնազդ մըն էր դարձած այդ երեւոյթը՝ Ատրինէի հոգիին
մէջ: Նէ տեսած էր իր մօր այդ վերաբերմունքը շարունակ՝
իր բարկացող հօր հանդէպ, ու հետեւողական բնազդով մը՝
որ ներա ջղային դրութեան մէկ անբաժանելի մասը կը կազմէր
այժմ՝ նէ եւս, Մարկոսի բարկութեան վայրկեաններուն՝ կը
սկսէր դողալ անծանօթ սարսափէ մը ու անոր ոտքերուն կը
փաթթուէր:

Ատրինէի այդ բնազդական վախի արտայայտութիւնը
ծանօթ էր Մարկոսին: Նա այդ դէնքը՝ որու ամբողջական ար-
ժէքը չէր կրնար ըմբռնել՝ բաւ չի համարելով՝ կ'ողէր Ատ-
րինէի կեանքը իր քրոջ հսկողութեան տակ դնել: Նա գիտէր
որ իր քրոջ իւրաքանչիւր խօսքը մասնաւոր նշանակութիւն մը
ունէր Ատրինէի համար: Նա որոշապէս՝ փորձառարար տե-
սած էր իր քրոջ խորունկ ազդեցութիւնը ներա միտքին, զգա-
ցումներուն ու նոյնիսկ շարժումներուն վրայ: Վեց տարինե-
րու ընթացքին՝ Մարկոս Ատրինէի բնաւորութեան այդ երկու
կէտերը միայն կը ճանչնար, — իր բարկութեան ժամանակ նե-
րա մէջ արթնցող բնազդական վախը, ու իր քրոջ՝ տիկին Մա-
րիամի թողուցած պատկառելի ազդեցութիւնը՝ ներա միտքի,
սովորութիւններու եւ շարժումներու վրայ:

Նա իր այդ երկու դէնքերէն՝ այդ օր՝ նախընտրել էր
իր քրոջ ազդեցութիւնը գործածել, ու այդ նպատակով՝ նա
արդէն հեռագրած էր տիկին Մարիամին՝ որ անմիջապէս ի-
րենց տուն գար:

Ժամը տասին կը մօտենար՝ երբ Ատրինէն իր սենեակի
պատուհանէն յանկարծ նշմարեց տիկին Մարիամ որ իրենց

տան աստիճաններէն շնչաստառ վեր կ'ելլէր: Վարանոտ խոր-
հուրդ մը մէկէն ներա միտքը պաշարեց. բայց նէ չի կորսն-
ցուց իր հաւասարակշռութիւնը. սենեակին դուռը բացաւ ու
հիւրը ներս հրաւիրեց: Տիկին Մարիամ իր սովորութեան հա-
մաձայն՝ Ատրինէի գլուխը իր ձեռքերուն մէջ բռնելով՝ սկսաւ
ներա երկու երեսները՝ քանի մը անգամ, արագ արագ, համ-
բուրել:

— Ծառ կարօտցած էի քեզ, ձաղս . . . Մարկոսի հե-
ռագիրը առնելու պէս ճամբայ ելայ. չէի գիտեր թէ ե՞րբ
տուն պիտի հասնէի. մէկ ժամուան ճամբաս՝ օրուան մը տը-
պաւորութիւնը թողուց վրաս . . . Ո՞ւր է Մարկոս եղ-
բայրս . . . Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է պատահեր . . . կ'ողէր ան-
միջապէս հոս գայի . . . :

Տիկին Մարիամի արագ արագ արտասանած խօսքերը
չփոթութիւն մը կը սկսէին ստեղծել Ատրինէի միտքին մէջ:
Նէ ոչինչ գիտէր Մարկոսի զրկած հեռագրի մասին ու իր չիտ-
թած միտքը չէր կրնար ուշէ պատասխան գտնել ներա հար-
ցումներուն: Մինչ տիկին Մարիամ իր լայնածաւալ գլխարկը
կը փորձէր վար առնել՝ սիրտի անսովոր հեւանք մը լսուեցաւ
քովի սենեակէն: Նէ աճապարանքով այն սենեակը վազեց.
մահիճին վրայ կ'իջնէր գտաւ իր եղբայրը՝ որ ահաւոր վիշ-
տի մը ծանրութեան ներքեւ կը հեւար ու կը տառապէր: Նէ
սուր ճիչ մը արձակեց՝ որ վախի ահաւոր դող մը պատուցուց
Ատրինէի ամբողջ մարմնին մէջ, ու Մարկոսի վրայ ինկաւ . . .

— Մարկոս, Մարկոս, խօսի՛ր, ի՞նչ կայ, ի՞նչ է ե-
ղեր . . . Թո՛ղ աչքերս կուրնային ու քեզ այս վիճակին մէջ
չի գտնէի . . . Երբ հեռագիրդ առի՝ սիրտս վկաց որ դժբաղ-
դութիւն մը պատահած է . . .

Մարկոս գլուխը վեր բարձրացուց, իր քրոջ արցուն-
քոտ աչքերուն նայեցաւ պահ մը, ու փորձեց քանի մը խօսք
ըսել:

— Հանդարտի՛ր, թո՛ղ Ատրինէն չի գիտնայ . . .
Ու մեղմ ձայնով մը, դերթէ փսիսալէն՝ սլառմեց նախորդ գի-
շերուան իր տեսածները :

— Քեզ հոս կանչեցի որ հսկես զինք ժամանակի մը
համար՝ մինչեւ որ գիտակցի իր առած սխալ քայլերուն . . .
Համոզէ զինք որ իր ընթացքը ամուսնական աստուածային օ-
րէնքին դէմ է . . . Յիշեցուր իրեն՝ վարդապետին առջեւ իր
ըրած ուխտին սրբութիւնը . . . Խօսէ՛ իրեն հետ ընտանեկան
յարկի մաքրութեան մասին . . . Բայց մի՛ սպառմեր իրեն թէ
ես երէկ գիշեր զինք տեսայ երիտասարդի մը թեւերուն մէջ . . .
Այդ պատկերը չէ՛ սակայն որ կը տանջէ իմ միտքը . եթէ որոշ
սահմանի մը մէջ ապրի՝ հոգ չէ՛, թող երբեմն ալ հաճոյքի
վայրկեաններ անցունէ ուրիշներու հետ . իմ խիղճը հանդարտ
է այդ մասին, որովհետեւ ես կը տեսնեմ որ նէ կը տառապի
Փրդիքապէս՝ իմ անգոր բաղակներուն մէջ . . . Իմ ժամա-
նակը անցած է արդէն, իսկ նէ իր կեանքի ամենէն տաք, ամե-
նէն խանդավառ շրջանին մէջ կը գտնուի . . . Երիտասար-
դական արիւնը կ'եռայ իր երակներուն մէջ . գիտեմ որ ինքզինք
զրկուած կը տեսնէ իր կնոջական լիուլի հաճոյքներէն . . .
Թո՛ղ երթայ . . . Ուրիշներու հետ թո՛ղ երբեմն փնտռէ իր
հաճոյքները . . . Եթէ միայն որոշ սահմանի մը մէջ ապ-
րի . . . Բայց կը վախնամ, կը սոսկամ իր գեղեցկութենէն,
որովհետեւ այդ գեղեցկութեան շուրջ հաղարաւոր կրակոտ ու
սիրամառ աչքեր կը դառնան . . . Կը վախնամ որ օր մը շատ
հեռուն երթայ, իր ոտքը սահի, գերի դառնայ իր սիրտի զար-
կերուն . . . ու լքէ զիս՝ այս ահաւոր թշուառութեան օրե-
րուս . . .

Խաբէ՛ զինք . . . Գեղեցկութեան կործանումներու
մասին պատմէ իրեն . . . Ըսէ՛ իրեն որ ինք գեղեցիկ չէ՛ .
թերեւս իր գեղեցկութեան նորադարձ զգացումը մթառնի,
սեւնայ իր սիրտին մէջ : Խաբէ՛ զինք, թո՛ղ գիտնայ որ ինք
երջանիկ էակ մըն է . . . Իշխէ՛ իր սիրտին՝ որ չի լքէ զիս ,

մինչեւ որ ծերացած սիրտիս դանդաղ դարկերը դադրին բարա-
խելէ, ու անկէ վերջ թո՛ղ երթայ, ո՛ւր որ կ'ուզէ, ո՛ւր որ իր
սիրտը կ'առաջնորդէ . . .

Դուռին դանդաղը հնչեց մէկէն : Ատրինէն, որ իր
սենեակին մէկ անկիւնը՝ աթոռի մը վրայ կծկուած, գլուխը
ձեռքերուն մէջ՝ գալիք ժամերու մասին կը մտածէր՝ ցնցում
մը զգաց դանդաղի ձայնէն . ընդոստ վեր ցատկեց, սենեակին
դուռը բացաւ կիսովին, մարմինը դուռին ետեւ՝ գլուխը դուրս
երկնցուց . երկու անծանօթ երիտասարդներու հանդիպեցան իր
նայուածքները : Դուռին բացուիլը ու կոջ մը գլուխը տեսնե-
լուն պէս՝ անոնք իրենց գլխարկները վար առին մեքենաբար,
և դուռին աւելի մօտ գտնուող երիտասարդը հարցուց բարձ-
րաձայն ,

— Վարձու սենեակ ունի՞ր :

Մինչ Ատրինէն դուռը աւելի բանալով՝ հաղիւ երկու
բառ սկսած էր խօսիլ, Մարկոսի հաստ ու խոպոտ ձայնը մէ-
կէն խեղդեց ներա բառերու մեղմ թրթռումները :

— Այո՛, լաւ կահաւորուած երկու սենեակներ ու-
նինք . . .

Նա արդէն դուռին առջեւ կը գտնուէր ու փաղաքշա-
կան լեզուով, քծնող ու ծիծաղելի շարժումներով՝ ներս կը հը-
րաւիրէր զանոնք որ սենեակները աչքէ անցունեն :

Հինգ վայրկեանէն անոնք արդէն համաձայնած էին
սենեակներու վարձքի ու այլեւայլ պայմաններու մասին : Յա-
ջորդ օրը անոնք պիտի գրաւէին իրենց սենեակները : Ոտքի
վրայ, օդի պայծառութեան մասին քանի մը խօսք փոխանակե-
լէ յետոյ՝ քաղաքավարական շարժումներով՝ անոնք մեկնե-
ցան :

Մարկոս չափազանց գոհ կը զգար : Իրենց փայտա-

չէն տունին երկու սենեակները՝ որ երեք ամիսներէ ի վեր պարապ էին մնացեր, ու թերեւս այդ իսկ պատճառով՝ Ատրինէն կը փափաքէր շարունակ դուրս պոռոյտի երթալ՝ այժմ վարձը ուսած էին երկու վայելչատես երիտասարդներու կողմէն: Մեծ յաղթանակի մը երեւոյթն ունէր այդ իրողութիւնը՝ Մարկոսի ծերացած միտքին համար: Նա կը խորհէր որ Ատրինէի ոտքերը այլեւս կապուած պիտի մնային իրենց տան շէմէն ներս: Այդ իրողութեան յափշտակութիւնը անդործութեան դատապարտած էր անոր ուղեղը եւ նա չէր կրնար տեսնել իր ծերութեան թշուառութիւնը կրկնապատկող զէպքերու սեւ շարանը՝ բուն իսկ իր սեփական ծրագրին մէջ . . . : Այդ ինքնասէր, եսամուռ ու ցնդած ծերուկը՝ ամբողջովին կուրցած էր միտքով ու հոգիով՝ եւ չէր կրնար տեսնել իր շնական, դժոխային ծրագրին մէջ՝ իր արդէն իսկ կտրծանուած կեանքի մօտալուտ փլուզումը:

Կեանքը սկսաւ իր անխուսափելի ընթացքը՝ Մարկոս Մեծիկեանի տան մէջ: Անցնող օրերը՝ նոր նոր երեւոյթներու, քսամնեցուցիչ անակնկալներու պատկերներ կը սկսէին բանալ Մարկոս Մեծիկեանի աչքերուն առջեւ . . .

Երկու օր իր եղբօր տունը անցունելէ յետոյ՝ տիկին Մարիամ ստիպուած էր վերադառնալ, որովհետեւ ամէն ինչ երեսի վրայ ձգած՝ հեռացեր էր տունէն. իրենց ազարակին վերայ իր ներկայութիւնը անհրաժեշտ էր որպէս տան տիկին:

Մէկ շաբաթ կ'ըլլար որ Երուանդ ունէ լուր առած չէր Ատրինէէն: Հոգեկան անհանգստութենէ մը կը տառապէր կարծես: Վճռած էր Ատրինէն տեսնել այդքան երկար սպասելէ յետոյ՝ երբ այդ եօթերորդ օրը, կէսօրէն առաջ՝ նամակ մը ստացաւ Ատրինէէն՝ որ կը փափաքէր տեսնել զինք կէսօրէն վերջ ժամը երկուքին՝ իրենց տան մէջ: Երուանդ անսովոր հրճուանք մը զգաց իր հոգիին խորը՝ Ատրինէի նամակը կարդալով, եւ սկսաւ պատրաստուիլ ժամ առաջ՝ որպէս զի կարե-

նար ներա քով ըլլալ ժամանակին: Նէ յայտնած էր իր նամակով որ Մարկոս այդ օր տուն պիտի չի գար ճաշի համար, բայց որպէս զի աւելի ապահով ըլլար իրենց տեսակցութիւնը՝ չեչտած էր որ Երուանդ չի ջանար դալ ժամը երկուքէն առաջ:

Ժամը երկուքին՝ Երուանդ այն փայտաշէն տունին սկսաւ մօտենալ՝ անորոշ դուր մը իր սիրտին մէջ: Խուզարկող նայուածքներով իր բոլորտիքը անգամ մը եւս դիտելէ վերջ՝ նա թեթեւ քայլերով՝ առանց ձայնի՝ սկսաւ տան սանդուղնէրէն վեր ելլել: Ատրինէն՝ պատուհանին առջեւ կեցած՝ Երուանդին կը սպասէր՝ դրեթէ կէս ժամ: Նէ դուռը բացաւ, արագութեամբ Երուանդի ձեռքը բռնելով՝ ներս քաշեց զայն, դուռը գոցեց միւս ձեռքով, ու Երուանդի վիզին փաթթուելով՝ սկսաւ համբուրել կրքազին անոր շրթունքները:

Հինգ վայրկեանէն՝ անոնք արդէն իրենց շարժաթոռներուն մէջ, քով քովի, սկսած էին անվերջանալի խօսակցութեան մը՝ որ միայն մերթ ընդ մերթ կ'ընդհատուէր յանկարծ՝ համբոյրի մը կամ գողտրիկ վերջիշումի մը առթած դողին պատճառով: Հանրային պարտէզին մէջ ունեցած իրենց վերջին տեսակցութեան ապրումները՝ տակաւին թարմ իրենց յիշողութեան մէջ՝ պատած՝ պաշարած էին անոնց հոգիները: Բայց չէին զգար գրկումի ու համբոյրներու դողը այնքան ազատօրէն ո՛րքան որ կը զգային այն խորհրդաւոր ու ապահով պարտէզին մէջ: Անորոշ վախի մը զգացումը՝ որ Մարկոսի սեւ շուքէն կուգար՝ կը սկսէր կամաց կամաց Ատրինէի սիրտին մէջ աւելի ու աւելի խորունկնալ: Երուանդի համար եւս՝ այդ շրջապատը տակաւ առ տակաւ կը նեղնար ու անշուք բանտի մը սարսուռը կը ձգէր անոր հոգիին մէջ:

Վայրկեանները ժամերու կը փոխուէին ու անոնց սիրտերուն մէջ յառաջացող վախին հետ՝ կարծես միայն այդ օր՝ իր սովորական ժամանակէն երկու ժամ առաջ՝ Մարկոս տուն կուգար:

Մինչ անոնք՝ թէեւ իրենց սիրտերը անորոշ վախով մը լեցուն՝ իրարու գիրին էին ինկած ու շարժաթոռի մը մէջ կը օրօրուէին մեղմօրէն՝ Մարկոս վեր կ'ելլէր տան առջեւի աստիճաններէն՝ իր սովորական դողի քալուածքով:

Դեռ սանդուղին ծայրը չի հասած՝ նա Ատրինէի պատուհանէն ներս նշմարեց երկու շարժող դուռներ՝ դրեթէ իրարու փակած: Նա իր աչքերը շփեց, իր քայլերը աւելի մեղմացուց, ու կամացուկ մը պատուհանին մօտեցաւ: Նա ճանշցաւ անմիջապէս որ Ատրինէն իր թեւերուն մէջ դրկող երիտասարդը՝ Երուանդ Թորգոմեանն էր: Այն գիշերուան խռովիչ պատկերը յանկարծ իր միտքին մէջ կախուեցաւ, Ատրինէն անծանօթ երիտասարդի մը պրկող թեւերուն մէջ, չըթունք չըրթունքի փակած . . . Նա ուզեց խորհիլ որ այն անծանօթ երիտասարդը դարձեալ Երուանդն էր: Իր ծեր հոգին նորէն սկսաւ փոթորկել իր էութիւնը: Մարմինը կը դողար, իր երակներուն մէջ դանդաղօրէն շարժող արիւնը սկսաւ արագացնել իր վաղքը. երակները պիտի պայթէին կարծես . . . Արիւնը իր դուռը խուժեց. դէմքն ու աչքերը քստմնեցուցիչ կարմրութեան մը սկսան փոխուիլ . . . Դեռ կը սպասէր, որ ողջեալ ժամանակի մը կը սպասէր կարծես . . . Երբ Ատրինէի ձայնը ականջին հասաւ մէկէն.

— Կը փափաքեմ որ ճիշդ ժամանակին . . . հանդիպիս ինձի . . . կայարանին առջեւ . . .

Մարկոս իր շունչը բռնած՝ կ'ուզէր լսել Ատրինէի բառերուն իւրաքանչիւր վանկը, ու երբ նէ կայարան բառը արտասանեց, նա մէկէն կորսնցուց ինքզինք, տեսաւ որ անողորհ հարուած մը կ'իջնէր իր գանկին վրայ . . . Դուռը կատաղօրէն պատին զարկաւ, ներս խուժեց, ականները կը ճտելով, աչքերը արիւնախառն ու դէմքի երակները ուռած, բռունցքները սեղմելով՝ կատղած վազրի մը պէս Երուանդի վրայ խոյացաւ . . . Անոնք դուռի ձայնէն սարսափահար՝ ոտքի ելած

էին արդէն . . . Ատրինէն երբ Մարկոսի կարմրած դէմքն ու արիւնոտ աչքերը տեսաւ՝ սկսաւ դողալ, իր գոյնը նետեց մէկէն . . . Ներա մըրող կեանքէն միայն մէկ պատկեր կ'երեւնար իր աչքերուն, — իր հօր անողորհ բարկութեան նոպային՝ իր մօր փաթթուիլը անոր ոտքերուն . . . Մոռցաւ ամէն ինչ, ու տասնընոթ տարիներու ներս ուղեղի վրայ դրօշմուած պատկերի բնազդական ազդեցութեան ներքեւ՝ նէ աղաչական նայուածքներով՝ զինք դիեցնող մօր պէս՝ սկսաւ փաթթուիլ Մարկոսի ոտքերուն . . .

— Քու գերին թո՛ղ ըլլամ . . . Այն վատը . . . Վատը . . . Գերիդ ըլլամ . . . Ներէ ինձ այս անգամ . . .

Երուանդ տեսաւ այդ պատկերը, իրեն անծանօթ ներս այդ բնազդին զարթնումը, լսեց Ատրինէի խօսքերը . . . Այն ուժասպառ ծերուկը ոչինչ կրցած էր ընել իրեն . . . Դուրս վազեց ու արագ արագ հեռացաւ այդ փայտաշէն տունէն . . . վերաւոր սիրտով:

Հինգ օր վերջ, որոշեալ ժամանակին, Երուանդ կայարանին առջեւ՝ Ատրինէին կը սպասէր . . . Նէ կ'ուշանար . . . Ճեպընթացը մեկնեցաւ . . . Նէ տակաւին կ'ուշանար . . . Նա հոն սպասեց աւելի քան երկու ժամ . . . ու արագ արագ հեռացաւ կայարանէն . . . յուսախաբ ու վերաւոր սիրտով:

Նէ մոռցած էր իր սիրտը . . . վախէն:

Երուանդ տակաւին անփորձ էր, չէր գիտեր որ կիները բանականութենէ աւելի՝ իրենց բնազդներով կը կառավարուին . . . :

ՅՈՐՁԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Ամէն առաւօտ ժամը վեցին՝ պատանի մը, Մ փողոցէն սկսելով՝ իր հեծանիւին վրայ նստած՝ կը հեռանար Ֆրէդնոյէն՝ որ լոռեթեան թեւերուն մէջ կ'օրօրուէր տակաւին։ Ֆրէդնոյէն իր ետեւ ձգած՝ մեծ պողոտայէն՝ հալածուողի մը պէս՝ նա կը քշէր իր հեծանիւը արագօրէն։ տասնըհինգ վայրկեան վերջ՝ սեւ կէտի մը կը փոխուէր, ու կամայ կամաց կ'անհերեւոթանար։ Յունիսի մեղմաշունչ օրերուն՝ միայն տասնըհինգ օր, ամէն առաւօտ նա իր գործի վայրը կ'երթար՝ որ ընդարձակ ագարակ մըն էր՝ քաղաքէն հինգ մղոն հեռու, ու իրիկունները ժամը վեցին՝ իր գործը կը ձգէր, նոյն ճամբաներէն տուն կը վերադառնար . . . յոգնաբեկ։ Երուանդն էր այդ պատանին։

Թէեւ Ատրինէի պատճառած յուսախարութեան կսկիծը տակաւին չէր հեռացած իր սիրտէն ու շատ անգամ այն չարաշուք դէպքէն յետոյ՝ իր հոգին քրքրող դառնալիք արցունքներ էր թափած գիշերական առանձնութեան լուռ ժամերուն՝ երուանդ ցցուած կը գտնէր իր առջեւ անողոք կեանքի նոր ու հոգեմաշ երեւոյթներ։ Այդ դառնալիք երեւոյթները՝ կամաց կամաց կը թաղէին Ատրինէի հոգին մոռացութեան գիրկը։

Խեղճ պատանի, դեռ քսանմէկ տարեկան, յուսախաբութեան սառնաշունչ քամին երկու անգամ խորտակած էր անոր սիրտին մէջ կառուցուած գողտրիկ երազներու դղեակը . . . Իր առաջին յուսախարութեան կսկիծը զինք Ամերիկա քաղաք

էր՝ բարձրագոյն կրթութեան ձգտումով։ Իր երկրորդ յուսախարութիւնը՝ միայն տարի մը վերջ՝ կեանքի անողոք պայքարին մէջ կը նետէր զինք, ու բարձրագոյն կրթութեան ձգտումը կը թաղուէր առժամապէս իր միտքին մէջ՝ տնտեսական անձուկ պայմաններու պատճառով։

Իր քոյրերն ու ազգականները օգնած էին իրեն՝ ինչպէս նաեւ իր մօրն ու եղբօր՝ որ կարենային Ամերիկա գալ։ Պարտքով՝ ծանր պարտքով՝ նախ ինքը, յետոյ իր մայրն ու եղբայրը՝ ընտանիքով՝ Ամերիկա եկած էին։ Հինգ հարիւր տոլարի գումար մըն էր ամբողջ պարտքը, որու չորս հարիւր տոլարը իր մօրաքրոջ սրղիներ փոխ տուած էին՝ հարիւրին ութը տոկոսով՝ իր քոյրերու ու անոնց ամուսիններու գրաւոր երաշխաւորութեամբ։ Հակառակ պարագային, եթէ Երուանդ եւ իր եղբայր չի կարենային կամ չուզէին վճարել այդ գումարը՝ տէր եւ տիկին Սերոբեաններ ու Գրիգորեաններ՝ իրենց ստորագրած թուղթի համաձայն՝ պարտաւոր էին վճարելու իրենց գրպանէն։ Իսկ մնացած հարիւր տոլարը՝ Երուանդի քոյրերը հայթայթած էին առանց տոկոսի։

Այդ պարտքը, ամէն գիշեր, մղձաւանջի մը պէս՝ Երուանդի եւ իր եղբօր հոգիներուն կը ծանրանար ու անոնց քունը կը փախցնէր իրենց աչքերէն։ Իրենց մայրն ալ գիշերները անքուն կ'անցունէր, միշտ աղօթելով ու պաղատելով Աստուծուն՝ որ իր զաւակներուն յաջող ու հանգիստ գործ մը գտնէր Ամերիկայի մէջ՝ որպէս զի անոնք կարենային իրենց պարտքը վճարել շուտով։ Նէ ամէն կիրակի ժամ կ'երթար, ամէն մէկ սուրբի պատկերին առջեւ մօմ մը կը վառէր, ծունկի եկած՝ իր սիրտը կը բանար այդ սուրբերուն առջեւ . . . Արցունքները աչքերուն մէջ՝ տիկին Սրբուհին՝ իր երեսը խաչակրճելով արագ արագ՝ գրեթէ մեքենաբար՝ այդ սուրբերուն կը փսփոսար իր սիրտին փափաքը . . .

— Քեզի մեռնիմ, սուրբ Տիրամէր, անտէր ու անտի-

րական ենք . . . իմ Երուանդին հանգիստ գործ մը գտիր . . .
իմ Գեղամին գործ մը տուր . . . Բարեխօս Սուրբ . . . Հոգիս
վկայ . . . ամէն Կիրակի մոմ մը պիտի վառեմ սուրբ պատկե-
րիդ առջեւ . . .

Ու այդ յաւիտենական սուրբերը լուռ էին՝ անխօս ու
քարացած՝ տիկին Սրբուհու հողերուդի արցունքներուն առ-
ջեւ . . . Լուռ էր նաեւ Աստուած . . . Այդ Աստուածը գործ
չունէր տիկին Սրբուհու դաւաններուն համար . . .

Երուանդ միայն տասնըհինգ օր գործած էր՝ որպէս
հասարակ գործաւոր՝ այն ագարակին վրայ որ Ֆրէզնոյէն
հինգ մղոն հեռու կը գտնուէր, երբ ագարակին տէրը՝ շարաթ
իրիկուն՝ անոր տասնըհինգ օրուան աշխատանքի վարձքը, քը-
սան տուար, վճարեց ու յայտնեց իրեն որ այլեւս գործաւորի
պէտք պիտի չունենար:

Անկէ վերջ՝ Երուանդ եւ իր եղբայրը՝ որ նոր էր եկած
Ամերիկա՝ գրեթէ երկու ամիս պարապ պատեցան: Այս կամ
այն ազգականին կ'երթային գործի համար, իրենց գլուխը ա-
մէն քարի կը զարնէին՝ բայց գործ չի կար. գործ կար . . .
բայց իրենց գործ տուող չի կար: Ամբողջ օր հոս ու հոն դի-
մելէ յետոյ՝ յուսախաբ՝ երեսկախ տուն կը վերադառնային:
Իրիկունները՝ դարձեալ տրտում՝ լքուած, անխօս ու անձայն՝
շատ կանուխ՝ անկողին կ'երթային . . . բայց չէին կրնար քը-
նանալ . . . Հինգ հարիւր տուարի պարտքը՝ մղձաւանջի մը
պէս իրենց հոգիներուն կը ծանրանար դարձեալ: Իսկ իրենց
մօրաքրոջ որդիներու պահանջած հարիւրին ութ տոկոսը՝ ար-
դէն խորունկ ու անբուժելի վէրք մըն էր բացած անոնց դիւ-
րադգած սիրտերուն մէջ:

Օրեր, շաբաթներ ու ամիսներ կ'անցնէին, տիկին Սրբ-
ուհին կը շարունակէր իր աղօթքն ու պաղատանքը Աստծուն՝
ամէն առաւօտ՝ լուացուելուն պէս, ամէն երեկոյ՝ անկողին
երթալէ առաջ: Ամէն Կիրակի արցունքոտ աչքերով իր վա-

ռած մոմերը կը պլպլային բարեխօս սուրբերու պատկերներուն
առջեւ . . . Բայց սուրբերը պապանձուեր էին, չէին պատաս-
խաներ տիկին Սրբուհու լացին ու աղերսին: Լուռ էր նաեւ՝
տիկին Սրբուհու Աստուածը . . . :

Սակայն անցնող ժամանակի հետ՝ Երուանդ ու Գեղամ
օրէ օր աւելի կը ծանօթանային իրենց միջավայրի պայմանե-
րուն: Ֆրէզնօ քաղաքը այլեւս անձանօթ ու օտար տեղ մը չէր
իրենց համար: Գործի պատճառով՝ անոնք արդէն քաղաքի ա-
մէն մէկ անկիւնը կը ճանչնային՝ գրեթէ իրենց տան պէս:

Այդ տարուան Օգոստոսին՝ գործի բուռն ժամանակը՝
գործաւորի մեծ պահանջ կար Ֆրէզնոյի մէջ ու չըջակայ ագա-
րակներու վրայ: Թերեւս սուրբերու բարեխօսութեան ար-
դիւնքն էր . . . Երուանդ եւ Գեղամ՝ բարեկամի մը միջնոր-
դութեամբ՝ գործ առած էին Գինկպլերի դիւղի ագարակի մը
վրայ, որ Ֆրէզնոյէն միայն երեսուն մղոն հեռու էր: Ամբողջ
երկու ամիս՝ իրենց ընտանիքին բոլոր անդամներով՝ օրը տաս,
երբեմն տասնմէկ կամ տասերկու ժամ՝ անդադար գործեցին:

Գործը թէեւ ծանր էր Երուանդի եւ Գեղամի համար,
ու ամէն օր արեւի կիզիչ ճառագայթներու տակ քրտինքը ան-
պակաս իրենց ճակատէն՝ անոնք գոհ էին ու գործի ծանրու-
թիւնը ոեւէ դառնութիւն չէր պատճառեր անոնց սիրտերուն:
Գինկները հանգիստ կը քնանային՝ այն միակ մտածումով՝
որ շատ շուտ, իրենց հայկական խնայողութեամբ, ունեցած
չունեցածէն՝ չորս ճոթը իրարու մօտ բերելով՝ պիտի կարենա-
յին իրենց պարտքը վճարել: Տարին դեռ չէր բոլորած . . . ա-
նոնք վճարեցին իրենց պարտքը ամբողջովին՝ իրենց սեփական
քրտինքով: Այն պարտքի սեւ ծանրութիւնը այլեւս մղձաւան-
ջի մը պէս չէր ծանրանար անոնց հոգիներուն, ու անկէ վերջ՝
անոնց գիշերները աւելի խաղաղ ու հանգիստ էին:

Տիկին Սրբուհին, որ ամիսներէ ի վեր ժամու երես չէր
տեսած՝ քաղաք գալուն պէս՝ առաջին Կիրակի օր ժամ վաղեց

ու ամէն մէկ բարեխօս սուրբի պատկերին առջեւ երկու մոմ վառեց այս անգամ: Արցունքները վար կը թափէին իր բարեգութ աչքերէն դարձեալ, ու երեսը խաչակնքելով՝ ծնկաչոք՝ իր Աստծուն, սուրբերուն հետ կը խօսէր շարունակ, շնչաւսալաւ, հեւալէն:

— Փա՛ռք քեզ, Աստուած, Յիսուս Փրկիչ, Ազիւ Տիրամէր, որ մեղաւորիս ձայնը լսեցիք ու որդիներուս օգնութեան հասաք . . .

Տիկին Սրբուհին աղօթեց նորէն՝ ծնկաչոք, երկիւղածութեամբ, երեսը խաչակնքեց նորէն, ու ջերմ հաւատացեալի մը մըմունջով ուխտեց իր սիրտին մէջ:

— Խաչ որ ամէն Կիրակի ժամ պիտի գամ ու ամէն մէկ սուրբի պատկերին առջեւ երկու մոմ պիտի վառեմ:

Տիկին Սրբուհին պահեց իր ուխտը. ամէն Կիրակի ժամ կ'երթար, ջերմ հաւատացեալի իր լուծան կը ձգէր ժամու պնակին մէջ, ամէն մէկ սուրբի պատկերին առջեւ երկու մոմ կը վառէր, արցունքոտ աչքերով սուրբ Տիրամօր պատկերին յառած իր հոգեբույլի աղօթքը կը մըմնջէր, ու ամենէն ուշ, քանի մը անգամ նորէն արագ արագ երեսը խաչակնքելով՝ տուն կ'երթար: Տիկին Սրբուհու հաւատքը շա՛տ զօրաւոր էր, շա՛տ խորունկ . . . Ու իր զաւակներու գործի յաջողութիւնը՝ սուրբ Տիրամօր բարեգութ սիրտին կը վերագրէր:

Ամբողջ երկու տարի, պտուղի ժամանակ, այգիներու ու աշունը, գրեթէ մինչեւ Նոյեմբերի վերջերը, չամիչի գործարաններու մէջ՝ անոնք չարաչար գործեցին՝ իրենց ընտանիքի բոլոր անդամներով: Տիկին Սրբուհին իր ականջները միշտ բաց կը պահէր՝ երբ պտուղի ժամանակը գար: Օր առաջ իրեն ծանօթ ագարակատէրերուն կ'երթար, օր առաջ կը պայմանաւորուէր անոնց հետ, որպէս զի պտուղները հասնելուն պէս, առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ կարենային գործի սկսիլ:

Տիկին Սրբուհին ճարպիկ, գործունեայ, տրագաշարժ կին մըն էր: Սիրտը կը ճաթէր կարծես՝ եթէ մէկ ժամ առանց գործի մնար: Երբ այգիներու գործերը վերջացած՝ քաղաք կը վերադառնային, յաջորդ օրն իսկ, առաւօտ շատ կանուխ, մութ ու լուսուն՝ վեր կ'ելլէր, լուացուելուն պէս՝ դէպի աղօթարան կը դարձնէր իր աչքերը, երեսը քանի մը անգամ խաչակնքելով՝ իր սովորական աղօթքը կը փոփոսար Աստործուն ու սուրբերուն՝ առանց նոյնիսկ պատառ մը բան դնելու իր բերան՝ ճո՛ւկ, տիկին Սուրբինց չամիչի գործատան առջեւ կը կենար: Ամէն անգամ, թերեւս իր սուրբերու բարեխօսութեամբ՝ երբ այդքան կանուխ գործատուն երթար՝ միշտ ալ կը յաջողէր գործ առնել: Իր զաւակներու ականջին ալ միշտ միեւնոյն յանկերգը կ'երգէր:

— Երուանդ, Գեղա՛մ, վե՛ր ելէք, լուսցեր է . . . Խաչ որ գործ կ'առնէք՝ եթէ կանուխ երթաք . . .

Երկու տարի շարունակ գործելով՝ անոնք արդէն իրենց պարտքերը վճարած, հագուելի խիտուելի վերջ՝ չորս հարկը տուար ալ դրամատան մէջ ունէին:

Բայց չարագուշակ օր մը, առաջին անգամ ըլլալով՝ տիկին Սրբուհին հիւանդացաւ, քանի մը անգամ փորձեց տեղէն շարժիլ այդ օր, բայց կարծես իր մահիճին գամուած էր՝ չի կրցաւ: Ախով ու դողով իր սուրբերը օգնութեան կանչեց, բայց անոնք եւս կ'ուշանային: Այդ օր գործի չի կրցաւ երթալ. սիրտը ճաթելու աստիճան լեցուած էր . . . Կը հաշուէր որ իրեն ճիշդ քով գործող աղջիկը, օրիորդ Մէրին՝ այդ օր չորս տուար իրմէ աւելի պիտի չինէր: Յաջորդ օրը՝ տիկին Սրբուհու վիճակը աւելի ծանր էր. նորէն իր մահիճին գամուած կը մնար . . . Նորէն կը հաշուէր որ օրիորդ Մէրին ութը տուար աւելի պիտի չինէր այդ երկու օրերուն . . . Իսկ ինք՝ ութը տուար կը կորսնցնէր: Երկրորդ օրը քանի մը անգամ փորձեց դարձեալ ոտքի ելլել. զո՛ւր էր իր ջանքը: Այդ օր

Երբուանդ ուղեց բժիշկ մը կանչել, բայց տիկին Սրբուհին ընդ-
դիմացաւ, չի թողուց։

— Բժիշկի պատանքն եմ կարեր, իմ սուրբերը զիս
ոտքի կը հանեն առաւօտ . . .

Առաւօտ կ'ըլլար, ու իր սուրբերը դեռ կ'ուշանա-
յին . . . Տիկին Սրբուհու վիճակը աւելի կը ծանրանար։ Այդ
օր Գեղամի կինը՝ տիկին Ալիսն ալ գործի չի գնաց. տիկին
Սրբուհու վիճակը ծանր էր, մէկը պէտք էր իր քով գտնուէր
շարունակ։ Երբուանդ եւ Գեղամ նորէն բժիշկի խօսք բացին.
տիկին Սրբուհին, որ չափէն աւելի ջղայնօտ կ'երեւնար՝ աւե-
լի ջղայնացաւ։

— Բժիշկներու պատանքն եմ կարեր, բժիշկներու պա-
տանքն եմ կարեր . . . Գործի գացէք որ չուշանաք։

Ու տիկին Սրբուհին նորէն փոքրիկ հաշիւ մը ըրաւ
իր միտքին մէջ. երեք օր՝ չորսական տոլարէն՝ օրիորդ Մէրին
տասերկու տոլար աւելի պիտի շինէր, իսկ ինք՝ տասերկու
տոլար կը կորսնցնէր. իր կորուստին վրայ աւելցուց նաեւ տի-
կին Ալիսի հինգ տոլար օրականը, գումարը տասնըօթ տոլա-
րի կը հասնէր՝ որ մետաքսէ թելի մէջ շարուած՝ իր աչքերու
առջեւէն չէր հեռանար։

Այդ իրիկուն Երբուանդի եւ Գեղամի երեսները կախ-
ուած էին՝ երբ տուն վերադարձան։ Երբուանդ՝ գործաւորի մը
հետ ունեցած վէճի մը պատճառով՝ գործէ ձգուած էր։ Գոր-
ծատան վերահսկիչը՝ որ այն գործաւորի մտերիմ բարեկամն
էր, երեւի անոր աւելի դուր գալու համար՝ Գեղամի գործն ալ
առած էր ձեռքէն։

Գործատուները արդէն մէկ երկու շաբաթէն պիտի
փակուէին։ Երբուանդ եւ Գեղամ յաջորդ օր չուղեցին գործ
փնտռելու երթալ։ Եւ երբ տիկին Սրբուհին լսեց իր զաւակ-
ներուն գործէ ձգուիլը՝ յուսահատական «ախ» մը քաշեց . . .

կարծես իր վիճակը աւելի կը ծանրանար։ Բայց այդ ծանր
վիճակին մէջ՝ նէ փորձեց նորէն փոքրիկ հաշիւ մը ընել . . .
Զորս օր, չորսական տոլար՝ օրիորդ Մէրին տասնըվեց տոլար
աւելի պիտի շինէր, իսկ ինք՝ տասնըվեց տոլար կը կորսնցը-
նէր. տիկին Ալիսի կորուստը տաս տոլար կ'ըլլար. Երբուանդ եւ
Գեղամ՝ վեցական տոլարէն՝ տասերկու տոլար կը կորսնցնէին.
գումարը երեսունեւութ տոլար կ'ըլլար . . . Երեսունեւութ
տոլար՝ որ մետաքսէ թելի մէջ շարուած՝ ճիշտօք մը պէս՝
տիկին Սրբուհու մարմնուն աչքերուն առջեւն էր կախուած՝
չէր հեռանար։

Սառնաչունչ ձմեռը կը մօտենար կամաց կամաց, իսկ
տիկին Սրբուհին դեռ իր մահիճին էր գամուած։ Իր սուրբե-
րու բարեխօսութիւնը ապարդիւն մնալով՝ նէ վերջապէս հա-
մոզուեցաւ բժիշկի մը խնամքին յանձնուելու անհրաժեշտու-
թեան։ Բայց ամէն անգամ որ բժիշկը կուգար՝ տիկին Սըր-
բուհին իր երեսը կը դարձնէր անկէ, ու կը փափսար իր միտ-
քին մէջ։

— Պատա՛նքդ կարեմ, նորէ՞ն եկար. որը զաւակնե-
րուս քրտինքին դրամը կողոպտելո՞ւ եկար նորէն։

Բժիշկը կը շարունակէր սակայն իր այցելութիւննե-
րը՝ օրը մէկ, երբեմն երկու անգամ։ Երբուանդ գրեթէ ամէն
օր դեղարան կը վաղէր։ Տիկին Սրբուհին կը գործածէր բը-
ժիշկի պատուիրած դեղերը, բայց իր անխախտ հաւատքը տա-
կաւին սուրբերուն վրան էր։

Բժիշկի իւրաքանչիւր այցելութեան հետ՝ կը պակսէր
նաեւ անոնց քրտինքով շահած դրամը։ Գործատուները գոց-
ուեր էին արդէն եւ Երբուանդ ու Գեղամ՝ ձմեռուան ցուրտ օ-
րերուն՝ իրենց գլուխը ամէն քարի զարնելէ վերջ՝ նորէն լըք-
ուած ու յուսահատ՝ հոս ու հոն կը թափառէին։ Իրենց մօր
հիւանդութիւնը աւելի յուսահատական կը դարձնէր ամէն ինչ։

Հինգ ամիսներու ընթացքին՝ արդէն երկու հարիւր տոլար բը-
ժիշկին վճարած էին: Դրամը կամաց կամաց կը սպառէր՝
հակառակ անոր որ չափազանց խնայողութեամբ կ'ուզէին ասը-
րիլ: Իրենց անշուք ու աղքատիկ սեղանը՝ օրէ օր աւելի ան-
շուք ու աղքատիկ կը դառնար: Հինգ ամիս վերջ՝ տիկին Սըր-
բուհին դեռ իր մահիւծին դամուած՝ անոնց վերջին սէնթը կը
սպառէր:

Ո՛չ ոք դիտէր իրենց թշուառ վիճակի մասին. իրենց
ամենամօտիկ աղգակաւնն իսկ անտեղեակ էր կացութեան: Վե-
հանձնութիւն մը եւ ինքնասիրութեան խոր դժացում մը պա-
շարած էին անոնց հոգիները, ու անոնք կ'ամչնային, չէին հա-
մարձակեր ոեւէ մէկին ձեռք կարկառել օգնութեան համար:

Բժիշկը կուգար դարձեալ . . . չարաթը մէկ անգամ
միայն . . . Երուանդ դեղարան կ'երթար՝ չարաթ անգամ մը
միայն: Բժիշկը դադրեցուց իր այցելութիւնները ու Երուանդ
այլեւս դեղարան չէր երթար . . .

Անպատմելի թշուառութիւն մը՝ օրէ օր աւելի կը ծան-
րանար այդ տունին վրայ: Վերջին ամիսներուն՝ օրը միայն
երկու անգամ անոնք ճաշի կը նստէին . . . Անոնց սեղանը օրէ
օր աւելի թափուր կը դառնար, ու իրենց վերջին սէնթին հետ՝
կը սպառէին նաեւ իրենց սեղանի վերջին փշրանքները . . .

Անոնց դէմքերը տփուռնած՝ նիհարցեր էին. կ'ամչ-
նային նոյնիսկ գիշեր ատեն դուրս ելլելու . . . Անօթու-
թեան սեւ ուրուականը չոքեր էր կարծես այդ խեղճ տունին
վրայ ու չէր հեռանար . . .

Անոնց մայրը դեռ կը տառապէր իր հիւանդութեան
ծիրաններուն մէջ . . .

Երեք օր անօթի էին անոնք, պատառ մը բան չէին կե-
րած: Տիկին Ալիսի երեք տարեկան փոքրիկ Լիլին ալ անօթի
էր, չատ անօթի, որ շարունակ իր կմախացած մայրիկի փե-

շերուն փաթթուած՝ կուլար ու հաց կ'ուզէր.

— Մամա՛, մամա՛, հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց . . .

Ու ներա թրթռուն ձայնի վանկերը կը խրուէին իր
արցունքոտ մայրիկի խոցոտուած սիրտին մէջ . . . Փոքրիկ
Լիլին նորէն կուլար՝ իր մայրիկի լացին հետ ու հաց կ'ուզէր.

— Մամա՛, մամա՛, հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց տուր, հա՛ց,
հա՛ց . . .

Ու ներա արցունքի ջինջ կաթիլները վար կը հոսէին
իր հրեշտակային անմեղ դէմքէն՝ իր մայրիկի փեշերուն վը-
րայ: Խե՛ղճ, անմե՛ղ դառնուկ . . . ամբողջ աշխարհ չը-
ռայութեան գիրկը կը լողայ՝ մինչ քու փոքրիկ ստամոքսը կը
դալարի, կը կծկուի անօթութեան ճանկերուն մէջ . . . Հէ՛ք
փոքրի՛կ Լիլի . . .

Ամբողջ երեք օր՝ ո՛չ ոք դուրս ելած կամ ներս մտած
էր այդ տունէն . . . Անօթութիւնն էր որ գայլի պէս իր երա-
խը բացած՝ անոնց դուռին առջեւ՝ իր զոհերուն կը սպասէր . . .

Անոնց աղգականներն ու բարեկամները միայն երբեմն
կ'այցելէին իրենց հիւանդ մայրը: Բայց այդ վերջին օրերուն՝
ո՛չ ոք մտած էր իրենց չեմէն ներս:

Բարի դարացուհի մը՝ որ երբեմն կ'այցելէր անոնց հի-
ւանդ մայրը՝ նկատած էր որ երեք օրերէ ի վեր ո՛չ ոք այն
տունէն դուրս ելած էր կամ ներս մտած: Փոքրիկ Լիլին՝ որ
ամէն օր կը խաղար իրենց բակին մէջ, դուռին առջեւ, երեք
օրերէ ի վեր տեսնուած չէր դուրսը: Նէ որոշեց այդ օրն ալ
այցելել անոնց հիւանդ մայրը, ու քանի մը վայրկեան վերջ՝
արդէն անոնց դուռին առջեւ կը գտնուէր: Դուռին զանգակը
հնչեցուց ու սպասեց . . . զրեթէ երկու վայրկեան: Նորէն
հնչեցուց զանգակը՝ բայց դուռ բացող չի կար . . . Ձեռքով
սկսաւ դուռը ծեծել . . . ու սպասեց, բայց դուռը բացող չի

կար . . . Նէ կարծես կանխադրացութեամբ՝ դուռը բացաւ իր ձեռքով ու ներս գնաց . . . Տիկին Սրբուհին իր մահիճին վրայ, Երուանդն ու Գեղամ՝ իրենց մօր մահիճին քով՝ սենեակին մէկ անկիւնը կծկուած, տիկին Ալիս՝ Լիլին իր մայրական թեւերուն մէջ դրկած . . . մարդկային կմախացած դէմքեր, փոսցած աչքերով՝ անօթութեան արցունքը իրենց նայուածքներուն մէջ քարացած՝ բոլորը մէկ՝ սկսան այդ բարի դրացուհու աչքերուն յառիլ . . . Լուռ էին. անօթութիւնը կապած՝ կաշկանդած էր անոնց լեզուները. իրենց շրթունքները կը շարժէին՝ բայց ձայն դուրս չէր դար . . . Կ'ուզէին խօսիլ՝ բայց անօթութիւնը չղթալած էր անոնց գիտակցութիւնը . . . Ի՞նչ պէտք լեզուի, ի՞նչ պէտք կայ ձայնի՝ երբ անոնց կմախացած դէմքերն ու նուաղուն աչքերը աւելի պերճախօս, աւելի խօսուն էին . . .

Ու բարի դրացուհին իր տուն վաղեց. հինգ վայրկեանէն վերադարձած էր արդէն . . . Հացով ու զանազան ուտելիքներով։ Երբ Լիլին հացը տեսաւ դրացուհու ձեռքին մէջ, նուաղուն, դողդղացող, հազիւ լսելի ձայնով մը հեկեկաց.

— Մա-մա՛, հա՛ց, հա՛ց . . .

Այն բարի դրացուհին չի կրցաւ իր սիրտին յուզումը զսպել, հացը դեռ Լիլիին չի տուած՝ փրձկեցաւ մէկէն . . . Քարերն անգամ պիտի լային եթէ զգացումը չի պակսեր իրենց։ Բայց ինչո՞ւ, ինչո՞ւ տիկին Սրբուհու Աստուածն ու սուրբերը՝ անտարբեր աշխարհին միացած՝ դեռ կը հեղնէին անոնց անօթութիւնը . . . Միայն մէկ սիրտ, բարի դրացուհու սիրտը . . . փրկեց այդ խեղճերը անօթութեան ճանկերէն։

Դառնութեան օրերը կ'անցնէին կամաց կամաց։ Այն բարի դրացուհին իր ամուսնու միջոցով՝ որ հարուստ էր եւ քաղաքին մէջ պատուաւոր դիրքի տէր՝ գործ գտած էր Երուանդի եւ Գեղամի համար։

Գեղամ, որ տասը տարիներէ ի վեր՝ հայրենիքի մէջ փորագրել էր եղած՝ իր ապրուստը այդ արհեստէն հանած էր, այժմ եւս, քաղաքին մէջ ծանօթ վարպետի մը քով՝ կը սկսէր իր հացը նորէն այն արհեստէն հանել։ Թէեւ շատ չնչին շաբաթականով մը սկսած էր գործի, ապրուստը չէր կրնար հանել, բայց կամաց կամաց շարաթականը բարձրացած էր ու ամէն կերպով դո՛հ կը զգար իր արհեստէն եւ կեանքէն։

Երուանդ արհեստ մը չունէր. իր կեանքի տասերկու տարիները դպրոցի դրասեղաններու վրայ էր անցուցած. ըստ իսկուած ու ճարահատ՝ ի՞նչ գործի ալ հանդիպէր՝ կ'ընէր, չէր մերժեր։ Նպարավաճառի մը խանութին մէջ, այն բարի դրացուհու ամուսին գործ առած էր Երուանդի համար։ Թէեւ շաբաթը միայն ութ տոլար կը ստանար, վերջապէս գործ մըն էր որ իր միտքը գէթ զբաղած կը պահէր ժամանակի մը համար, մինչեւ որ պտուղի եղանակ՝ այգիներու գործերը բացուէին։

Տիկին Սրբուհին ալ կամաց կամաց կը սկսէր շարժիլ իր մահիճին մէջ։ Իր հիւանդութիւնը կը հեռանար օրէ օր՝ բժիշկի հեռանալէն ժամանակ մը վերջ։ Թէեւ մօտ վեց ամիս իր մահիճին դամուկեցաւ՝ չի կրցաւ գիտնալ թէ ի՞նչ էր իր հիւանդութեան պատճառը։ Միայն սա չափը գիտէր որ իր ոտքերուն, սրունքներուն մէջ կրկնող ցաւ մը մտած էր ու դուրս չէր դար։ Արդեօ՞ք պաղ գետնի վրայ ոտքի կանգնած գործելէ՞ն յառաջ էր եկած այդ ցաւը իր սրունքներուն մէջ։ Տիկին Սրբուհին չէր ուզեր ընդունիլ այդ պատճառը։ Բայց իր ցաւի հեռանալու մասին՝ մէկ բան շատ որոշ էր իր միտքին մէջ. բժիշկը կողոպտած էր իր տղաները՝ առանց դարման մը տալու իր ցաւին. բժիշկը անօթութեան մատնած էր իր տունը, այն անպո'ւթ, անխիղճ, անաստուած բժիշկը։ Ամէն օր իր հարսին կը յայտնէր բժիշկին հանդէպ ունեցած դանդաւոր.

— Չ'ըսի՞ քեզ, Ալիս, այն պատանքակարը տղաներս

կողոպտելու կուղար ամէն օր . . .

Ու հոգիին խորէն, քանի մը անգամ, արագ արագ կ'աւելցնէր .

— Իր պատանքը կարեմ, իր պատանքը կարեմ . . .

Տիկին Սրբուհին ոտքի ելլելուն պէս՝ առաջին Կիրակին ժամ զնաց։ Ուխտած էր իր սիրտին մէջ որ ոտքի կանգնելուն պէս՝ ժամ պիտի երթար ու ամէն մէկ սուրբի պատկերին առջեւ երեք մոմ պիտի վառէր այս անգամ։ Իր ուխտը կատարելու դացած էր։ Հաւատացեալի իր լուծան ժամու պընակին մէջ ձգած՝ ամէն մէկ սուրբի պատկերին առջեւ երեք մոմ վառելով՝ տիկին Սրբուհին Տիրամօր պատկերին առջեւ ծնկաչոք՝ իր սրտաբուղիս արցունքները աչքերուն մէջ՝ երկիւղածօրէն կ'աղօթէր .

— Փա՛ռք քեզ, Աստուած, Փրկիչ Մանուկ, Աղիւղ Տիրամէր, որ մեղաւորիս ձայնը լսեցիք ու ոտքերուս կրկուտը տարաք . . .

Տիկին Սրբուհու աղօթքը շատ կարճ էր ու կտրուկ . աղօթելէ աւելի՝ դպիրներու ժամասացութեան հետ՝ միշտ արագ արագ՝ իր երեսը կը խաչակնքէր, ու դարձեալ կ'աղօթէր . եթէ բան մը մոռցած ըլլար իր սուրբերուն յայտնելու՝ նորէն ծնկի կուգար ու իր կարճ, շատ կարճ, լակոնական աղօթքը կը մըմնջէր։

Ու ամենէն վերջ՝ ժամը արդէն սրարուած՝ տիկին Սրբուհին՝ դուրս ելլելէ առաջ՝ նորէն ծունկի եկաւ, վերջիւնէ իր միտքին մէջ մոռցուած կէտ մը ու երկիւղածութեամբ սկսաւ իր սուրբերուն յայտնել զայն .

— Փա՛ռք քեզ, Աստուած, ողորմած Գրիստոս, Աղիւղ Տիրամէր, որ տեսաք անօթութիւնն իմ տան մէջ ու հանգիստ գործ ձարեցիք որդիներուս . . .

Ու իր երեսը խաչակնքելով նորէն՝ տուն զնաց։

Տիկին Սրբուհու ունեցած հաւատքը իր սուրբերուն հանդէպ՝ չղթալած էր ներա հոգին։ Նէ չէր հարցներ իր Աստուծուն ու Սուրբերուն թէ ինչո՞ւ վեց ամիս շարունակ զինք դամուած կ'ուզէին տեսնել իր մահիծին ու օգնութեան չէին հասներ . . . Տիկին Սրբուհու հոգին չղթալուած էր, իր լեզուն պապանձուեր էր, չէր կրնար հարցնել իր Աստծուն ու Սուրբերուն՝ թէ ինչո՞ւ կ'ուզէին իր տուն երեք օր առանց պատու մը հացի տեսնել . . . Ներա հաւատքը կուրցուցած էր իր հոգին ու չէր կրնար հարցնել իր Աստծուն ու Սուրբերուն՝ թէ ինչո՞ւ կ'ուզէին դիտել փոքրիկ, անմեղ Լիլիի դալարող անօթութեան ջինջ ու մանկական արցունքները . թէ ինչո՞ւ այդ Աստուածն ու Սուրբերը կ'ուզէին լսել փոքրիկ Լիլիի նուազուն՝ աղետարչ լացին ձայնը, «Մա՛մա, հա՛յ, հա՛յ» ու հաց չէին տար դէթ այն անմեղ դառնուկին։ Տիկին Սրբուհին միտքէն խի չէր անցուներ, որ եթէ այն բարի դրացուհին չըլլար՝ գուցէ իր ուշացող Աստուածն ու Սուրբերը անշնչացած դտնէին զինք ու իր սրտակիցները . . . Բայց ո՛չ, նէ կը հաւատար որ այն ուշացող Աստուածն ու Սուրբերն էին ճամբեր այն բարի դրացուհին՝ որպէս զի իրենց փոխարէն տեսնէր անոնց կըմախացած մարմիններն ու անօթութեան դառն արցունքներէն փոսցած աչքերը . . .

Խե՛ղճ, միամիտ, չղթալուած կին . . . հաւատքի կապանքներով չղթալուած մայր . . . :

ԱՆՈՐ ԵՏԵՒԷՆ . . .

Երուանդ միայն քանի մը շարաթ գործեց նպարտա-
ճառի խանութին մէջ: Դեղձի ժամանակը հասած էր արդէն ու
նա այս անգամ ինքզինք վաթսուն արտավար ազարակի մը վը-
րայ կը դանէր՝ Ծրէզնոյէն միայն քսանըհինգ մղոն հեռու՝
դէպի հիւսիս: Օրական տաս, չատ անգամ տասնըմէկ կամ
տասերկու ժամ գործելով՝ շարաթը տասնըհինգ տոլարէն ա-
ւելի չէր կրնար շինել:

Այդ գործի ծանրութիւնը օրէ օր աւելի ճնշիչ կը դառ-
նար Երուանդի արդէն վտիտ կազմին համար: Բաց օգին մէջ՝
արեւի այրող ճառագայթներուն ներքեւ՝ իր պօսի աչալուրջ
հսկողութեան տակ՝ ամէն օր իր ընկեր գործաւորին հետ՝
տախտակներու վրայ կտրուած դեղձերը ծծմբատուն կը դնէին
ու նախորդ երեկոյեան կտրուած դեղձերու դէպերը ծծմբատան
հեղձուցիչ ծուխէն, որ շարունակ անոնց աչքերը արցունքով կը
լեցնէր, դուրս հանելով՝ բարկ արեւին տակ կը սկսէին պար-
զել: Երբ ծծմբատունէն հանուած դէպերը գետնի վրայ պար-
զած էին արդէն, վայրկեան մը շունչ կ'առնէին ոտքի վրայ,
դեղնած թաշկինակներով իրենց ճակատի ու երեսներուն իջած
քրտինքը կը սրբէին արագ արագ, ու կը սկսէին դարձնել նա-
խորդ օր փռած տախտակները՝ որոնց վրայ պարզուած ծծմբ-
բոս թաց դեղձի չիրերը՝ կիզիչ արեւի տակ բաւական չորցած
էին արդէն: Իւրաքանչիւր տախտակը դարձնելու համար՝ ա-
նոնք ստիպուած էին իրենց մէջքը ծռել. տախտակի երկու ծայ-

րերը իրենց ձեռքերուն մէջ՝ գրեթէ գլուխ գլխի դպած, վեր
կը բարձրանային՝ չիրերով լեցուն տախտակը ուրիշ տախտակի
մը վրայ դարձնելով օգին մէջ, նորէն կը ծռէին՝ դարձուած
տախտակը գետնի դնելով՝ յաջորդ տախտակին կ'անցնէին.
վեր կը բարձրանային նորէն, նորէն կը ծռէին . . . ու իւրա-
քանչիւր ծռելուն՝ քրտինքը իրենց ճակատներէն չորցած չի-
րերուն վրայ կը կաթկթէր, ու իւրաքանչիւր բարձրանալուն՝
քրտինքը երեսներէն վար, ականջներու բլթակներէն՝ իրենց
վիզերը թրջելով՝ վա՛ր, վար կ'իջնէր, գրեթէ մինչեւ անոնց
ոտքերուն ծայրը: Տախտակներու իւրաքանչիւր շարքին գը-
լուխը հասնելուն պէս՝ անոնք վայրկեան մը կանգ կ'առնէին
նորէն, ու եթէ պօսը այգիին միւս ծայրը դացած ըլլար, ծա-
ռերը թօթուողն ու դեղձ հաւաքողները աչքէ անցունելու հա-
մար՝ Երուանդի հետ գործող բանուորը մէկէն դուրս կը հա-
նէր պալտքըմ ծխախոտի պարկը իր շապիկի գրպանէն, որ
սիրտին վրայ էր կարուած, ու երկվայրկեանի մը մէջ սկիւրէք
մը կը պլլէր քրտնած մատերով, պարկը նորէն իր տեղը կը դը-
նէր, աչքերը չորս կողմ դարձնել վերջ՝ կը վառէր սիկրէթը,
Երուանդն ալ իր քրտինքը սրած էր արդէն, տախտակներու
յաջորդ շարքը կը սկսէին դարձնել:

Քառասուն օր շարունակ՝ ցերեկները արեւի թափած
կրակին տակ, Երուանդ քրտինքէ հեղեղի մէջ կը լողար, ու գի-
շերները կը տառապէր իր թեւերու յողնութենէն ու մէջքի դա-
լարող ցաւէն:

Քառասուն օր վերջ՝ երբ գործերը արդէն վերջացած
էին՝ Երուանդ կը յուսար դանձել իր արիւն-քրտինքով վառ-
արկած ութսունըհինգ տոլարը ու քաղաք վերադառնալ . . .
բայց դրամ տուող չի կար: Վերջին օրը, գործաւորներ պօսին
գացին՝ որ իրենց հաշիւը մաքրէր. բայց պօսը միայն մէկ կըտ-
րուկ պատասխան ունէր անոնց բոլորին.

— Ապրանքս տակաւին ծախած չեմ, գրպանս դատարկ

է, սէնթ մը չուներ՝ որ ձեղի վճարեմ:

Երկու հին գործաւորներէ զատ, անոնք բոլորն ալ հաւատացին իրենց պօսի խօսքերուն: Այս երկու հին գործաւորները, այն միեւնոյն իրիկուն, նորէն իրենց պօսին գացին. պօսը քիթի տակէն սկսաւ խնդալ ու անոնց հաշիւները մաքրեց: Ուրիշ հինգ յաղթանդամ գործաւորներ եւս, յաջորդ առաւօտ, իրենց պօսին ներկայացան: Սպասողիքի ներքեւ՝ անոնք եւս գանձեցին իրենց աշխատանքի վարձքը: Միւս անփորձ գործաւորները, որոնց մէջ կը գտնուէր նաեւ Երուանդ, աչք տուին իրենց գործաւոր ընկերներուն ու պօսին ներկայացան: Պօսը իր յանկերգը կրկնեց. անոնք իրենց պահանջի վերայ ամուր կեցան: Պօսը սկսաւ բարկութեամբ խօսիլ անոնց հետ. անոնք իրմէ աւելի բարկացան: Պօսը տեսաւ որ չըլլար, անոնց պարագլուխները՝ որոնց մէջ էր նաեւ Երուանդ, ներս կանչեց. . . . Իր քաղցր լեզուն դուրս հանեց նորէն, անոնց սիրտերը առնելով՝ իրենց աշխատավարձի միայն կէսը վճարեց. խոստացաւ միւս կէսն ալ վճարել՝ դեղձի ընկերութենէն դրամ առնելուն պէս, ու զանոնք ճամբու դրաւ: Երանները, որոնց մէջ կը գտնուէին կիներ, աղջիկներ ու փոքր տղաներ, դատարկ խոստումէ զատ՝ սէնթ մը չի կրցան առնել իրենց պօսէն . . .

— Դեղձերը ծախելուն պէս՝ ձեր դրամը կը վճարեմ:

Դեղձերը ծախուեցան . . . դրամը պօսին գրպանը մտաւ՝ դուրս չէր դար: Անոնք դատ բացին իրենց պօսին դէմ . . . Պօսը նոյնիսկ դատարանին չի ներկայացաւ. իր պերճախօս փաստաբանը արդէն չահած էր դատը . . . Այն խեղճերը՝ իրենց ճամբու ծախքերէն, իրենց աշխատանքի համար սէնթ մը չստանալէ զատ՝ հարիւր տոլար ալ ստիպուած էին վճարել իրենց փաստաբանին:

Աղիւններու մէջ՝ կիզիչ արեւի ներքեւ՝ Երուանդի թափած քրտինքը ու պտուղի գործատուներու ծանր աշխատանքը՝

միայն մէկ պատկեր կը գծէին անոր միտքին մէջ: Երեք տարի շարունակ նա պայքարած էր իր նոր միջավայրի դաժան պայմաններուն դէմ, երեք տարի քրտինք էր թափած՝ որպէս զի օր մը, իր քրտինքի արդիւնքով՝ կարենար իրականացնել այն գողտրիկ երազը՝ որ զինք հեռու, այնքա՛ն հեռու ձգած էր իր հայրենի երկրէն:

Չորս ամիսներու քրտնաջան աշխատանքէն միայն յիսուն տոլար կրցած էր աւելցնել . . . Եւ այդ յիսուն տոլարով՝ 1916-ի Դեկտեմբերին, նա կը հեռանար Ֆրէզնոյէն՝ Քալիֆորնիոյ Համալսարանը մտնելու միակ երազով: 1917-ին, նախնական քննութիւնները անցունելէ վերջ՝ Երուանդ անհուն խանդավառութեամբ իր համալսարանական աշխատանքին կը լծուէր: Այդ խանդավառութիւնը օրէ օր, նոր նոր դժուարութիւններու ծոցը կը նետէր զինք: Ակադեմական ծանր աշխատանքի հետ, միայն մէկ ամիս վերջ երբ արդէն ծախսած էր իր յիսուն տոլարը՝ գործի ճնշումը նորէն իր միտքին կը ծանրանար: Մէկ ամիս վերջ՝ երբ բարձրագոյն կրթութեան սէրը աւելի կը կրծէր իր միտքը, գրականութեան տենչը աւելի ուժգրնօրէն կը ցնցէր իր հոգին, սեւ ուրուական մը եւս՝ անօթութեան ուրուականը՝ կը սկսէր իր ստամոքսը կրծել . . .

Երուանդի վերջին տոլարը միայն չորս օր կրցած էր սպրեցնել զինք . . . Դրպանը դատարկ, անօթի՝ բայց սորվելու արծարծուն տենչը տակաւին իր սիրտին մէջ՝ նա դարձեալ իր երազի ետեւէն կը վազէր . . .

Քանի մը անգամ դիմում կատարելէ վերջ՝ Համալսարանի աշխատանքի գրասենեակը գործ մը գտած էր իրեն: Տունի մը մէջ՝ օրը մօտաւորապէս չորս ժամ պէտք էր աշխատիլ՝ իր սենեակի եւ ճաշի համար: Թէեւ գործի ժամերը միշտ ալ մոռալ զգացումներով կը լեցնէին իր սիրտը, ու գիշերները միայն վեց ժամ կը քնանար՝ սորվելու տենչը, գիրքի ու գրակա-

նութեան բուն սէրը՝ իր անտանկի վիճակը տանելի կը դարձրնէին:

Հաղիւ թէ չորս ամիս կ'ըլլար որ Երուանդ սկսած էր իր մտաւոր ու ֆիզիքական ոգորումը համալսարանական ծանր ու դժուար առարկաներու հետ՝ երբ կեանքը դարձեալ կուգար փոխելու անոր մտային ու հոգեկան դրութիւնը . . . Պատե-րազմի մըրկաշունչ փոթորիկը՝ որ 1914-էն ի վեր կ'ոռնար Հին Աշխարհի կարմրադանդ դաշտերուն մէջ՝ Ատլանդեանը ճեղքելով 1917-ին՝ Նոր Աշխարհը ցնցելու կուգար: Արէսի շունչը կը սկսէր տարածուիլ Միացեալ Նահանգներու բոլոր քաղաքներէն ու դիւղերէն ներս ու հայրենասիրութեան ոգին՝ կամաց կամաց՝ իր ճանկերուն մէջ կ'առնէր Ամերիկայի երի-տասարդութեան միտքն ու սիրտը: Հայրենիքի ահազանդը հնչած էր արդէն . . . ու հաղարաւոր, տանեակ հաղարաւոր երիտասարդներ՝ խաղաղ կեանքի իրենց աշխատանքը մէկ կողմ ձգած՝ կը փութային դէպի բանակ, հայրենիքի ազատութեան, արդարութեան ու ճնշուող աղբերու ազատագրութեան դատին համար կուռուղ բանակը . . .

Խանդավառութեան շունչով տողորուն՝ բանուորները իրենց արհեստանոցներէն, երկաթուղիի գիծերուն վրայ աշ-խատողները իրենց քրտնաթոր դործէն՝ գունդ գունդ՝ կը զին-ուորագրուէին իրենց հայրենիքի պաշտպանութեան համար . . . Անշարժ չէր նաեւ երիտասարդութիւնը կրթական հաստատու-թիւններէն ներս. հայրենիքի պաշտպանութեան ու արդարու-թեան դատի դադափարը՝ աւելի մեծ թափով յառաջ կը տար-ուէր կօլէճներու եւ համալսարաններու սրահներէն ներս . . . Ուսանողութեան բոլոր խաւերուն մէջ, շատ քիչ բացառու-թեամբ, աննկարագրելի խանդավառութիւն մը կը տիրէր: Հա-ղարաւոր ուսանողներ՝ իրենց դասընթացքները կիսկատար ձը-ղած՝ կը խուժէին դէպի բանակ, դէպի զինուորական վարժա-րաններ . . .

Արէսի կարմիր ոգին դինովցուցած էր երիտասարդու-թիւնը իր բոլոր խաւերուն մէջ . . . Բանականութենէն աւե-լի՝ զգացումն էր որ ուղղութիւն կուտար այդ երիտասարդու-թեան խանդավառ ու արկածախնդիր կեանքին:

Ամերիկայի երիտասարդութեան հետ՝ գինովցած էր նաեւ Երուանդ: Իր դասընկերներէն շատեր արդէն զինուո-րագրուած էին բանակի այս կամ այն ճիւղին մէջ ծառայելու: Անոնց զոհաբերութեան օրինակը օրէ օր աւելի կը յուզէր Եր-ուանդի սիրտը հայրենասիրական զգացումներով:

Հայրենասիրական զգացումներուն փոթորիկը՝ հա-մալսարանական երկու չըջաննէր բոլորէլէ յետոյ՝ Երուանդի միտքին մէջ կը ստեղծէր նոր Մարդը — հայրենիքի զինուո-րը . . . Ու Փետրուարի ցրտաշունչ առաւօտ մը, Սան Ֆրան-սիսկոյի մէջ՝ Երուանդ ինքզինք կը գտնէր անգլիական զօրա-հաւաք կայանի մը առջեւ: Վճռական քայլերով՝ ներս կը մտնէր շէնքէն եւ Քէթթըն Կուտին կը ներկայանար՝ անգլիա-կան բանակին մէջ զինուորագրուելու համար: Քէթթըն Կու-տը՝ որ շատ ազնիւ զինուորականի մը երեւոյթն ունէր՝ պաշ-տօնական թուղթերը լեցնելէ եւ բժշկական քննութիւնը անցու-նելէ վերջ՝ կը խոստանար, Երուանդի փափաքին համաձայն՝ Պաղեստինի ռազմաճակատը զրկել զինք՝ իր դարաւոր թշնա-մին՝ թիւրքերուն դէմ կուռելու համար:

Շաբաթ մը վերջ՝ Երուանդ պաշտօնական նամակ մը ոտացաւ Քէթթըն Կուտին: Անգլիական զինուորագրութեան պետը իր նամակով կը յայտնէր որ Երուանդ հինգ օրէն՝ մեկ-նող շոգենաւով՝ նորահաւաք զինուորներու հետ՝ Անգլիա պի-տի երթար, եւ երեք ամիսներու զինուորական մարզանքէն վերջ՝ պիտի զրկուէր Պաղեստինի ճակատը:

Բայց Քէթթըն Կուտի նամակը առնելէ առաջ՝ Եր-ուանդ արդէն փոխած էր իր մտադրութիւնը՝ ուրիշ պաշտօ-նական նամակի մը ստացումով: Ֆրէզնոյի զինուորական քըն-

նիւն մարմինը կը յայտնէր որ Երուանդ՝ ընդհանուր արձանագրութեան համաձայն՝ առաջին կարգի մէջ ըլլալով՝ քանի մը տմխէն բանակը պիտի դրկուէր։ Այդ օրերուն՝ մամուլի եւ ժողովրդական խաւերուն մէջ տիրող կարծիքը՝ թէ Ամերիկա իշխուքից դէմ եւս պատերազմ պիտի յայտարարէ՝ կուգար փոխելու բոլորովին անդլիական բանակին միանալու անոր որոշումը։

Երուանդի վերջնական որոշումն էր ամերիկեան բանակին մէջ մտնել։ Եւ այդ որոշումը իրականացնելու համար՝ նա իր համալսարանական դասընթացքը կիսկատար ձգած՝ Ֆրէզնո դպցած էր, բանակին միանալէ առաջ՝ իր ծնողքին ու բարեկամներուն հետ անցունելու քանի մը շաբաթ։

Օր մը, — հազիւ թէ շաբաթ մը կ'ըլլար որ Երուանդ Ֆրէզնո կը գտնուէր — ճաշի էր հրաւիրուած իր քրոջ՝ աիկին Սերոբեանեց տունը։ Ճաշն դեռ նոր վեր ելած՝ հեռաձայնի զանգակը հնչեց մէկէն։ Տիկին Սերոբեանի փոքր տղան, Ֆրէդաին, որ շարունակ հեռաձայնին կը պատասխանէր, Երուանդին մօտեցաւ եւ սկսաւ անոր ականջին փոփսալ.

— Ընքը, ամերիկացի աղջիկ մը կ'ուզէ քեզ հետ խօսիլ Բէլէֆօնի վրայ . . . Հարցուց թէ համալսարանական ուսանողը այդ տե՞ղ է . . .

Երուանդ մէկէն շփոթ դրութեան մը մատնուեցաւ. դէմքը սկսաւ կարմրիլ. չէր կրնար յիշել թէ ինք ո՞րեւէ ամերիկուհի կը ճանչնար Ֆրէզնոյի մէջ։ Զեռքը ճակատին՝ մտածկոտ՝ հեռաձայնին մօտեցաւ.

— Հը՛րօ . . .

Անծանօթ՝ նուրբ ձայն մը անդլիերէն պատասխանեց.

— Հըլօ՛, ի՞նչպէս էք . . .

— Ո՞վ էք դուք, կարելի՞ է զխոնալ ձեր ո՞վ ըլլալը . . .

— Բարեկամուհի մը, որ կը փափաքի ձեզ տեսնել . . . վաղը . . . Բօտինկ Պարտէզին մէջ . . .

— Բայց ինչո՞ւ չէք ուզեր ձեր ո՞վ ըլլալը յայտնել։

— Վաղը . . . կէսօրէն վերջ ժամը երկուքին պիտի զխոնաք իմ ո՞վ ըլլալը . . . Բարեկամուհի մը . . .

— Վաղը . . . ժամը երկուքին . . .

Երուանդի միտքին մէջ՝ կայծակի արագութեամբ՝ խորհուրդ մը փայլատակեց.

— Գիտեմ ձեր ո՞վ ըլլալը . . . Օրիորդ Բիվերդ . . . Ինչո՞ւ կ'ուզէք պահել ձեր ինքնութիւնը . . .

Օրիորդի մը բարձր խնդուքի ձայնը Երուանդի ականջին հասաւ . . .

— Հի՛, Հի՛, վաղը . . . կէսօրէն վերջ ժամը երկուքին . . . Բօտինկ փարքին մէջ . . . Յտեսութիւն . . .

— Յտեսութիւն . . .

Երուանդ տակաւին հեռաձայնի քով կանգնած՝ սկսաւ կասկածիլ թէ խօսող ամերիկուհին օր. Բիվերդն էր, համալսարանի իր դասընկերուհիներէն մէկը, որու հետ մտերմացած էր գրեթէ երկու ամիս առաջ։ Ներա ձայնի շեշտերը տարբեր էին օր. Բիվերդի ձայնի շեշտերէն։ Ներա խնդուքն ալ տարբեր էր . . . Երուանդ սկսաւ բաղդատել իր միտքին մէջ՝ այն օտար, անծանօթ ձայնի թրթռումները, բառերու դորձածութիւնը, հեռաձայնի վրայ խօսելու ընդհանուր եղանակը՝ օր. Բիվերդի արտայայտութիւններուն հետ . . . Ու յիշեց որ օր. Բիվերդ հեռախօսը «ցտեսութիւն» ըսելով չէր դողեր . . . Նէ միշտ կը սիրէր կրկնել քանի մը անգամ, «Երուանդ, Երուանդ» . . . մասնաւորաբար երբ մոռցած բան մը ուզէր վերյիշել . . . Օր. Բիվերդ աւելի արագ արագ կը խօսէր եւ

Երուանդ շատ անգամ չէր կրնար հասելիլ ներա խօսքերուն .
իսկ այն անձանթութահին, ընդհակառակը, Երուանդի անունը
երբէք չի յիշեց . . . շատ կամաց կը խօսէր, ու Երուանդ կը
հասկնար ներա իւրաքանչիւր բառը . . .

Անձանթ օրիորդի մը հանդիպելու բուն հետա-
քըրքութիւնը վախցուցած էր քունը Երուանդի աչքերէն ու
դրեթէ ամբողջ գիշերը՝ արթուն՝ անորոշ խորհուրդներու,
գողտրիկ երազներու գիրկը օրօրուած էր իր հոգին: Յաջորդ
օրը, ժամը մէկին, Բօտինկ պարտէզին մէջ՝ Երուանդ այն ան-
ձանթ օրիորդին կը սպասէր անհամբեր: Սրբնթաց հանրա-
կառք մը՝ միայն քսան վայրկեանի սպասումէն վերջ՝ հանրա-
յին պարտէզին կը մօտենար նորէն: Դեռատի կին մը՝ վռ-
քիկ մանուկ մը գրկած՝ վար կ'իջնէր հանրակառքէն ու արագ
արագ դէպի պարտէզը կը յառաջանար: Երուանդէն տակաւին
քսան ոտք հեռու՝ նէ սկսաւ վազել մեղմօրէն . . . կախարդա-
կան ժպիտ մը իր փայլուն աչքերուն մէջ՝ նէ Երուանդին մօ-
տեցաւ, անոր ձեռքը թօթուեց զոգդզալէն ու երկչոտ՝ թրթը-
ռուն ձայնով մը յարեց .

— Երուանդ . . . թերթի մէջ . . . կարդացի որ շու-
տով բանակին . . . պիտի միանաս . . . Մեկնելէդ առաջ,
կ'ուզէի տեսնել քեզ . . . եւ Երուանդ . . . ներէ՛ ինձ . . .
ներէ՛ ինձ . . .

Ատրինէն լսեց. ժպիտը արդէն խոյս տուած էր ներա
դիւթիչ աչքերէն ու թեթեւ տփուռութիւն մը կը սկսէր տա-
րածուիլ ներա ճերմակ այտերուն վրայ:

— Երեք տարի յետոյ . . .

— Այո՛, երեք տարի շարունակ . . . այն վիշտը կըր-
ծած է սիրտս . . . ու երբ լսեցի որ զինուորագրուեր ես . . .
պիտի հեռանաս շուտով . . . չէի կրնար սպասել աւելի եր-
կար . . .

— Ի՞նչպէս սպասեցիք երեք տարի շարունակ, աւել-
ցուց Երուանդ կծու շեշտով մը:

— Ո՛հ, Երուանդ, թո՛ղ որ պատմեմ ամէն ինչ . . .
Վստահ եմ որ պիտի ներես ինձ՝ եթէ լսես իմ պատմութիւնը . . .

— Ինչո՞ւ կ'ուզէք պատմել ձեր պատմութիւնը խոր-
տակուած սիրտի մը . . . Ինչո՞ւ կ'ուզէք քրքրել սիրտիս վէր-
քը . . . երեք տարի վերջ . . .

— Երուանդ, կ'աղաչեմ, մօտիկ տուր ինձ . . . Ամ-
բողջ երեք տարի՝ կրծող վիշտը սիրտիս մէջ՝ արցունք եմ թա-
փած՝ այն սխալ ընթացքիս պատճառով . . . Կեանքիս սպառ-
նացին . . . Վախցուցին զիս . . . վախցուցին զիս, Եր-
ուանդ . . . Տիկին Մարիամ յայտնեց ինձի իր եղբօր ծրագի-
րը . . . նա իմ կեանքին կը սպառնար . . . Վախցուց, Եր-
ուանդ . . . Ներէ՛ ինձ . . . Տառապա՛ծ, վիշտէն չարչարուա՛ծ
կին մըն է որ ներում կը խնդրէ քեզմէ . . .

Ոտքի վրայ խօսելէն՝ անոնք պարտէզին մէջ գետեղ-
ուած նստարաններուն մօտեցեր էին: Ատրինէն իր փոքրիկը՝
որ տակաւին դրկին մէջն էր, մարգագետնի վրայ պառկեցուց
յանկարծ, ու իր դողդուցող՝ երերուն մարմինը նստարանի
մը վրայ նետեց: Գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ նէ սկսաւ հե-
կեկալ դառնօրէն:

Ատրինէի վերջին քանի մը խօսքերը, ներա զղումի
հեծեծանքը, սկսան Երուանդի երիտասարդ սիրտին բաղ-
խիլ . . . Նա փոխուեցաւ մէկէն . . . երիտասարդ էր . . .
իր սիրտը չի կրցաւ դիմանալ կնոջ մը լացին, այն անուշակ
որ երեք տարի առաջ խորտակած էր իր երազներու գղեակը . . .
Երիտասարդ էր . . . Ատրինէին մօտեցաւ, ներա վարսերը
սկսաւ շոյել, ու գուրգուրացող շեշտով մը յարեց .

— Հանդարտի՛ր, հանդարտի՛ր, չարչարուած սիրտ . . .

Ատրինէն Երուանդի ձեռքը բռնեց մէկէն ու իր չըր-
թունքներուն փակցուց: Արցունքոտ աչքերով՝ նէ Երուանդի
աչքերուն յառեցաւ պահ մը . . . Թեթեւ ժպիտ մը սկսաւ
փայլիլ ներաւ արցունքներուն մէջէն . . . Նէ կարգաց Երուան-
դի սիրտը . . . Նա ներած էր . . .

Երուանդ ուրիշ նստարան մը դրաւեց, որ Ատրինէն
միայն քանի մը ոտք հեռու կը դնուէր, ու դէմ դիմաց՝ ա-
նոնք սկսան վերջին երեք տարիներու մասին խօսիլ . . .

— Քանի՞ տարեկան է փոքրիկը . . .

— Երկու . . .

— Պարո՛յր, եկո՛ւր պարոնին ձեռքը թօթուէ . . .

Ատրինէն ոտքի ելաւ, փոքրիկի ձեռքէն բռնեց՝ Եր-
ուանդին մօտեցուց՝ որ անոր ձեռքը թօթուէ:

— Հըլո՛ . . . Սիրուն մանչ մը ունիս, Ատրինէ . . .

— Այո՛ . . . Բայց . . .

Շփոթութիւն մը պատեց Ատրինէի միտքը՝ սեւ խոր-
հուրդի մը ազդեցութեան ներքեւ ու իր լեզուն կարծես կը
փաթթուէր . . . չէր կրնար խօսիլ:

— Շատեր քեզի կը նմանցնեն . . . կը խօսին . . .
կը բամբասեն . . .

— Ես կը կարծեմ թէ կարեւորութիւն տալու չէ ժո-
ղովուրդի մէջ տարածուած զրոյցներուն կամ բամբասանք-
ներուն:

— Ո՛չ, ժողովուրդէն աւելի՝ մօտիկ ազդականներն են
որ կը խօսին . . . Տիկին Մարիամ քանի քանի անգամներ յի-
շած է որ Պարոյր երբէք չի նմանիր իր եղբօր . . . Քու մասին
կը խօսի . . .

— Իմ մասին . . . եւ ի՞նչ է եղած ձեր պատասխանը . . .

Ատրինէն աչքերը վար կախեց . . . կարծրեցաւ մէկէն . . .

— Արդեօք ժողովուրդը իրաւունք չունի՞ կասկածե-
լու . . .

— Այո՛, շատ բնական է այդ կասկածը, — նէ աւել-
ցուց յուզուած շեշտերով:

— Երանի՛ թէ, այո՛, երանի՛ թէ . . . Երուանդ . . .

— Ձեմ կարծեր թէ պէտք կայ այդ մասին աւելի եր-
կար խօսելու . . . Դուք տակաւին ունէ՛ բան չ'ըսիք վերջին
երեք տարիներու ձեր ապրումներու մասին:

Ատրինէն ինքնամփոփումի ջանք մը ըրաւ, Երուան-
դին պատասխանելէ առաջ:

— Ապրումներ՝ . . . այն հրէշի կողքին . . .

Ամբողջ երեք տարի՝ միայն մէկ սփոփանք եմ ունեցեր . . .
Ձուակա է եղած այդ սփոփանքը . . .

— Ուրեմն երջանի՛կ էք . . .

— Ո՛չ . . . Որքան որ սփոփանք մը եղած է զաւակս
. . . բայց . . . միեւնոյն ատեն աւելի կաշկանդուած կը զգամ
ինքզինքս . . . մասնաւորաբար վերջերս . . . Ես կը խորհէի
որ կեանքի դառնութիւնները, սիրտիս դալարումները պիտի
մեղմանային . . . երջանիկ պիտի զգայի զաւակ մը ունենա-
լով . . . Ես կը կարծէի որ զաւակիս ներկայութիւնը մոռցը-
նել պիտի տար երիտասարդ հոգիիս երազները ու կարօտս, իդ-
ձերս, սիրտս միայն անոր շուրջ պիտի յածէին . . . Խաբուած
. . . ու կաշկանդուած եմ, Երուանդ:

Ատրինէի վերջին խօսքերը Երուանդի միտքը անորոշ
շփոթութեան մը մատնեցին: Շուարուն նայուածքներով՝ նա
Ատրինէի դէմքի արտայայտութիւնը կը դիտէր . . . Նա կը

փորձէր նշանակութեան մը հետ կապել ներա վերջին խօսքերը, բայց իր չփոթած միտքը՝ փոխանակ լուծում մը գտնելու՝ աւելի չփոթ, աւելի տարտամ կը դառնար: Լուռ ու մտածկոտ, առանց բառ մը արտասանելու, Ատրինէի աչքերուն յառած՝ Նա կը փորձէր ներա սիրտը կարգաւ. երիտասարդ էր . . . Նա կը փորձէր կնոջ մը սիրտը կարգաւ, ու իր հոգիին մօտիկ նըշանակութեան մը հետ կապել ներա խօսքերը, առանց գիտնալու թէ ո՛չ ոք կրնայ կարգաւ կնոջ մը սիրտը՝ որ անգիր է ու անգոյն . . . Կնոջ մը սիրտը, մանաւանդ գեղեցիկ կնոջ մը սիրտը՝ որու վրայ ամէն մարդ կը փորձէ իր պատկերը տեսնել, առանց տեսնելու ուրիշ հարկւրաւոր պատկերներ՝ իր պատկերին տակ. առանց գիտնալու որ իր պատկերը՝ միայն քանի մը վայրկեան վերջ արդէն անգոյն է դարձեր, ուրիշի մը պատկերին տակ . . . : Երուանդ կը փորձէր նշանակութեան մը հետ կապել ներա խօսքերը՝ առանց գիտնալու թէ գեղեցիկ կին մը կարելի է պատասխանատու լոնել իր արտասանած խօսքերուն կամ երգումին համար . . .

Ատրինէն վայրկեանէ վայրկեան աւելի անհանգիստ կը զգար. ներա շարժումները աւելի տարօրինակ կը դառնային՝ Երուանդի լուծեան պատճառով . . . Նէ կը խորհէր որ իր վերջին խօսքերը որոշ աղդեցութիւն մը կամ հետաքրքրութիւն մը չէին կրցած ստեղծել Երուանդի միտքին մէջ: Առանց յիշելու իր վերջին խօսքերը — կին մը, մանաւանդ գեղեցիկ կին մը, չի սիրեր վերջիչել երկու վայրկեան առաջ իր արտասանած խօսքերը՝ որ մասնաւոր հետաքրքրութիւն մը չեն կրցած արթնցնել ենթակային մէջ — Ատրինէն անսովոր ճիւղ մը բրաւ իր սիրտին դադանիքը Երուանդին յայտնելու համար.

— Հիմա բոլորովին ազատ եմ . . . Երուանդ . . . Ո՛չ ոք կրնայ վախցնել զիս այլեւս . . .

Երուանդ իր աչքերը չփեց մէկէն ու Ատրինէի ժրպտուն աչքերուն մէջ պտտցնելով իր շուարուն նայուածքները քօծիծաղով մը հարցուց.

— Մեծիկեանէն բաժնուած էք ուրեմն . . .

— Կարճ ժամանակի մը խնդիր է այդ . . . Այժմ ազատ եմ, ուզածս ընելու . . .

Ատրինէն դեռ իր խօսքը չի վերջացուցած՝ փորձեց Երուանդի ձեռքը բռնել: Նա իր ձեռքը ետ քաշեց, ոտքի ելաւ ու իր նստարանէն քանի մը ոտք հեռու գտնուող ուռենիին յենած՝ սկսաւ ներա շարժումները, ներա դէմքը դիտել . . . Ատրինէն չի կորսնցուց ինքզինք. նէ եւս ոտքի ելաւ ու արագութեամբ Երուանդին մօտենալով՝ անոր ձեռքը բռնեց . . . ու այդ փորձին մէջ՝ նա սկսաւ ծառին բոլորտիքը դառնալ . . . Ատրինէն ամուր բռնած էր անոր ձեռքը, թող չէր տար . . . ու արագ արագ՝ անոնք կը վաղէին ուռենիին շուրջը . . .

— Երուանդ . . . կը փափաքեմ որ դրեա ինծի . . . բանակէն . . . Երուա՛նդ . . . խօսք տուր որ պիտի դրեա ինծի . . .

Երուանդ կանգ առաւ մէկէն.

— Ինչո՞ւ . . . Ինչո՞ւ կ'ուզեա որ դրեմ քեզի . . . Իմ սիրտը արդէն խորտակուած է . . . ու գուցէ կարճ ժամանակ մը չ'անցած՝ զինուորի սովորական բաղդին արժանանամ . . .

Արցունքը աչքերուն մէջ՝ Ատրինէն աւելի մօտեցաւ Երուանդին ու հեծկլտուքով մը նորէն փորձեց իր հոգին կըրծող դադանիքը յայտնել.

— Երուա՛նդ, Երուա՛նդ, մահն իսկ անկարող է բաժնել քեզ ինծմէ . . .

Ու նէ՛ յանկարծական շարժումով մը՝ անոր վիզին փաթթուեցաւ, չրթները անոր չրթներուն փակցուց կրքագին . . . այն դէպքէն երեք տարի վերջ . . . Ու նէ նորէն իր

կնոջական ուխտն ըրաւ՝ արցունքը դեռ իր աչքերուն մէջ լը-
նացած . . .

— Երուանդ, մահն անգամ անկարող է բաժնել քեզ
ինձմէ . . . Գրէ ինձ, Երուանդ, գրէ ինձ . . .

Երուանդի սիրտը, անգամ մը եւս, երեք տարի վերջ՝
կը սկսէր դողալ Ասրինէի կրքոտ չրթունքներու առթած սար-
սուռէն . . . Երիտասարդ էր . . . Ներսիս վաթնուկ՝ այլու
չրթները մոռցնել տուած էին անցեալի յուսախարութիւնը . . .
Վայրկեաններ կան՝ երբ կնոջ մը մէկ կրքալիւ համբոյրը մոռ-
ցնել կուտայ ենթակային՝ ներս գործած ոճիրն իսկ . . .
Վայրկեաններ կան՝ երբ կնոջ մը գինովցնող համբոյրը՝ ան-
դործութեան կը դառնապարտէ մտածող, տրամաբանող, ամե-
նասուր միտքն անգամ . . .

Երուանդ մոռցած էր բոլորովին Ասրինէի պատճառած
յուսախարութիւնը, ու կեանքը կարծես՝ ներս չրթներու սար-
սուռին հետ՝ նոր յոյս մը կը ծնցնէր անոր սիրտին մէջ . . .

Ժամը եօթին կը մօտենար՝ երբ անոնք բաժնուեցան
իրարմէ :

Յուլիսի տաքուկ առաւօտ մը, ժամը ութին, մեծ
բազմութիւն մը կը վխտար Ֆրէդնոյի հանրային սրահէն ներս
ու սրահէն դուրս : Երիտասարդ ու ծեր, կին թէ՛ մարդ, ամ-
բողջ քաղաքը դուրս թափած՝ մեկնող զինուորներուն ողջերթ
ըսելու : Գինովցնող խանդավառութիւն մը, վայրկեանէ վայր-
կեան, աւելի զգալի կը դառնար բազմութեան մէջ : Ամէն ոք
ժպտերես, խնդուն՝ կարծես հարսանիքի եկած էր : Միայն հոս
ու հոն, անկիւն մը կծկուած, կը տեսնուէին մայրեր՝ որ իրենց
դաւակներուն փաթթուած՝ հոգեբուդիս արցունքներով իրենց
վերջին կարօտը կ'ուղէին առնել . . . Միայն հոս ու հոն, կը
տեսնուէին սիրահար սիրտեր՝ որ հոգեմաշ տրտմութեամբ լեց-
ուած՝ կը փսփոսային, իրենց վերջին մտերմիկ վայրկեանները

կ'ապրէին . . . Ու զինուորական նուագախումբը սկսաւ աղ-
ղային քայլերդ մը նուագել . . . Ամբոխը սկսաւ շարժիլ . . .
դէպի կայարան : Այնտեղ՝ բաժանումի այն վայրը՝ հարիւ-
րաւոր մայրական սիրտեր սկսան փղձկիլ . . . Հոն էր նաեւ
տիկին Սրբուհին՝ արցունքը աչքերուն մէջ՝ իր զաւակին փաթ-
թուած . . . Նէ չէր կրնար բաժնուիլ անկէ . . . Ու ճե-
պընթացը սուլեց անգթօրէն . . . իր անգութ սոյլը ցնցեց հաղա-
բաւոր արցունքոտ սիրտեր՝ իրենց վերջին համբոյրին հետ . . .
Ու ճեպընթացը նորէն սուլեց ու սկսաւ շարժիլ . . . Ճերմակ
թաշկինակներ օդին մէջ . . . Բաժանում . . . վերջին բաժա-
նում՝ հարիւրաւոր մայրերու համար . . . Ու ճեպընթացը
անյայտացաւ . . . Ամբոխը իր սովորական գործին դնաց . . .

Գացին, հայրենիքի խանդավառ զինուորները դացին՝
խողխողելու, սպաննելու իրենց անձանթ եղբայրները . . .
Գացին՝ հայրենասիրութեան դրահը հաղած . . . Հայրենա-
սիրութեան կապանքներով չղթայուած . . .

Ու անոնց մայրերը արծաթափայլ աստղ մը կախեցին
իրենց տուններու պատուհաններէն՝ իւրաքանչիւր մեկնող զին-
ուորի համար . . . Քանի մը ամիս վերջ՝ արծաթափայլ աստ-
ղերէն շատ շատեր փոխուեցան ոսկեգոյն աստղերու . . .

* * *

Ճեպընթացի արագաստի վաղըր դադրած էր՝ Ֆրէդ-
նոյէն գրեթէ երկու հարիւր մղոն հեռու՝ Օքէնտի մօտ ու չո-
գենաւը՝ քանի մը ժամէն՝ կանգ կ'առնէր նորահաւաք զինուոր-
ներու կայանի մը առջեւ : Մըկ-Տաուլ ամրոցի բժշկական եւ
այլն քննութիւններու ենթարկուելէ վերջ՝ Երուանդ ինքզինք
կը գտնէր զինուորական համազգեստին մէջ :

Իր ժամանումէն միայն չորս օր յետոյ՝ Երուանդ հե-
ռագիր մը ստացաւ Ատրինէէն՝ հետեւեալ բովանդակութեամբ.
«Մի՛ գրեր. սպասէ՛ նոր հասցէիս:»

Երեք օր վերջ՝ Երուանդ հետեւեալ նամակը ստացաւ
Ատաքտընէն.

Յուլիս 22, 1918

Անուշիկ Երուանդ,

Ձի կրցայ սպասել աւելի երկար . . . Քու
մեկնումի առաջին գիշերը անքուն անցուցի. ահաւոր ճնշում
մը՝ վայրկեանէ վայրկեան աւելի կը ծանրանար սիրտիս վը-
րայ . . . Սաստկաչունչ փոթորիկ մը կը ցնցէր ամբողջ էու-
թիւնս . . . ու կը զգայի որ լքուած էակ մըն եմ այս աշխար-
հի վրայ . . .

Երկրորդ գիշերը կը մօտենար. լանջքիս տակ՝ զգա-
ցումներուս ուկիւններ խռովել կը սկսէր նորէն, ու կը զգայի որ
թշուառ էակ մըն եմ ամբողջ տիեզերքի մէջ . . .

Երրորդ գիշերը . . . չորրորդ գիշերը . . . ու այս-
պէս վեց գիշերներ, փոթորկայո՛յզ, խռովալից, վեց տանջող
գիշերներ . . . Ու եօթերորդ գիշե՛րը . . . փոթորիկը դադ-
րած էր. լանջքիս տակ՝ զգացումներուս ուկիւններ կը ներհէր՝
խաղաղ ու հանդարտ . . . Եօթերորդ գիշերը . . . լուռ-
թեան խորհրդաւոր գիրկին մէջ, լանջքիս տակ շղթայուած
սիրտ մը գտայ . . . Երուա՛նդ, Երուա՛նդ, լանջքիս տակ
սիրտ մը գտայ՝ սիրտիդ շղթայուած . . . ու չի կրցայ սպասել
աւելի երկար . . . հեռացայ այն դժողքէն. հոս եկայ՝ քեզի ա-
ւելի մօտ ըլլալու համար. հոս եկայ՝ քեզ տեսնելու միակ յոյ-
սով: Ե՛րբ, ա՛հ, ե՛րբ պիտի կարենամ տեսնել քեզ նորէն . . .

Ո՞ւր ես, Երուանդ, գրէ՛ ինձ, ամբողջ հոգիովս կը բաղձամ
տեսնել քեզ: Գրէ՛ ինձ . . . Գրէ՛ . . . Գրէ՛ թէ ներած ես
ինձ . . . Անարժան եմ, այո՛, անարժան եմ . . . Սարեցին
դիւս, վախցուցին դիւս . . . Իսկ այժմ . . . Երբ լուրթեան
ծոցը, կեանքի դառնութիւններէն ընկճուած՝ հոգիիդ հետ
կ'առանձնանաս սփոփանք մը փնտռելու՝ յիշէ՛, Երուանդ, որ
սիրահիւժ սիրտ մը ամէն վայրկեան քեզ համար կը բարա-
ւի միայն: Յիշէ՛, յիշէ՛, որ այս քաղաքի մէկ լուռ անկիւնը՝
սիրտիդ շղթայուած սիրտ մը կայ . . .

Կարօտամաշ՝
Ատրինէ

Ատրինէն մոռցած էր իր հասցէն Երուանդին դրկել եւ
զէթ քանի մը օր՝ այդ վրիպումի պատճառով՝ նէ հոգեկան ու-
ղորումներու եւ անորոշութեան մէջ կը տառապէր: Չէր գի-
տեր թէ իր հեռագիրն ու նամակը հասած էին Երուանդի ձեռ-
քը: Շփոթութիւն մը, շատ բնականօրէն, պաշարած էր ներա
միտքն ու հոգին, ու նէ փոխանակ բանականութեան թելադը-
րութենէն առաջնորդուելու՝ կը տարուրերուէր իր սիրայոյզ
զգացումներու վայրկենական ազդեցութեան ներքեւ: Եւ այդ
հոգեկան վիճակի մղումով էր որ, երեք օր Ատաքտընի իր սեն-
եակը սպասելէ վերջ՝ յանկարծ վճռեց զօրանոց երթալ՝ Եր-
ուանդ տեսնելու միակ փափաքով:

Գեղեցիկ առաւօտ մը, երբ արեւի տաքուկ ճառա-
դայթները դեռ նոր էին հասած Մըկ-Տաուլ ամրոցը, կին մը,
շատ դողդոջուն ու գունաթափ, առանց իր բոլորտիքը դիտե-
լու, զօրանոցի դրասենեակին մօտեցաւ, որոշ էր, ծանօթու-
թիւն առնելու նպատակով: Քանի մը վայրկեան վերջ՝ նոյն
կինը դուրս ելաւ զօրանոցի դրասենեակէն, թուղթի կտոր մը
ձեռքը բռնած: Նէ իր քայլերը դէպի քարափը ուղղեց, հոն
արդէն մեկնելու պատրաստ նաւակ մը մտնելով՝ հեռացաւ
Մըկ-Տաուլ ամրոցէն՝ դարձեալ դողդոջուն, դարձեալ գունա-

Թափ: Մէկ ժամ վերջ՝ նէ արդէն Պրիստիտոյ զօրանոցի առ-
ջեւ կեցած՝ զինուորի մը հետ հատուկ ոտոր խօսքեր կը փոխա-
նակէր. մերթ կը ժպտէր, մերթ կը քրքջար՝ կարծես տիրող
լուսթիւնը խղելու համար: Իր մարմնական անսովոր շար-
ժումները որոշապէս կը ցուցնէին որ նէ կը գտնուէր յուզուած՝
արտակարգ վիճակի մը մէջ: Նէ չէր կրնար խօսիլ. զուր տեղ
ճիգ կ'ընէր՝ մէկ երկու բառ ըսելու իր զգացումներու, իր սիր-
տի, իր այցելութեան մասին: Կրկին փորձեց. աչքերը ար-
ցունքով լեցուեցան. գլուխը վար կախեց ու դողդոջուն ձայ-
նով մը հարցուց.

— Երուանդ, ստացած ես իմ հետադիրն ու նամակը:

— Այո՛, ճիշտ ժամանակին:

Ատրինէն երկու ձեռքով Երուանդի աջ ձեռքը բռնեց,
սեղմեց ամուր մը, շատ ջղայնօտ կերպով, առանց բառ մը խօսի
փոխանակելու՝ յանկարծ ձեռքերը իրեն քաշեց, ու արագ քայ-
լերով հեռացաւ զօրանոցէն:

Երուանդ տարօրինակ երեւոյթի մը առջեւ կը գտնէր
ինքզինք: Չէր կրնար որոշ նշանակութեան մը հետ կապել
Ատրինէի անսպասելի այցելութիւնը, եւ նամանաւանդ՝ ներա
յանկարծական բաժնուիլը, առանց որոշ բան մը ըսելու իր այ-
ցելութեան մասին: Նա դեռ միեւնոյն տեղն էր կեցած՝ ան-
շարժ ու լուռ, անորոշ մտածումներու գիրկը, երբ կնոջական
ձեռք մը ետեւէն՝ իր ուսին դպաւ.

— Մոռցած էի որ տօնական օր է այսօր եւ զինուոր-
ները ազատ են քաղաք իջնելու: Միասին պտտելու երթանք,
Երուանդ: Թէեւ վերադառնալու տոմսակս գնած եմ, կրնամ
քսանըջորս ժամ վերջ մեկնիլ:

— Շատ լաւ, երթանք . . .

Գացին, ինչպէս ուրիշներ, ու խառնուեցան Սան
Ֆրանսիսկոյի հոծ բազմութեան հետ . . .

Յաջորդ առաւօտ, ժամը վեցին՝ երկաթուղիի կայա-
րանին առջեւ, անոնք բաժնուեցան իրարմէ . Ատրինէն Ստաքտոն
վերադարձաւ. Երուանդ հաղիւ հաղ՝ ճիշդ ժամանակին՝ իր
չունչը զօրանոցին մէջ քաշեց:

Անոնց մտերմութիւնը օրէ օր աւելի կը սերտանար:
Անոնք ամէն օր իրարմէ նամակ կը ստանային. օրը մէկ, եր-
բեմն երկու նամակ: Առնուազն շարաթը մէկ անգամ իրարու
կ'այցելէին: Իրերու ընթացքը շարունակուեցաւ այսպէս,
զրեթէ երեք ամիս: Երուանդ, մինչ այդ ժամանակ, արդէն
մարզուած զինուոր մըն էր դարձեր, եւ վաթսուներորդ զօրա-
բաժինի հետ մէկ երկու օրէն Ֆրանսա սլիտի մեկնէր՝ զինուո-
րի իր պարտականութիւնը կատարելու: Թերեւս, ինչպէս շատ
շատեր, զինուորի սովորական ճակատագրին արժանանար:
Իայց այդ ճակատագիրը երբէք չէր տանջեր անոր միտքը:
Հայրենասիրութեան փայլուն գազափարականը՝ փարատած էր
երկչոտութեան ու վախի ամպերը անոր մտածողութեան հորի-
զոնէն, ու նա անվախ էր ու յանդուգն: Կեանքը կորսնցուցած
էր իր խիական նշանակութիւնը Երուանդի համար: Մարդը
երբ տրամաբանէ կը դադրի եւ ինքզինք զգացական հովի մը
գիրկը կը նետէ՝ անկարող կը գտնայ գնահատելու կեանքի ի-
րական արժէքը: Մանաւանդ պատերազմի դաշտին վրայ, երբ
թնդանօթները կը դռան ու մահը կը պարէ, կեանքը հեզանք
կը գտնայ մտածողի համար . . .

Զինուորական վերին հրամանով՝ 60րդ զօրագունդը
Արկոնի ռազմաճակատը զրկուեցաւ 1918-ի Սեպտեմբերին,
հայրենասիրութեան իր բաժին պարտականութիւնը կատարե-
լու, իր եղբայր զինուորները սրածելով՝ խելադարութեան մեծ
պարին մէջ . . . :

ՓԼՈՒԶՈՒՄԸ

Oh, most delicate fiend!
Who is't can read a woman?

CYMBELINE

Ամիս մը դեռ չէր անցած՝ յաղթանակի գինովութիւն մը սկսաւ տարածուիլ դաշնակիցներու բանակին մէջ. թշնամին ընկճուած կ'երեւնար. զինադադարը անխուսափելի էր: Խելադարութեան մեծ սլարը վերջապէս դադրեցաւ Նոյեմբերին: Հայրենիքի համար, ժողովրդապետութեան համար կրու ուող հերոսներէն շատ շատեր իրենց հայրենի կառուները չի տեսան ալլելս . . . Հայրենիքի սէրը լափած էր անոնց հոգիները: Բաղդաւոր էին անոնք՝ որ իրենց տուները վերադարձան:

Այդ բաղդաւորներու մէջ էր նաեւ Երուանդ՝ որ ողջ եւ առողջ տուն կը վերադառնար Դեկտեմբերի վերջերը: Առանց նախապէս իր վերադարձը տեղեկացնելու հեռադրով կամ նամակով՝ Երուանդ ինքզինք Պրիսիաիոյ զօրանոցը կը գտնէր նորէն, ու քանի մը օրէն՝ զինուորութենէն արձակուած՝ իրենց տունը:

Երկար ատենէ ի վեր էր որ տիկին Սրբուհին ունէ լուր առած չէր Երուանդէն. այս անակնկալ ու անսպասելի վերադարձը հրճուանքով ու երջանկութեամբ ողորկեց անոնց տունը:

Տիկին Սրբուհին, իր դաւակի բացակայութեան շրջանին, չէր մոռցած ամէն օր աղօթել իր Աստծուն ու սուրբերուն՝ որ իրենց վահանով պահպանէին Երուանդի կեանքը թշնամիի դընդակէն: Ու երբ առաջին անգամ Երուանդ դեռ իրենց սեմէն ներս չէր կոխած՝ տիկին Սրբուհին անոր վիզը փաթթուեցաւ, երջանկութեան արցունքները իր աչքերուն մէջ՝ հոգիի խորէն իր կարճ ու կտրուկ աղօթքը մըմնջաց:

— Փա՛ռք քեզ Աստուած, աղիւ Տիրամէր, որ իմ դաւակը նորէն ինծի դարձուցիք:

Երուանդի բացակայութեան ժամանակաշրջանին՝ Ատրինէն միայն երկու նամակ ստացած էր: Նէ փորձած էր գրել Երուանդին, մէկէ աւելի անգամներ, բայց որոշ հասցէ մը չունենալով, ու մանաւանդ, իրեն միայն յայտնի պատճառներով՝ միշտ ալ յետաձգած էր: Որոշ հասցէ մը չունենալը ինքնին արդարացուցիչ պատճառ մըն էր. սակայն ո՛չ Երուանդի եւ ո՛չ ալ Ատրինէի համար այդ պատճառը կրնար արդարանալի դառնալ:

Նէ կ'ուզէր գրել. նոյնիսկ քանի մը անգամ գրած նամակը փոխանակ թղթատարին յանձնելու՝ ձեռքած, ոչնչացուցած էր: Ներս հոգեկան դրութիւնը խռոված էր ու այդ հոգեկան վիճակով՝ նէ չէր կրնար իր կարօտը, եթէ կար ունէ կարօտ իր սիրտին մէջ տակաւին, Երուանդին ճամբել:

Ատրինէն միայն մէկ շաբաթ կեցած էր Ստաքտըն՝ Երուանդի Ֆրանսա մեկնելէն յետոյ: Սան Ֆրանսիսկօ միշտ ալ կախարդական հրապոյր մը ունէր ներս երեւակայութեան մէջ. նէ որոշած էր իր բնակութիւնը հոն հաստատել, ու մօտ երկու ամիսներէ ի վեր, յայտնի պանդոկներէն մէկի մէջ սենեակ մը վարձած՝ դո՛հ կամ դժժո՛հ՝ այդ բաղձամարդ քաղաքին մէջ ապրած էր:

Յի մը, իր դալէն միայն շաբաթ մը վերջ՝ Երուանդ

Ման Գրանսիսկօ ալյեւութեան ելած էր: Բանուկ սրտոտանե-
րէն մէկի անկիւնը դեռ չի հասած՝ յանկարծ նշմարեց դեռա-
տի կին մը, որ Ատրինէին կը նմանէր, երիտասարդ անծանօթ
զինուորի մը հետ՝ Սարանդ թատրոնը մտաւ: Երուանդի սիր-
տը թունդ ելաւ մէկէն. չէր կրնար հաւատալ իր աչքերուն որոնց
խորութեանը մէջ մորմօքիչ վիշտ մը կը սկսէր կծկուիլ: Ատ-
րինէն էր արդեօ՞ք այն կինը՝ թէ ուրիշ մը: Կասկած մը, որ
վայրկեանէ վայրկեան աւելի տիրական ու մաշիչ կը դառնար
Երուանդի հոգիին մէջ՝ ահաւոր թափով մը կը սկսէր ցնցել
անոր էութիւնը: Արդեօ՞ք Ատրինէն էր այն կինը . . . Նէ-
լի՞նչ գործ ունէր այն անծանօթ զինուորի հետ: Արդեօ՞ք ա-
ռաջին անգամն էր որ անոր կ'ընկերանար: Պէտք էր սպասել
եւ ստուգել ամէն ինչ:

Եւ այսպէս, մօտ երեք ժամ, Երուանդ այն թատրոնին
տուֆեր կեցած՝ ջղախոտ, վերջին աստիճան գունաթափ,
կասկածանքի հոգեմաշ փոթորիկ մը իր գանկին մէջ՝ կը սպա-
սէր . . . «Ո՞ւր մնացին, ինչո՞ւ գուրս չեն գար,» նա իրեն
հարց կուտար միշտ: Արդեօ՞ք Ատրինէն նշմարա՞ծ էր զինք, որ
կասկածի տեղի չ'տալու համար՝ դուրս չէր ելլեր:

Ուրիշներ գուրս կ'ելլէին թատրոնէն, չատեր ներս
կ'երթային, ու Երուանդ տակաւին կը սպասէր: Ո՞ւր մնացին
անոնք: Այս սպասողական՝ անհանդիստ դիրքին մէջ՝ կարծես
նոր վարադոյր մը բացուեցաւ Երուանդի աչքերուն առջեւ:
Թատրոնի դուռը կը բացուէր յանկարծ ու Ատրինէն՝ անծանօթ
զինուորին թեւը մտած՝ գուրս կ'ելլէր: Իր աչքերը խորած
չէին զինք. Ատրինէն էր այն կինը . . . Երուանդ գտաւ ինք-
զինքը եւ բաղմութեան մէջէն անոնց հետեւեցաւ:

Փողոցէ փողոց անցնելով՝ անոնք կանգ առին Պլազա
սլանդոկին առջեւ. մէկ երկու վայրկեան քանի մը խօսք եւս
փոխադրեցին, Ատրինէն ներս մտաւ ու անծանօթ զինուորը ան-
ցաւ գնաց: Երուանդ՝ յանկարծական մղումով մը՝ զինուորի

ետեւէն վաղեց եւ կամացուկ մը անոր ուսին դպցնելով իր ձեռ-
քը՝ բարեկամական շեշտով մը յարեց:

— Դո՞ւք ալ 60րդ զօրագունաէն էք . . . Շատո՞նց է
որ այս քաղաքը կը գտնուիք . . .

Անծանօթ զինուորը սրտատխանեց աւելի խնդուն՝
բարեկամական արտայայտութեամբ:

— Միայն չորս օր կ'ընէ որ հոս եմ. երեկ պիտի մեկ-
նէի ասկէ՝ բայց գեղեցիկ կնոջ մը հետ ծանօթանալով պարա-
սրահի մը մէջ՝ քանի մը օր եւս ուղեցի հոս մնալ՝ ներս ընկե-
րակցութիւնը . . . վայելելու համար: Օ՞հ, որքա՛ն հաճելի
է ներս քով գտնուիլ . . . Թատրոն դադար չէինք, ճիշտ քիչ
առաջ բաժնուեցանք իրարմէ: Վաղ առաւօտ միասին պիտի
ճաշենք նորէն:

Անծանօթ արկածախնդիր զինուորը դեռ չատ բաներ
պիտի պատմէր՝ եթէ Երուանդ իր ներքին յուզումը պարտե-
լու համար՝ չհեռանար անկէ: Նա իր քայլերը ուղղեց դէպի
Պլազա Պանդոկը, եւ շփոթած շեշտով մը հարցուց զբանեկա-
կի պաշտօնեայէն.

— Պիտի կարենայի՞ արդեօք տիկին Մեծիկեանի հետ
խօսիլ քանի մը վայրկեան:

— Այդ անունով ո՛չ ոք կ'ապրի այս սլանդոկին մէջ,—
ըսաւ սլանդոկի պաշտօնեան մեղմ ձայնով մը:

— Տիկին Մեծիկեան ճիշտ քիչ առաջ ներս մտաւ.
վստահ եմ որ սենեակը կը գտնուի:

— Քիչ առաջ ներս մտնողը Մատմաղէլ Պարնիէն էր,
կը ներէք, պարոն:

— Շատ լաւ. կրնայի՞ Մատմաղէլ Պարնիէն տեսնել
քանի մը վայրկեանի համար:

— Կարող էք հեռաձայնով իր հաճութիւնն առնել այդ մասին :

Պանդոկի պաշտօնեան դրասենեակի հեռաձայնը երկվայրկեանի մը մէջ 177 թիւ սենեակին միացուց .

— Մատմադէլ Պարնիէ , երիտասարդ մը կ'ուզէ ձեզ հետ խօսիլ հեռաձայնով : Ահաւասիկ հեռաձայնը , պարէն , — աւելցուց դրասենեակի պաշտօնեան՝ մէկ կողմ քաշուելով :

— Հըլօ՛ , Մատմադէլ Պարնիէ . մոռցայ ըսելու որ մեր որոշած ժամադրութիւնը պիտի լինի Քլինթընի մէջ՝ առաւօտեան ժամը 9-ի առնանք . ես ձեզ հոն կը սպասեմ միասին նախաճաշ ընելու համար :

— Շատ լաւ , Միւսիւ Մը Կորթ . ուրախ եմ որ յիշեցուցիք այդ մասին :

Երուանդ հեռաձայնը մէկ կողմ դրաւ ու արագ քայլերով հեռացաւ Պլազա պանդոկէն :

Յաջորդ առաւօտ՝ դիմուոր մը , շատ անհամբեր՝ մէկի մը կը սպասէր Քլինթընի առջեւ : Ժամը ինն էր , երբ դեռատի կէն մը՝ առանց իր շուրջը դիտելու՝ գլխահակ , Քլինթընին կը մօտենար : Նէ աչքերը վեր վերցուց մէկէն ու յանկարծակիի եկած՝ բացականչեց .

— Երուանդ , Երուանդ , ի՞նչ երազային հանդիպում . . . Որքա՞ն սիրուն կ'երեւիս այդ համազգեստին մէջ . . .

Ու յանկարծական շարժումով մը՝ նէ փորձեց անոր վիզին փաթթուիլ : Երուանդ իր գլուխը մէկ կողմ քաշեց , ներս ձեռքերը ջղայնօտ կերպով բռնած՝ աչքերը զայրոյթով լեցուն՝ ցասկոտ շեշտով մը պոռթկաց .

— Դաւաճա՛ն , դաւաճա՛ն , ուխտադրուժ դաւա-

ճան . . . ո՞վ կը սպասէիր դանել այստեղ . . . Կը կարծէիր գուցէ որ ես սպաննուած եմ ու ամբողջ երկու ամիս ո՛չ մի նամակ գրեցիր . . . Ո՞ւր էիր երեկ , ըսէ՛ , ո՞ւր էիր . . .

— Երուանդ , Երուանդ , անիրաւ տեղ կ'ամբաստանես զիս . . . Դուն փոխուած ես . . .

— Այո՛ , քեզ հանդէպ ամբողջ հոգիովս փոխուած եմ :

Նա իր ձեռքերը իրեն քաշեց , առանց խորհելու որ Ատրինէն այդ ձեռքերու ոյժին էր կռթնած : Նէ երերաց մէկէն ու մարումի նոսրայէն բռնուողի մը պէս՝ ոտքերը սկսան կլթոտիլ եւ ծունկերը յանկարծ գետին առնել : Նէ սկսաւ անորոշ ու բարձր ճիչեր արձակել , հեւալ ու գալարիլ՝ առանց ամչնալու իր շուրջը խոնուող հոծ բազմութենէն : Երկու անծանօթ դէմքեր Ատրինէն ոտքի հանեցին ու մօտակայ դեղաբանը փոխադրելով՝ ներս ուշքը , քանի մը վայրկեանէ՝ իրեն վերադարձուցին : Քանի մը երիտասարդներու խոթող նայուածքներուն չ'հանդուրժելով՝ Երուանդ արդէն հեռացած էր այն վայրէն :

Այն գիշեր , ժամը ճիշտ 12-ին , Երուանդ տակաւին արթուն իր սենեակին մէջ , դուռին զանգը հնչեց : Նա դուրս թռաւ իր սենեակէն ու դուռը բացաւ :

— Հեռագիր . . .

Դողդղալէն — շատ անսովոր էր այդ դողը իրեն համար — բացաւ հեռագիրը .

«Պարոն Երուանդ Թորգոմեան , Մատմադէլ Պարնիէն՝ ձեր բարեկամուհին՝ թունաւորեց ինքզինք . ճիշտ հիմա փոխադրուեցաւ քաղաքիս անմիջական օգնութեան հիւանդանոցը :

Պլազա Պանդոկի Վարիչ՝ Մ . Նօլըն :»

Երուանդ իր սենեակը քաշուեցաւ նորէն, ինքն իր մէջ, զիշերական խորհրդաւոր լռութեան զիրկը՝ սկսաւ խո-
կալ . . . Երկու ժամ իր անկողնի վրայ երկարելէ յետոյ՝ նա
լնդոստ վեր ցատկեց, կարծես երեքտրական կոճակի մը սեղ-
մումով, հեռաձայնի անկիւնը վաղեց ու սկսաւ հոն՝ սլափն
կախուած գիրքը քրքրել:

Հինգ վայրկեան վերջ՝ նա իր սենեակը կը դանուէր
նորէն, աւելի մտածկոտ, աւելի մոռալ: Ծանրութիւն մը
վայրկեանէ վայրկեան աւելի ահաւոր թափով կը ճնշէր անոր
սիրտը՝ որու բարախումները երթալով կ'արագանային ծայր
աստիճան: Նա ինքն իր գէմ էր որ կը սլաքարէր՝ միւս մի-
նակ, ինքն իր մէջ, լռութեան զիրկը: Իր զգացումները, իր
սիրտն ու հոգին ընդմիջէին երեւոյթի մը առջեւ՝ որ խորթ
էր իրեն: Վոթորկայոյ ուկիւնն մըն էր դարձած անոր էութե-
անը, անսանձ ու մոռնող: Գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝
նա կը դալարէր, կը հեւար ու կը մաշէր: Միտի ցաւ ունէր
նա, սիրտի անբուժելի ցաւ՝ խայթող ու մորմոքիչ:

Գիշերը աւելի կը խորունկնար լռութեան խորհրդա-
ւոր զիրկը, ու ինքն իր մէջ սլաքարող մարդուն սիրտը աւելի
կը ճմլուէր ու կը կծկծար: Որքա՞ն ահաւոր է մարդուն սլաք-
քարը՝ երբ ո'չ ոք կայ իր գէմ . . . միայն ինքը, ինքն իր գէմ
է որ կը սլաքարի . . . ինքն իր վէրքն է որ կը քրքրէ, կը խո-
րունկընէ . . .

Այն սեւ, լոին գիշերը՝ սեւ ու լոին ցաւ մը կը կրծէր
Երուանդի սիրտը. թունաւոր ու մորմոքիչ վիշտ մը վայրկեա-
նէ վայրկեան աւելի կը խորունկնար անոր սիրտին մէջ . . .
Երուանդ սիրտի ցաւ ունէր. սիրտի ցաւ՝ որ անբուժելի է եւ
ախեղերական. յուսախարութեան կակիծ . . . Սիրուհու ձեռ-
քով բղթաւորած սիրտ մը՝ արիւն կուլար այն գիշեր . . .

Հեռաձայնի դանդը հնչած էր քանի մը անգամներ,
բայց ինքն իր մէջ ամփոփուած մարդը՝ չէր լսած ոեւէ ձայն:

Ջանդը նորէն հնչեց, այս անգամ աւելի երկար, կարծես աւե-
լի զիւ: Երուանդ ընդոստ վեր ցատկեց ու ակնթարթի մը մէջ
հեռաձայնին մօտեցաւ:

— Խօսողը Պլազա սլանդոկի վարիչն է: Մատմադէլ
Պարնիէի մասին ես ո'չ ոքի հետադրած եմ. նէ երեկ ձգեց մեր
սլանդոկը. ո'ւր փոխադրուելը չենք գիտեր:

Հեռաձայնը գետին ինկաւ Երուանդի ձեռքէն. անողոր
հարուած մըն էր որ կ'իջնէր իր արդէն տուայտող սիրտին:

Առաւօտ էր: Խիստ աճապարանքով՝ երիտասարդ զին-
ուոր մը կը փութար հասնիլ Էս-Փի կայարանը՝ ուրկէ օրուան
տոաջին ձեպընթացը սլափի շարժէր գէպի Սան Ֆրանսիսկո:
Մէկ ժամ վերջ՝ Երուանդ արդէն Սան Ֆրանսիսկոյի նաւամա-
տոյցը հասած՝ կը փորձէր առկէ անկէ պէտք եղած տեղեկու-
թիւններ առնել անմիջական օգնութեան հիւանդանոցներու
մասին: Ոստիկանի մը ցոյց տուած հասցէի համաձայն՝ Եր-
ուանդ քսան վայրկեան վերջ՝ ինքզինք կը գտնէր Սան Ֆրան-
սիսկոյի անմիջական օգնութեան հիւանդանոցին մէջ: Գրա-
սեւակի սլաշտօնեան՝ դրեթէ հինգ վայրկեանի չափ նախորդ
օրը բերուած հիւանդներու անուանացանկը ուշադրութեամբ
աչքէ անցունելէ յետոյ, մեղմ շեշտով մը յայտնեց.

— Այդ անունով ո'չ ոք բերուած է հոս երեկ:

Երուանդ կարծես թէ մոռցած էր Պլազա սլանդոկի
վարիչին հեռաձայնով խօսածը եւ չփութած արտայայտու-
թեամբ կը թախանձէր հիւանդանոցի սլաշտօնեային որ կրկին
աչքէ անցունէր նախորդ օրուան հիւանդներու անուանացանկը:

— Խնդրեմ, անգամ մըն ալ ուշի ուշով նայեցէք . . .
Մատմադէլ Պարնիէ . . .

— Մատմադէլ Պարնիէ^o, արձագանդեց խարտիչահեր
հիւանդապահուհի մը, — այդ անունը չատ քաղցրահունչ է,

չատ ալ ծանօթ . . . Խեղճ աղջիկը, հազիւ հազ կրցանք աղա-
տել իր կեանքը . . .

— Ըսել է թէ հո'ս է ինք,— Երուանդ բացականչեց
մէկէն:

Հիւանդապահուհին վերջացնելով իր աչքերու նշանա-
յին խօսակցութիւնը գրասենեակի անտեղեակ պաշտօնեայի
հետ՝ Երուանդին դարձաւ ոտքերու ծայրին վրայ, փոքրիկ ծը-
րար մը երկնցուց անոր եւ հազիւ լսելի ձայնով մը փոփաւց:

— Ներփակ հասցէին հետեւէ:

Առանց ոեւէ հարց տալու, թէ եւ հաղարումէկ հարցեր
կը դառնային իր միտքին մէջ՝ Երուանդ դուրս ելաւ հիւանդա-
նոցէն. ծրարը բացաւ, կարգաց ներփակ հասցէն ու քայլերը
ուղղեց դէպի Ասթօրիա պանդոկը, որ հիւանդանոցէն քսան
վայրկեանի հեռավորութեան մը վրայ կը գտնուէր: Նա փո-
խանակ հանրակառքով երթալով՝ նախընտրեց քայլել, պարզա-
պէս ժամանակ չահելու նպատակով՝ որպէս զի կարենար լաւ
մը դասաւորել վերջին մէկ երկու օրերու անցուղարձը իր միտ-
քին մէջ:

Նա իր կարծածէն աւելի շուտ հասաւ իրեն տրուած
հասցէին տեղը: Տակաւին ներս չի մտած պանդոկէն՝ սլլուած
այցետոմս մը վար ձգուեցաւ Երուանդի առջեւ՝ պանդոկի եր-
րորդ յարկի պատուհանէ մը: Նա աչքերը վեր բարձրացուց.
կին մը իր գլուխը ներս քաշեց պատուհանէն յանկարծ: Եր-
ուանդ վերցուց անմիջապէս սլլուած այցետոմսը, բացաւ
դուռը և թեմամբ ու կարգաց. «Անուշիկ Երուանդ, Այս իրիկուն
ժամը վեցին հոս եկուր, միասին կը ճաշենք ու կը տեսնուինք:
Խնդրեմ, թո՛յլ տուր որ ջիղերս հանգստանան քիչ մը: Սեն-
եակի թիւ՝ 364:

Միայն քեզ համար ապրող՝ Ատրինէ:»

Ատրինէի բառերը դողով մը լեցուցին Երուանդի սիր-
տը: Նա քանի մը վայրկեան եւս հոն սպասեց՝ առանց որոշ
նպատակի. Իր վրդովուած զգացումները կը հանդարտէին
դէթ թեթեւօրէն՝ Ատրինէի այցետոմսով: Միշտ ժամադրու-
թիւնը առժամապէս մոռցնել կուտար միւս անցուղարձերը եւ
Երուանդ տուն վերադարձած՝ կը պատրաստուէր ժամը վեցի
այցելութեան համար:

Ատրինէի համար այն ժամադրութիւնը կենսական նը-
շանակութիւն ունէր. Երուանդ ձեռքէ չի փախցնելու միակ ու
վերջին ծրագիր մըն էր որ նէ այդ իրիկուն իրականացնելու
պիտի ջանար՝ առանց նկատի ունենալու հոգեբանական այն
յոռի ազդեցութիւնը՝ որ յաւիտենական ատող մարդը կրնար
ստեղծել ենթակային մէջ: Ատրինէն ամէն ինչ աչք առած էր.
նոյնիսկ Երուանդի պատիւը՝ որ տանակոխ պիտի ըլլար: Ի՞նչ
փոյթ, միայն թէ կարենար իրազօրծել իր ծրագիրը՝ առանց
յապաղումի, ճիշտ այդ իրիկուն, Ասթօրիա պանդոկին մէջ:

Նէ արդէն պէտք եղած կարգադրութիւնները ըրած էր՝
վերջին երկու օրերու ընթացքին, եւ անհամբեր՝ ժամը վեցի
ստեններ՝ Երուանդին կը սպասէր, որ կարծես կ'ուշանար ճիշտ
ժամանակին հոն գտնուելու: Ատրինէի մտածումներու թելը
կտրուեցաւ մէկէն՝ երբ մէկը իր սենեակին դուռը ծեծեց՝ հա-
զիւ լսելի ձայնով: Դուռը բանալն ու գոցելը եւ Երուանդին
փաթթուելը մէկ եղաւ, յանկարծական, շատ քնքոյշ ու թեթեւ
շարժումով մը՝ որ արուեստ մըն է ինքնին՝ կեանքը վայելող
կիներու քով: Երուանդ չ'ընդգլխացաւ այդ վարմունքին. նա
արդէն ամէն ինչ վճռած էր իր միտքին մէջ: Ատրինէի վրայ
կը նայէր նա այժմ բոլորովին տարբեր զգացումներով, տար-
բեր սիրտով: Բայց առանց այդ ալ՝ նէ այդ իրիկուն շատ
զիւթիչ էր, զինովցնող հրապոյր մը կը սփռէր իր շուրջը, ան-
զիմադրելի՝ մաշեցնող քնքշութիւն մը կ'աւանդէր, մետաք-
սէ վարդապոյն գիշերազգեստի մը տակ ծափփուն ձիւնաթոյր

մարմինի, որու առջեւ ո՛չ մի երիտասարդ սիրտ կրնար բաբախել՝ առանց արտակարգ դողի։ Գուցէ Երուանդն ալ այդ դուզէն բռնուած՝ թոյլ առաւ որ Ատրինէն իրեն փաթթուի ու կրքազին համբուրէ իր չրթունքները։ Գուցէ այդպէս զգաց Երուանդն ալ, որովհետեւ նա եւս երիտասարդ էր։

Ատրինէն հոգեկան դոհունակութիւն մը կը զգար Երուանդի վերաբերմունքէն։ Ներս Ժրադիրը այդ իրիկուն շատ մեծ յաջողութեամբ յառաջ կ'երթար կարծես։ Ճաշը, ամէն ինչ պատրաստ էր արդէն։

— Ճաշի սկսելէ առաջ՝ ես կը փափաքէի որ դուն բացատրէիր քու վերջին երկու օրերու ընթացքը, — Երուանդ հարցուց յանկարծ, շատ միամիտ կերպով։

Նէ իր աթոռը Երուանդին մօտեցուց, բռնեց անոր ձեռքը, սկսաւ շոյել դայն. առանց բառ մը արտասանելու՝ առնոր աչքերուն յառեցաւ անքիթի։ արցունքի կաթիլներ՝ հառահառ՝ սկսան վար թափիլ ներս աշտերէն ու ալլեւս անկարող իր յուզումը պարտկելու՝ նէ դառնօրէն փղծկաց յանկարծ։

Լացը մեծ գէնք մըն է, կնոջ արուեստը կատարեալ ընծայելու համար։ Առանց արցունքի՝ Կինը շատ քիչ նուաճումներ կարող է կատարել։ Լացը տկարութեան նշան մը ըլլալէ աւելի՝ ոյժի անսպառ աղբիւր մըն է կնոջ համար։ Ատրինէն շատ պատշաճօրէն գիտէր դործածել այդ գէնքը։ Լացէն յետոյ՝ ներս յուզումը կը դադրէր կարծես ու լեզուն բացուած՝ կը սկսէր խօսիլ։

— Երանի թէ հոս ըլլայիր այս կէսօրին, որ քեզ ծանօթացնէի պարոն Մեծիկեանի եղբորորդին. հաւանաբար տեսած ես զինք ասկէ առաջ . . . ինք եւս 60րդ դարագունտի զինուորներէն է . . . Անցեալ օրուան պատահարը տեղի պիտի չունենար՝ եթէ թոյլ տայիր ինձ ամէն ինչ բացատրելու . . . Երուանդ, հոգիս, կեանքը ո՛չ մի արժէք կը ներկայացնէ ինձ՝

առանց քեզի։ Ես քեզ համար է միայն որ կը շնչեմ. դուն ես իմ յոյսը, երկար տարիներու իմ երազը։ Առանց այդ երազին՝ կեանքը ոչնչութիւն է ինձ համար, ո՛չ, ես չեմ կրնար ապրիլ առանց քեզի։ Ըսէ՛ ինձ, Երուանդ, երբ պիտի կարենանք միշտ միասին ըլլալ, միեւնոյն յարկի տակ, մի՛շտ, մի՛շտ մեկտեղ . . . Ո՛հ, Երուանդ, ներէ՛ ինձ երեկուան հեռադրի համար. իմ տառապող սէրն էր, որ ուղեց փորձել քեզ. այժմ արդէն ամէն ինչ արեւի պէս պայծառ է ինձի. ես սխալած էի իմ ենթադրութեանս մէջ . . . Ո՛չ ոք կարող է խլել քեզ ինձմէ. դո՛ւն իմս ես եւ ես քուկդ եմ. Աստուածն իսկ անկարող է բաժնել մեզ իրարմէ . . . Վերցո՛ւր զինիի բաժակը, խմե՛նք մեր մեծ երազի, մեր մաքուր սէրի, մեր երջանկութեան համար . . .

Եւ զինիի երկու բաժակները իրարու զարնուեցան. խմեցին անոնք հոգէ դաշխուրանի կարմիր զինիէն. բաժակները նորէն իրարու զարնուեցան՝ սենեակը լեցնելով աւելի զիլ ձայնով, խմեցին անոնք . . . Բաժակները նորէն իրարու զարնուեցան, խմեցին անոնք . . . Եւ կեանքը կարծես իր ամբողջ նշանակութեամբ՝ թեթեւալ կը սկսէր. զինովցնող մոռացում մը կ'իջնէր անոնց միտքերուն վրայ . . . Գողտրիկ երազի մը վարագոյրը դեռ նոր էր բացուեր անոնց աչքերուն առջեւ, զինիի հեշտանքէն՝ գերկ գերկի կ'օրօրուէին անոնք՝ երբ յանկարծ սենեակին դուռը ծեծուեցաւ։ Անոնք վեր ցատկեցին իրենց տեղէն, շուարած՝ առանց զիտնալու թէ ի՞նչ պէտք էր ընել։ Դուռը կրկին ծեծուեցաւ, այս անգամ աւելի ամուր։ Սարսափ մը կարծես սկսաւ տարածուիլ անոնց հոգիներուն մէջ. հազիւ հազ կրնային փափալ իրարու։ Ատրինէն յանկարծ դուռին մօտեցաւ։

— Ի՞նչ կ'ուզէք, — նէ հարցուց դողով մը։

— Բացէ՛ք դուռը։

Ատրինէն առանց դառնալու Երուանդին՝ որ կը փոր-

ձէր իր փափաքով ու շարժումներով եւ կեցնել զինք զուոր
բանալէ, մէկէն դուռը բացաւ:

Երկու մարդիկ, անձրեւանոցներու մէջ վաթթուած՝
ներս մտան: Դուռը դոցուեցաւ նորէն: Անոնք մէկ կողմ նե-
սեցին իրենց անձրեւանոցները ու տակաւին առանց բառ մը
արտասանելու՝ անոնցմէ մէկը, որ առաջնորդող միտքը կը
թուէր ըլլալ՝ կարծես աստիճաններու համար իրենց ո՛վ ըլլա-
լու մասին՝ իր բաճկոնը ցուցուց, ասող մը կար հոն: Նա իր
գրպանէն թուղթի կտոր մը հանեց՝ որու վրայ քանի մը ա-
նուաններ կային գրուած:

— Երուանդ Թորգոմեան է ձեր անունը, այնպէս չէ՞.
Իսկ դուք Ատրինէ Մեծիկեան կը կոչուիք, ուրիշ անունով՝
Մատնաղէլ Պարնիէ:

Ոստիկանը քննական ակնարկ մը նետեց Երուանդի վը-
րայ եւ երկու վայրկեանի լուսթեմէնէ յետոյ՝ շարունակեց կրտ-
սուկ ու խիստ չեչտով մը.

— Դուք զիտէք անշուշտ, որ ձեր այս ընթացքը դէմ
է քաղաքիս օրէնքներուն. մենք կ'ուզենք եւ որոշած ենք մա-
քուր քաղաք մը ունենալ. խտտօրէն կը պատժենք բոլոր անոնք,
որ յամառօրէն կ'ուզեն ոտնակոխ ընել այս քաղաքի օրէնքները:

Ոստիկանը իր ձայնը իջեցուց. նորէն քննական ակ-
նարկ մը նետեց Երուանդի վրայ՝ որ կարծես իր տեղը քարա-
ցած՝ կը սպասէր այս անակնկալ պատահարի վճռական վախ-
ճանին: Նա շարունակեց.

— Մենք այս կարգի խնդիրներ չառ անգամ փոխա-
դարձ համաձայնութեամբ կը կարգադրենք՝ առանց մամուլի
մէջ անտեղի ու անպատուարեր տարածայնութիւններու դուռը
բանալու: Շատ շատեր, գտնուելով ձեր գրութեան մէջ՝ եր-
ջանիկ ընտանիքներ կաղմած են, պարզապէս անսալով մեր այս
թեւադրութեան: Ձեր անունները մամուլի մէջ պիտի չ'երեւ-

նան. ժողովուրդը, մասնաւորաբար ձեր ազդակներն ու բա-
րեկամները, ոչինչ պիտի գիտնան ձեր այս ընթացքի մա-
սին . . . Դուք պիտի չ'ստիպուիք բանտը առաջնորդուելու՝
եթէ միայն դրաւոր կերպով ձեզ երաշխաւորէք որ վաղը ձեր
ամուսնութեան արտօնագիրը պիտի առնէք:

Երուանդ երկար շունչ մը քաշեց ու Ատրինէին դար-
ձուց իր պաղ՝ բայց խորհրդաւոր նայուածքը: Նէ փորձեց իր
աչքերը պահել Երուանդէն՝ որ կրնար կարգաւ անոնց խորը
գտնուող դադտնիքը եւ վիժումի մատնել ներս այնքան յան-
դուղն՝ բայց եւ անպատուարեր ծրագիրը: Ոստիկանը իր խօս-
քը այս անգամ միայն Երուանդին ուղղեց.

— Ի՞նչ է ձեր կարծիքը, պարոն. համաձայն էք որ
այս խնդիրը կարգադրուի մեր թեւադրութեան համեմատ:

— Ո՛չ, ես չեմ կարող բռնի ամուսնութեան ենթար-
կուիլ: Ներկայ տնտեսական պայմաններու ներքեւ՝ ամուս-
նութիւնը ինձ համար անյաջողութեան ու չարիքի աղբիւր մը
պիտի դառնայ: Ես տակաւին իմ գիրքը որոշած չեմ կեանքի
մէջ. համալսարանական դասընթացքս դեռ չ'եմ վերջացուցած.
ամուսնանալը չարիք մը պիտի լինի թէ՛ ինձ եւ թէ՛ ներս հա-
մար:

— Գործի մասին անհոգ եղէք. մենք շատ դիւրու-
թեամբ կրնանք գործ հայթայթել ձեզի: Վստահ ենք որ ձեր
տիկինը սիրայօժար կերպով պիտի գործէ ժամանակի մը հա-
մար՝ մինչեւ որ դուք ձեր համալսարանական դասընթացքը
լրացնէք: Այնպէս չէ՞, տիկին:

Ատրինէն չի պատասխանեց խօսքով. միայն գլուխի
շարժումով իր հաւանութիւնը յայտնեց:

— Կը տեսնէ՞ք, պարոն, տիկինը յօժար է ձեզ հետ ա-
մուսնանալու: Դուք հպարտ դգալու էք ներս անձնութեան
համար: Ի՞նչ է ձեր վերջնական պատասխանը:

— Մենք արդէն տուինք մեր վերջնական պատասխանը: Դուք չէք կարող մեզ բռնի կերպով ամուսնացնել,— պատասխանեց Երուանդ, այս անգամ աւելի յանդուգն շեշտով մը:

— Շատ լաւ. ուրեմն կ'ուզէք որ ձեր այս ընթացքը նկարագրուի մամուլի մէջ. ձեր նկարները թերթերու էջերը զարդարեն ու դուք ալ առաջնորդուիք դէպի բանտը: Շատ լաւ, մեր առջեւ անցէք,— յարեց ոստիկանը խորխոր ծայնով մը՝ Երուանդի թեւէն բռնած:

— Ո՛ւչ, ո՛ւչ,— ճչաց Ատրինէն սարսափահար, բանտի անոնը լսելով:

— Դուք չէ՛ք ուզեր անսալ մեր թելադրութեան. բանտըն է ձեր հանգստավայրը. քալեցէ՛ք:

Ատրինէն սուր ճիչ մը արձակեց ու դետին ինկաւ, կարծես մարումի նոպայէն բռնուողի մը պէս: Երկու ոստիկանները, Երուանդի թեւէն բռնած՝ դուրս ելան սենեակէն ու իրենց ինքնաշարժով՝ որ պանդոկի առջեւը կը կենար՝ շարժւեցան դէպի ոստիկանական գլխաւոր կայանը, ուր կը գլխաւորէր նաեւ Սան Ֆրանսիսկոյի բանտը:

Ինքնաշարժի մէջ՝ առաջնորդող ոստիկանը սկսաւ բիրտ լեզու գործածել ու սպառնալիքներ կարգաւ Երուանդին: Միւս ոստիկանը, անոր հակառակ, քաղցրութեամբ կը ջանար համոզել Երուանդ որ իրենց թելադրութեան անսար ու դուռ չի բանար մամուլի խեղաթիւրիչ տարածայնութիւններուն, որոնք կրնային անյաջողութեան դատապարտել իր ապագայ գործունէութիւնները, զինք երեսէ ձգելով իր աղաւաններէն ու բարեկամներէն:

Տասը վայրկեանէն՝ ինքնաշարժ մը կեցաւ ոստիկանական կայանին առջեւ. երեք հոգի դուրս ելան անկէ ու երկու վայրկեանէն՝ սենեակէ սենեակ անցնելով՝ անոնք կանգ առին տեղ մը, որ տարբեր ուղղութեամբ՝ երեք սենեակներու կ'ա-

ռաջնորդէր: Քանի մը բոպէի լուսթեւնէ յետոյ՝ առաջնորդող ոստիկանը նորէն փորձեց համոզել Երուանդ՝ որ յայտնապէս մեծ անորոշութեան մը մէջ կը գտնէր ինքզինք:

— Սիրելի պարոն, ձեր շահը կը պահանջէ որ դուք հետեւիք մեր թելադրութեան: Երկու ճամբայ կայ ձեր առջեւ. կամ այն է որ դուք պիտի ամուսնանաք վաղը տիկին Մեծիկեանի հետ, երջանիկ ընտանիք մը կազմէք եւ կամ այն է որ դուք ճիշտ հիմա բանտի մէկ խուցը պիտի առաջնորդուիք ու մամուլի տարածայնութիւններով՝ ձեր ապագան ոտնակոխ պիտի ընէք: Ընտրեցէք երկուքէն մէկը:— Եւ աւելի մեղմ ու բարեկամակոն շեշտով մը,— Եթէ ինծի լսէք, դուք կ'ընտրէք առաջինը, եւ քաջ երիտասարդի մը պէս կը պաշտպանէք ձեզ սիրող կնոջ մը պատիւը:

Երուանդի միտքին մէջ յանկարծ լոյս մը փայլատակեց. նա սկսաւ հարց տալ իրեն թէ ինչո՞ւ Ատրինէն իր սենեակը մնաց, ոստիկանական կայանը չ'առաջնորդուեցաւ իրեն հետ. չէ՞ որ նէ ալ նոյնքան մեղսակից էր այն յանցանքին . . . Երուանդ լուրջ կերպով սկսաւ կասկածիլ . . . սա եւս Ատրինէի մէկ խաղն է: Ու առանց վարանումի, շատ համարձակ կերպով՝ նա պատասխանեց.

— Ես համաձայն եմ ամուսնանալու տիկին Մեծիկեանի հետ այն պայմանով որ ինծի տասնըհինգ օր ժամանակ տաք որպէս զի կարենամ հարսնիքի պէտք եղած կարգադրութիւնները տեսնել:

— Ասլըիք, քաջ եղէք այդպէս:

Հինգ վայրկեանէն՝ ոստիկանը համաձայնագիր մը ներկայացուց Երուանդին՝ ստորագրելու համար: «Ես, Երուանդ Թորգոմեան, կը խոստանամ ամուսնանալ տիկին Ատրինէ Մեծիկեանի հետ՝ թուականէս տասնըհինգ օր վերջ:» Երուանդ ստորագրեց այն թուղթը. ածապարանքով հեռացաւ

նոտիկանական կայանէն եւ ժամը տասերկուքին արդէն իր սենեակը կը դառնուէր:

Նա չի կրցաւ քնանալ այն գիշեր՝ իր հոգեկան խռովքի պատճառով: Կեանքի յուսախարութեան փոթորիկը կը տանջէր անոր երեւակայութիւնը՝ կնատեաց մարդը ստեղծելով անոր հոգիին մէջ: Նա կը սկսէր ատել կին ըսուած արարածը, նամանաւանդ Ատրինէն՝ որու մասին մտածելն անգամ զոտանք կը պատճառէր իր զգացումներուն: Նա իր հոգիի զառնութիւնը՝ զոր յուսախարութեան կսկիծն էր կերտած՝ ամենասուր բառերով կը փորձէր գրի առնել այն գիշեր, եւ որպէս իր վերջին խօսք՝ Ատրինէին դրկել:

Յաջորդ առաւօտ՝ նա անապարանքով դուրս ելաւ տունէն եւ քանի մը վայրկեան վերջ արդէն թղթատարին էր յանձնած իր նամակը:

Ճիշտ միեւնոյն օրը, կէսօրէն վերջ, թղթատարին յանձնուած նամակը հասաւ Ատրինէի ձեռքը: Նէ բացաւ նամակը զգուշութեամբ ու սկսաւ կարդալ դայն՝ առանց ձայնի.

«Անոր՝ որ խորտակեց իմ մեծ երազը,

Յուսախարութեան կսկիծին մէջ գալարուն՝ կը փորձեմ իմ վերջին խօսքը գրել անոր՝ որ կախարդական ժպիտով ինծի մօտեցաւ ու գիւթեց իմ սիրտը՝ գեղեցիկ երազի մը գողտրիկ հեռապատկերով . . . Կը գրեմ անոր՝ որ տաքուկ համբույրներով իմ երիտասարդ հոգին չղթայեց՝ ամբաղուռ կապանքներով: Կը գրեմ անոր՝ որ սէր խոստացաւ ինձ ու իր աւանձնութեան կարօտի գիշերները՝ արցունքով լուսցուց . . . Ո՛ւր, ըսէ՛ ինձ, ո՛ւր մնաց քու ժպիտը. ո՛ւր մնաց քու համբույրը. ո՛ւր մնաց քու սէրը . . . Քու ժպիտով, քու համբույրով ու քու սէրով՝ կեանքիս գերագոյն երազը հիւսեցիր. նոյն ժպիտով, համբույրով ու սէրով՝ դո՛ւն, անդո՛ւթ, անդո՛ւթ կին, խորտակեցիր իմ երազը . . . Կեղծ էր քու ժպիտը. խա-

րող՝ քու համբույրը. թունաւոր՝ քու սէրը . . . Ըսէ՛, ըսէ՛, ինչո՞ւ խարեցիր դիւ, ինչո՞ւ խորտակեցիր իմ սիրտը: Ա՛հ, դուն չես գիտեր, դուն եւս խարուած ես. դուն եւս՝ խորտակուած . . . Ա՛հ, դուն չես գիտեր. դուն քու ժպիտով, քու համբույրով, քու սէրով՝ քու գերեզմանն ես փորած . . . Դուն այլեւս մեռած մըն ես ինձ համար . . . »

Ու նամակը ներս ձեռքէն դետին ինկաւ: Ներս ջիւղերը թուլնալ սկսան. նէ հազիւ ինքզինք մահաճակալին վրայ ձգեց: Նէ կը դողար կարծես մահացու հարուածի մը ահաւոր ցաւին ներքեւ ու բոսկական փոփոխութիւններով՝ կուլար, դառնօրէն կուլար: Սեւ խաւար մը կարծես կ'իջնէր ներս աչքերուն ու կեանքի գեղեցկութիւնները սեւ պատանքներով կը սկսէին փաթթուիլ: Իր երազներու գողտրիկ գլեհակն էր որ կը փլչէր. նէ աղետարչ արցունքներով՝ իր կեանքի փլուզումը կուլար . . .

Նէ չորս ժամ իր մահիճին վրայ երկարած՝ կուլար ու կը հեւար շարունակ՝ երբ մէկը յանկարծ դուռը ծեծեց ու ներս մտաւ: Տարիքոտ կին մը, որ քովի սենեակը կը դրաւէր, լսելով Ատրինէի լացն ու կոծը, գալարումն ու հեւանքը, կը փութար միտքարական քանի մը խօսքով սփոփելու ներս խռոված զգացումները: Ո՛չ մի միտքարութիւն կրնար սփոփել ներս սիրտը: Նէ անյոյս կ'երեւար: Անձանօթ կինը անմիջապէս պանդոկի վարիչին տեղեկացուց Ատրինէի յուսալքուած վիճակը՝ որ վայրկեանէ վայրկեան աւելի կը ծանրանար:

Հինգ վայրկեան վերջ՝ բժիշկ մը կը փորձէր ներս ֆիզիքապէս քայքայուած վիճակի պատճառը հասկնալ:

— Զիդերը քայքայուած են. բժշկական խնամքի պէտք ունի . . . Մօտակայ հիւանդանոց մը փոխադրեցէք զինք:

Կէս գիշեր էր, երբ Ատրինէն իր աչքերը բացաւ Սան Ֆրանսիսկոյի քաղաքային ձրի հիւանդանոցին մէջ: Նէ իր չուրջը նայեցաւ . . . Գլխովեան քոյր մը հարցուց մեղմօրէն.

— Բան մը կ'ուզէի՞ք:
Ատրինէն միայն քրքջաց:

* * *

Ատրինէն թուրցած ջիւղերը, դէթ թեթեւօրէն, կը սկսէին կաղզուրուիլ օրէ օր: Հիւանդանոցի վերահսկիչը, միայն հինգ օր վերջ՝ կը տեղեկացնէր անոր որ ներս առողջական վիճակը բնականոն է արդէն, եւ այդ կարգի հիւանդներ աւելի երկար չեն պահուիր հիւանդանոցի մէջ:

Սակայն, որպէս իրականութիւն, Ատրինէն քայքայուած ջիւղերը կաղզուրուած չէին տակաւին. նէ դեռ կը տառապէր իր քայքայուած ջիւղերու ազդեցութեան ներքեւ. ներս հեծեծանքն ու հեւանքը դեռ կը շարունակուէին, մերթ աւելի զօրաւոր, ու մերթ աւելի թոյլ թափով:

Դժուար թէ այնքան կարճ ժամանակի մը մէջ, կնոջ մը քայքայուած ջիւղերը ստանային իրենց բնականոն վիճակը: Բայց ի՞նչ կարելի էր բնել՝ երբ հիւանդանոցի վերահսկիչը, երկար տարիներու փորձառու բժիշկ, այդպէս էր կարգադրած: Առանց այլեւայլի, նէ պէտք էր հեռանար հիւանդանոցէն՝ տակաւին թոյլ, հիւանդագին, անբնականոն վիճակի մէջ: Ո՞ւր պիտի երթար. որո՞ւ դուռը պիտի ծեծէր. ո՞չ տուն ունէր, ո՞չ տեղ: Իր սենեակի երկու օրուան վարձքը վճարած չէր տակաւին: Երկու շաբթուան վարձք սրարտական էր Պլադա պանդոկին: Ո՞ւր պիտի երթար, որո՞ւ դուռը պիտի ծեծէր՝ առանց դրամի . . . Այս խորհուրդներով բեռնաւորուած՝ կին

մը, փոքրիկ պալատակ մը ձեռքը բռնած կը հեռանար Սան Ֆրանսիսկոյի քաղաքային ձրի հիւանդանոցէն:

Իրիկուն էր. փողոցէ փողոց անցնելով՝ նէ ինքզինք կը գտնէր շէնքի մը առջեւ, որու թիւը դժուարութեամբ կարելի էր կարդալ, զի դուռին ճիշտ վերը կախուած ելեքտրական լոյսը շատ աղօտ էր: Վարանումով՝ նէ ներս մտաւ ու հազիւ լսելի ձայնով մը հարցուց պանդոկի վարիչէն.

— Պարոն Մըկ Կորթ այստե՞ղ է տակաւին:

— Ո՛չ, քանի մը օր առաջ մեկնեցաւ այս քաղաքէն:

Այս պատասխանը կտրծեա հարուածի մը ազդեցութիւնը թողուց Ատրինէն արդէն յուսալքուած հոգիին վրայ:

Նէ դուռն էլաւ պանդոկէն, առանց գիտնալու թէ իր քայլերը ո՞ւր պիտի առաջնորդէին զինք: Հազիւ թէ երկու կամ երեք փողոցէ անցած էր՝ երբ անծանօթ մէկը, յայտնապէս ներս քայլերուն հետեւելով, կը փորձէր խօսիլ ներս հետ:

— Կը թուի թէ շատ առանձին կը զգաք, — անծանօթ ձայն մը Ատրինէնի հասաւ:

Նէ անծանօթին դարձուց իր գէմքը. չի պատասխանեց, միայն փոքրիկ ժպիտ մը ցոլաց ներս աչքերուն խորը: Անծանօթ ձայնը, կամաց կամաց, կը սկսէր ծանօթ դառնալ ու երկու ստուերներ՝ մութին մէջէն՝ կ'անյայտանային վայրկեանէ վայրկեան:

Ամէն դիչեր, Սան Ֆրանսիսկոյի մթաստուեր փողոցներէն մէկի վրայ, կին մը, առանց որոշ ժամադրութեան՝ կը սպասէր անծանօթ մէկի մը, որ այս կամ այն անկիւնէն դուրս պիտի ելլէր շուտով . . . Կին մը, շատ շատերու պէս՝ իր բաղդր փողոցին էր կապած . . . :

Հէ՛ք Ատրինէ . . . Տասը տարի առաջ՝ այն դժբաղդ հայրենիքի մէջ՝ լաւ թէ վատ՝ օր մը կուշտ օր մը անօթի, բայց միշտ զուարթ ու երջանիկ իր հարազատ մայրիկի դուր-

դուրանքը կը վայելէր: Դպրոցական կայտառ աղջիկ մըն էր տակաւին՝ երբ վատ օր մը՝ իր հարազատ մայրիկը անծանօթ բաղնիքի մը կապեց ներս ծաղիկ կեանքը: Ուրիշ շատ շատերու պէս՝ նէ եւս զոհ կը դառնար պատկերի մը, որ դոյութիւն չունէր, նէ եւս Ամերիկա կուգար ու իր թարմ, աւելնով ու խանդով տոգորուն կեանքը՝ Մարկոս Մեծիկեանի արդէն ուժասպառ, բեկբեկուն, անխանդ ու անաւելն կեանքին կը լծէր: Նէ երիտասարդ էր՝ զգացումներով, տարիքով, կեանքը վայելած չէր տակաւին. Մարկոս Մեծիկեան ծեր էր, զգացումներով, տարիքով, իր կեանքը ապրած էր արդէն: Նէ իր նոր միջնավայրի մէջ՝ ծանօթացաւ շատ շատերու՝ որոնք տեսքով ու տարիքով, զգացումներով ու երեւակայութեամբ աւելի հըրապուրիչ էին քան Մարկոս Մեծիկեան, աւելի հաճոյք կը պատճառէին իրեն, նոր երազներու գինովութիւնը կը սրսկէին իր թարմ ու խանդավառ հոգիին մէջ: Մարկոս Մեծիկեանն էր ստեղծած այդ միջնավայրը Ատրինէի համար՝ առանց մըտածելու որ այդ միջնավայրը կրնար թունաւորել իր կնոջ զգացումները: Նէ առաջին առիթով իսկ թունաւորուած էր՝ Մեծիկեանի ստեղծած միջնավայրին մէջ: Քանի՜, քանի՜ երիտասարդ բարեկամներ, ներս գեղեցկութենէն տարուած՝ անոնց տունին բոլորտիքը կը յածէին: Նա ներս կ'առնէր զանոնք՝ պարզապէս իր երիտասարդ կնոջ երիտասարդ զգացումները հաճոյացնելու համար: Ատրինէն կը սկսէր վայելել կեանքը, ու այդ վայելքներու մէջ՝ ոտնակոխ ընել երիտասարդ սիրտեր: Ներս ոտքը սահած էր արդէն, օր մը, չարաբաստիկ օր մը՝ ներս ոտքը տունէն դուրս սահեցաւ բոլորովին ու նէ այլեւս չ'վերադարձաւ տուն: Նէ լքեց իր էրիկը, իր զոհերու ետեւէն վազեց, ու այժմ ինք դարձաւ ամենամեծ զոհը . . .

Հէ՛ք Ատրինէ, տասր տարի վերջ՝ այդ ի՞նչ բաղդի էր որ ուղեցիր կապել քու կեանքը . . . Ո՛չ, դուն չէիր պատճառը այդ կեանքին . . . Դուն եւս զոհ մըն ես, ուրիշներու կարգին՝ այս ցաւազար աշխարհի ընկերային ու տնտեսական անարդար ու դժոխային կարգերուն ներքեւ . . . :

ԹԱԳՆՈՒԱԾ ԿԱՅԾԵՐ

Այն օրէն ի վեր՝ երբ Երուանդ, սպառնալիքի ներքեւ, ստորագրած էր Ատրինէի հետ կապուելու խոտամնագիրը՝ երեք տարիներ էին անցած: Ո՛չ ոք հետամուտ եղած էր այն խոտամնագիրը՝ իր ժամանակին իրականացնելու: Ատրինէն իր այդ ցնորական՝ յանդուգն ծրագրով՝ վերջ կուտար իր տարիներու երազին՝ որ միայն երազ մնալու սահմանուած էր: Այն երազին հետ՝ նէ եւս, մորիկէն խորտակուած նաւակի մը պէս՝ կը տարուբերուէր կեանքի փոթորկայոյց ովկիանին մէջ, անդեկ, անյոյս ու աննպատակ:

Երուանդի համար կեանքը նոր երեւոյթներու հեռապատկերը կը բանար: Առաջին առիթով իսկ՝ նա իր համալսարանական աշխատանքին կը լծուէր, որպէս զի օր առաջ, որքան շուտ որ կարելի էր, կարենար աւարտել իր կէս թողած համալսարանական դասընթացքը: Երկու ու կէս տարի վերջ՝ նա իր վկայականը կը ստանար Քալիֆորնիոյ Համալսարանէն: Այժմ նա բոլորովին տարբեր մարդ մըն էր դարձած: Իր գաղափարները, իր խտէպները, կեանքի մասին իր ունեցած տեսակէտները հիմնովին փոխուած էին: Նոր անհատականութիւն մը, նոր նկարագիր մըն էր ձուլուած Երուանդի մէջ՝ վերջին երկու ու կէս տարիներու ընթացքին: Միայն մէկ բացառութեամբ՝ նա փոխուած կ'երեւնար ամէն կերպով: Անոր սիրտը տակաւին նոյն սիրտն էր. անոր հոգեկան աշխարհը դեռ չէր փոխուած: Երուանդ նոյնն էր սիրտով՝ ինչ որ էր

Եւթը տարիներ առաջ՝ տակաւին իր ոտքը չի դրած Ամերիկայի հողին վրայ:

Նա կը կարծէր որ փոխուած էր սիրտով՝ երբ առաջին անգամ Ատրինէին կը հանդիպէր: Իր մտերմութիւնը ներառէր՝ պահ մը կարծես մոռացութեան մոխիրներուն տակ կը թաղէր այն խանձող կրակը՝ որ երեք տարի շարունակ կերած էր իր սիրտը, այնքան կանուխ, դեռ տասնըվեց տարու պատանի մը: Նա կը փորձէր խաբել ինքզինք՝ որ իր սիրտը նոր էր. նոր սէր ունէր Ատրինէի հանդէպ: Տնփանք, միայն տոփանք զգացած էր նա իր նոր միջավայրին մէջ: Նա տարուած էր Ատրինէի գեղեցկութենէն ո՛չ թէ սէրով, այլ այն նոր միջավայրի իր մէջ ստեղծած ազդեցութիւններով: Նա չէր կրնար սէր զգալ Ատրինէի հանդէպ, զի Ալիսէնի սէրը արդէն լափած էր անոր սիրտը . . . Մարդ միայն մէկ անգամ կը սիրէ . . . Կայ միայն մէկ սէր, առաջին սէրը . . . :

Այդ առաջին այրող սէրն էր որ այժմ, եօթը փոթորկայող տարիներ յետոյ, անջնջելի յիշատակներու բրդացած մոխրակոյտին մէջէն՝ փիւնիկի մը պէս դէպի կեանք կը վազէր, Երուանդի յուսալքուած սիրտին կ'իշխէր . . . Եւ զուցէ իր հոգեկան ոգորումները մեղմացնելու զգացումով եւ կամ անբացատրելի ոյժի մը զրդումով՝ Երուանդ կը փափաքէր գիտնալ թէ ո՞ւր կը գտնուէր Ալիսէն, այն քարուքանդ հայրենիքի ո'ր մէկ անկիւնն էր նետուած նէ՝ ուրիշ բաղմահազար բեկորներու հետ . . .

Երուանդ քանի մը նամակներ գրած էր իր դասընկերներուն, 1915-ի քսոմնելի տարազրութենէն վերջ, բայց ո՛չ մի պատասխան ստացած էր: Տեղահանութեան արիւնոտ ճանապարհին՝ անհետացեր էին շա՛տ շատեր, եւ Երուանդ կը մըտածէր որ զուցէ Ալիսէն եւս այն զոհերու շարքին մէջ կը գտնուէր . . .

Բայց այդ կասկածանքը, թէ Ալիսէն եւս զոհ մըն էր

դարձած թրքական եաթազանին, շատ չ'անցած կը փարատուէր անսպասելի նամակով մը՝ գրուած Երուանդի ամենամտերիմ դասընկերոջ կողմէն: Իր ազատումի եւ տարազրութեան պատմութենէն վերջ, Երուանդի դասընկերը յիշած էր իր նամակին վերջը որ ինք կարճ ժամանակ առաջ, զիպուածով, հանգիպած էր Ալիսէնին՝ Երեւանի մէջ:

Ալիսէնի ողջութեան լուրը կուգար նոր ու երջանիկ կեանքի մը հեռապատկերը ուրուագծելու Երուանդի հոգիին մէջ: Նէ ողջ էր. այդ լուրը ինքնին բաւ էր հին յիշատակներու բուրումնաւէտ պարտէզին մէջ պտտցնելու Երուանդի երազուն սիրտը՝ ժամերով, օրերով . . . Թէեւ հինգ հազար մղոններու հեռաւորութիւն մը կը զատէր զինք Ալիսէնէն, Երուանդ կարծես թէ կը զգար որ ներս սիրտը իրեն համար կը բարախէր. ներս գողտրիկ ժպիտը, որ եօթը տարիներ առաջ յոյսի ցուքեր մաղած էր իր հոգիին մէջ, այժմ եւս, հինգ հազար մը՝ զոհներու միջոցը կտրելով՝ ամէն օր Երուանդի յիշողութեան մէջ կը բացուէր՝ Մայիսի քնքոյշ վարդի մը պէս . . .

Որքա՛ն ուրախ ու երջանիկ էր Երուանդ, որ Ալիսէն կ'ապրէր տակաւին. որ Ալիսէն կը չնչէր տակաւին. որ Ալիսէն կը ժպտէր տակաւին՝ եօթը տարիներու բրդացած խաւարին մէջէն, հինգ հազար մղոններու հեռաւորութեան վրայ . . .

* * *

Ալիսէն մոռցած չէր Երուանդը. այն օրէն ի վեր երբ Երուանդ ձգած հեռացած էր իր հայրենիքէն, ներս հոգին միւլունոյն թափով շարունակած էր բարախիլ Երուանդի համար: Նէ սիրած էր Երուանդը եւ անոր սէրը իր հետն էր պտտցուցած՝ 1915-ի տեղահանութեան խաչելութեան օրերուն. եւ

այժմ, եօթը տարիներու տարադրութենէն վերջ, ներա սիրտը տակաւին միեւնոյն կրակով կը տոչորէր . . . Երուանդն էր ներա սիրտին իշխողը: Բայց իրմէ զատ, ո՛չ ոք գիտէր իր սիրտին գաղտնիքը: Ո՛չ ոքի յայտնած էր իր սէրը. ո՛չ ոքի բացած էր իր սիրտը: Եօթը տարի շարունակ՝ ներա սիրտը բարախած էր Երուանդի համար եւ Երուանդ ո՛չինչ գիտէր այդ մասին: Եօթը տարի շարունակ — ամէն մէկ տարի որ — պէս մէկ ամբակուռ օդակ — նէ դարձնած էր անխորտակելի շղթայ մը՝ իր սէրի անշէջ կրակին մէջ, ու այդ շղթայով՝ շղթայած էր ինքզինքը Երուանդին . . .

Տարադրութեան չարաբաստիկ պայմանները չէին կըրցած ընկճել ներա քնքոյշ հոգին. բայց սիրատու տարիներու ընթացքին՝ նէ կամաց կամաց նիհարցեր էր. տեսակ մը նուրբ դալկութիւն սկսած էր տարածուիլ ներա գլխիւնէն գէմքին վրայ, ու օրէ օր, նէ կը դարձար իր սիրտին ու հոգիին մաշումը . . .

Ու այդ մաշումին թափը, անակնկալ լուրի մը վրայ, սկսաւ աւելի սաստկանալ: Երուանդի դասընկերը, ճիշդ այդ օրերուն, բացիկով մը Աշխէնին կը յայտնէր որ Երուանդ այժմ Կալիֆօրնիոյ Համալսարանին մէջ բժշկական ուսանող է եւ կը հետաքրքրուի ներա վիճակով: Այդ լուրը կարծես նոր կենսունակութիւն սրսկեց Աշխէնի սիրտին մէջ, ու այդ օրէն ի վեր, նէ որոշեց կերպով մը հաղորդակցութեան մտնել իր սիրածին հետ, որու հասցէն դժբաղդաբար չունէր:

Այն անսպասելի բացիկը կուգար նոր ընթացք տալու Աշխէնի կեանքին: Նոր յոյս մը կը սկսէր ցոլալ ներա հոգիին խորը եւ ներա սէրը օրէ օր, աւելի կը սաստկանար, աւելի կը տանջէր ու կ'այրէր ներա քնքոյշ սիրտը . . . Սէրի փոթորկայոյզ ուժիկան մըն էր դարձած ներա ամբողջ էութիւնը, ու ներա նուրբ, դալուկ ու նիհար մարմինը՝ այլեւս չէր կրնար տոկալ իր կարօտի ցնցումներուն . . . Ու Աշխէն, չարաբաս-

տիկ առաւօտ մը, ա՛յնքան թոյլ ու անոյժ կը դարձար, որ չի կրցաւ վեր ելլել, իր անկողինին դամբաւ մնաց:

Երկու օր վերջ, Աշխէն տակաւին իր անկողինին մէջ, բժիշկ մը կանչուեցաւ՝ ներա առողջական վիճակը քննելու համար: Մանրակրկիտ քննութենէ մը վերջ, բժիշկը բան մը չի կրցաւ հասկնալ ներա վիճակէն, անցաւ գնաց:

Յաջորդ օրը Աշխէնի վիճակը աւելի կը գէշնար. անոր տաքութեան աստիճանը չափէն աւելի անընականոն էր: Նէ կը սկսէր իր հիւանդութեան նոր փուլէ մը անցնիլ: Նոսպայէ մը բռնուողի մը պէս՝ յաճախ կը հեւար ու կը խօսէր ինքնիրեն:

Յաջորդ օրը ուրիշ բժիշկ մը կանչուեցաւ: Նա եւս մանրակրկիտ քննութեան ենթարկեց Աշխէնի հիւանդագին մարմինը:

— Վախնալու ո՛չինչ կայ. օրիորդը այս շրջանի մէջ նոր մուտք գտնող հիւանդութենէ մըն է որ բռնուած է: Գանի մը օրէն ոտքի կ'ելլէ. մտահոգուելու ո՛չինչ ունիք:

Բժիշկը դեղերը մը տուաւ, ու անցաւ գնաց:

Բայց Աշխէնի վիճակը՝ փոխանակ լաւնալու՝ աւելի կը ծանրանար: Հինգ օր տեղէն չէր կրցած շարժիլ. բան մը չէր կրնար ուտել, եւ բժիշկները որոշ գաղափար մը չէին տար թէ ի՞նչ է ներա հիւանդութիւնը:

Հինգերորդ գիշերը ներա վիճակը չափէն աւելի ծանր էր. կը փորձէր խօսիլ ինքնիրեն, բայց կարծես լեզուն փակուէր էր ու բերանը չէր բացուեր . . .

Այդ միեւնոյն գիշերը ուրիշ բժիշկ մը կանչուեցաւ. այս մասնագէտ բժիշկը եւս քննութեան ենթարկեց Աշխէնի հիւժած մարմինը, եւ դառնալով ներա ծնողքին՝ յայտնեց հաստատական չեչոտի մը.

— Օրիորդի վիճակը ծանր է. անմիջապէս պէտք է հեռացնել զինք այս քաղաքէն. կլիմայի փոփոխութեան պէտք ունի:

Այդ միեւնոյն գիշերն էր, գեւ չէր լուսցած, երբ Աշխէնի մայրն ու քոյրը, սրտնք հիւանդապահուհիի գեր կը կատարէին, ճայնի մը վրայ՝ մէկէն արթնցան իրենց առաւօտեան մրափէն. անմիջապէս հասկցան որ Աշխէնն էր ինքնիրեն խօսողը . . .

— Որքա՛ն սիրուն կ'երեւէս բժշկական համադրեալով մէջ . . . Ե՞րբ վերադարձար . . . Ո՞ւր էիր . . . Ինծի մօտեցի՛ր . . . Ձեռքդ ինծի երկարէ . . . Ինչո՞ւ չես մօտենար . . . Երուս՛նդ . . . Երբ . . . ուսա՛նդ . . .

Աշխէնի մայրը անմիջապէս հասկցաւ իր աղջկան հիւանդութեան պատճառը: Նէ վերջիւնց երուանդի նամակը, որ եօթը տարի առաջ Աշխէն իրեն տուած էր: Նէ հասկցաւ որ իր սիրասուն աղջնակը երուանդի սէրէն էր որ կը տառապէր, հալ ու մաշ կ'ըլլար . . .

Բժիշկի հրահանգին անսալով, Աշխէնի հայրը, որ վաճառականութեամբ կը զբաղէր Երեւանի մէջ, անմիջապէս կարգադրեց իր առեւտրական հաշիւները, եւ հինգ օրէն արդէն պատրաստ էր, Աշխէնի եւ իր քրոջ հետ Պոլիս մեկնելու:

Այդ հինգ օրերու պատրաստութեան ընթացքին, Աշխէնի հիւանդութիւնը, անբացատրելիօրէն՝ կը հեռանար եւ նէ, թէեւ քիչ մը թոյլ՝ արդէն ոտքի էր ելած եւ կը պատրաստուէր ճամբորդութեան համար:

* * *

Վոսփօրի գեղածիծաղ երկնակամարին ներքեւ, Աշ-

խէն օրէ օր, աւելի կը կաղզուրուէր, թէեւ իր դէմքի այն նուրբ տփուռութիւնը կը պահէր տակաւին: Երկու ամիս վերջ՝ նէ բոլորովին կաղզուրուած կ'երեւար:

Պոլիս հասնելէն երկու շաբաթ վերջ, Աշխէնի հայրը նոր հազուատեղէնի վաճառատուն մը գնեց՝ ինքզինքը զբաղած պահելու համար: Նա միայն վեց ամիս շարունակեց այդ գործը. տեսնելով որ առեւտուրը երթալով կը պակսի եւ գործին մէջ դուրսէ աւելորդ ձեռքեր կան, վաճառատունը կորուստով ծախեց, դուրս ելաւ:

Այդ վեց ամսուան շրջանին, անսնք բարեկամներու եւ ծանօթներու մտերմիկ շրջանակ մը ստեղծած էին արդէն եւ կարծես թէ տասը տարիներէ ի վեր Պոլիս ապրած էին, չէին ուզեր բաժնուիլ անկէ:

Այդ առեւն էր որ գեղադէմ երիտասարդ մը Աշխէնի ձեռքը խնդրած էր: Հայրը եւ քոյրը համաձայն էին որ Աշխէն ամուսնանար այն երիտասարդին հետ: Բայց, ինչպէս Երեւանի մէջ մերժած էր ուրիշ երկու երիտասարդներու ամուսնական առաջարկը, այժմ եւս, Պոլսոյ մէջ, նէ կտրուկ կերպով կը պատասխանէր.

— Ես չեմ ամուսնանար. ես չեմ ամուսնանար: Իմ սիրտը արդէն չդթայուած է . . . Ես ուխտած եմ գտնել իմ պանդուխտ սէրը եւ անոր հետ կապուիլ . . .

Աշխէնի քոյրը, որ երեք տարի աւելի մեծ էր, գուր տեղ կը ջանար համոզել իր քոյրը որ մոռնար իր մանկական երազները, հաշտուէր ներկայ իրականութեան հետ, եւ ձեռքէ չի փախցնէր այն գեղադէմ երիտասարդը:

— Քոյրիկ, դուն ամուսնացիր անոր հետ . . . Ես ուխտած եմ իմ սիրոյ ետեւէն երթալ . . . Հանգիստ պիտի չունենամ՝ մինչեւ որ չի գտնեմ Երուսնդ . . .

— Շատ բարի, Աշխէն. եկո՛ւր ուրեմն ծրագրենք թէ ի՞նչպէս կրնանք գտնել Երուանդը:

Յաջորդ օրն իսկ, բարեկամի մը միջոցով, որ Պոլսոյ «Ժողովուրդի Զայն-Ժամանակ» օրաթերթին կը գործէր, հետեւեալ ազգը երեւցաւ նոյն թերթին մէջ.

«Կր փնտռուի, Երուանդ Թորգոմեան, որ Կալիֆորնիա կը գտնուի. իր հասցէն գիտցողը թող բարի ըլլայ ինծի գրկելու, «Ժողովուրդի Զայն-Ժամանակ»-ի հասցէով:

Մ. Թ. Շահինեան»

«Ժողովուրդի Զայն-Ժամանակ» Կալիֆորնիա հասնելուն պէս, միեւնոյն չարթուան թիւով, «Ասպարէզ»-ի մէջ երեւցաւ նոյն ազգը:

Երուանդին անծանօթ էր Շահինեան անունը, բայց հետաքրքրութենէ մղուած՝ նա զրկեց իր հասցէն երկտողով մը, յիշեալ թերթի հասցէով:

Միայն քսան օր վերջ, Երուանդ ստացաւ հետեւեալ երկտողը.

«Սիրելի Երուանդ Թորգոմեան,

Շնորհակալութիւններ ձեր հասցէի առաքման համար: Շուտով շատ կարեւոր եւ թանկագին նամակ մը պիտի ստանաք:

Բարեւներով՝

Մ. Թ. Շահինեան»

Հետաքրքրութեան զգացումը օրէ օր աւելի կը խորունկնար Երուանդի միտքին մէջ: Չէր կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ Շահինեան չէր յայտնած իր երկտողին մէջ զինք փնտռելուն պատճառը. ընդհակառակը, անոր երկտողը կուգար Երուանդի մտավիճակը խռովելու եւ անտանելի սպասումի մը մատնելու՝ անոր արդէն անհամբեր հետաքրքրութիւնը: Չէր կրնար հասկնալ թէ ուրիշ՞ «Շատ կարեւոր եւ թանկագին նամակ մը» պիտի ստանար: Պոլսոյ մէջ ո՛չ մի բարեկամ կամ ազգական ունէր: Սաչափը անշուշտ հաւանական կը թուէր իրեն — իր ազգականներէն քանինք, որոնք տարագրուած էին Կովկաս, հաւանաբար Պոլիս կը գտնուէին այժմ, եւ կ'ուզէին իր հասցէն գիտնալ:

Այս խորհուրդներով լեցուն էր իր միտքը, եւ իր համբերութիւնն ալ երթալով կը հատնէր, երբ Շահինեանի երկտողը ստանալէն միայն հինգ օր վերջ, նա ստացաւ Աշխէնի առաջին նամակը:

Երուանդ կարդաց ներառաւ ին նամակը՝ որ տասը տարի վերջ, 1921-ի Գարնան, կուգար պատասխանելու իր գրած առաջին նամակին . . . Նա չէր կրնար հաւտալ իր աչքերուն որ Աշխէնի ձեռքով գրուած, ներառաւ ին նամակն էր որ կը կարդար . . . Նա կը կարծէր որ երեւակայական խաբկանք մըն էր այդ նամակը:

Ի՞նչ հին յիշատակներ, սէրի ու տառապանքի ի՞նչ զղայացունց վայրկեաններ չարթնցուց Աշխէնի առաջին նամակը Երուանդի փոթորկալոյզ հոգիին մէջ . . .

Առաջին անգամն էր, որ 1911-ի գարնան իր գրած նամակին պատասխանն ունէր իր գողգոջուն ձեռքերուն մէջ՝ տասը տարի վերջ . . . Ի՞նչ հոյակապ հրաշք . . .

Նամակը տակաւին իր ձեռքերուն մէջ, Երուանդի սիրտը յանկարծ անդիմադրելի ցնցում մը զգաց . . . Արցունքի կաթիլներ սկսան իր աչքերը թրջել, ու նա, անմեղունակ ման-

կիկի մը պէս, իր հոգիի ուրախութենէն, իր տառապող, իր չորչարուած, իր շղթայուած սէրի հետ առանձին՝ կուլար ու կը հեկեկար . . . Փառապանծ հրաշքի մը գեղեցկութեան առջեւն էր որ Երուանդ կ'արտասուէր այդ օր . . .

Աշխէն իր առաջին նամակով՝ զրկած էր նաեւ իր նըկարը: Ամէն անգամ որ Երուանդ կը փորձէր ներա նկարը դիտել, կարօտի անըմբռնելի ալիք մը իր սիրտը կը խուժէր ու կը ցնցէր իր համակ էութիւնը:

Հո՛ն, իր սենեակին մէջ միայնակ, Աշխէնի առաջին նամակն ու նկարը սեղանի վրայ, Երուանդ, տասը տարի վերջ, իր սիրտի յոյզերը գրի կ'առնէր՝ Աշխէնին զրկելու:

Մայիս 14, 1921

Պըրքլի, Կալիֆորնիա

Իմ Անգին Աշխէն,

Ութը տարիներու հալածական լուծեանէ մը յետոյ է որ կը փորձեմ գրելու անոր՝ որու մանկական մաքուր հոգին՝ պատանեկան սէրիս խորանը դարձաւ ամբողջ երեք տարի . . . Այդ մաքուր, այդ պաշտելի սէ'րն էր, որ բանաստեղծութեան բազմինն առաջնորդեց զիս՝ յոյսի ու կարօտի երգեր մըմնջալու . . . Ամբողջ երեք տարիներ, ես իմ մէջս միայլէ յետոյ՝ այն նուիրական հուրը կուսական անմեղ հոգիիդ մէջ բաղձացի բռնկցնել . . . Մէկ տարի շարունակ, մեր հայրենիքի լուսնկայ գիշերները սպասումի կարօտահիւծ սիրտիս տրտում դարկերը ապրեցան . . . Լուծեան, քարացած լուծեան խարակնեւուն կը բաղխէր սիրտս . . .

Սպասումի այդ վիճակը միայն քայքայումի կրնար տանիլ զիս, ու այդ էր պատճառը որ զիս այս հեռաւոր փունքները ձգեցի: Գուցէ պատմութիւնը նոր թուի քեզի:

այո՛, նոր է այն, սակայն աղէխարչ ու հոգեցունց վերյիշում մըն է այն ինձ համար: Յուսախարութեան տրտմութիւն մը կը ծանրանար հոգիիս վրայ՝ երբ 1913-ին հեռացայ հայրենիքէն. սիրտ մըն էր որ կ'արկնէր . . . — Գուցէ այդ իսկ ճաշատագրական բաղդաւորութեան մը տեսիլն ունէր իր մէջ . . .

Սիրելի՛ Աշխէն, ութը տարիներու ահաւոր լուծիւնը պատուելով՝ այն քաղցրիկ օրերու աճիւնացած սիրոյ թրթռումներն են որ հոգիիս կ'արձագանգեն . . . Այն գողտրիկ թրթռումները՝ այսօր առաւել քան երբէք՝ ուժգնօրէն կը բաղխին իմ տրտմաթախիծ հոգիիս ու ներս կը խուժեն՝ նոր յոյսի, նոր ապրումներու յորդառատ հեղեղ մը տարածելով ամբողջ էութեանս մէջ . . .

Անհուն հրճուանքով լեցուեցաւ սիրտս՝ երբ նկարդ տեսայ: Նայուածքներս աչքերուդ ջինջ երկինքին մէջ խորասոյգ՝ կարօտավառ շուրթերս ահամայ՝ կուսական շուրթերուդ մօտեցան. ա՛հ, առաջին համբոյրն էր որ կը քաղէի շուրթերէդ . . . Որքա՛ն գողաց սիրտս. ի՛նչ սարսուռ էր այն՝ որ դեռ կը ցնցէ համակ էութիւնս . . .

Ու այսպէս, կը գրեմ նորէն . . . սիրայոյզ հոգիս խորասուզուած աչքերուդ, անմեղունակ աչքերուդ գեղածիծաղ երկինքը, եւ կարօտահիւծ սիրտս սիրտիդ մօտեցուցած, իմ տանջուած, իմ շղթայուած, իմ անգի՛ր Աշխէն, գրիչը դողդոջուն ձեռքիս մէջ՝ կը փորձեմ կարօտի այս նամակը գրել: Կարօտի՛ նամակ . . . Կարօտի անաւարտ վէպս է որ կ'ուզեմ գրել քեզի, քեզի՛, որ տասը տարիներ առաջ՝ մայիսեան բուրումնաւէտ վարդի մը պէս սիրտիս պարտէզին մէջ փթթեցար . . . Մէրիս անաւարտ վէպն է որ կը բաղձամ պատմել քեզի, այսօ՛ր, տասը տարիներ յետոյ . . .

Բայց գրիչը կարծես կանդ կ'առնէ . . . Հոգիս կը բաղձայ օր առաջ քեզ տեսնել . . . Եկո՛ւր, եկո՛ւր, իմ պաշտելի Աշխէն. եկո՛ւր, իմ շարժարուած Սէր . . . Որքա՛ն տա-

ռապեցար միս մինակ . . . Եկո՛ւր ու հանգչի՛ր սիրատուչոր
սիրտիս մօտ, ու միասին, միշտ միասի՛ն, նոր արշալոյսներու,
նոր զարուններու զինովութիւնը ապրինք . . .

Կարօտի տաքուկ համբոյրով՝

Երուանդ

* * *

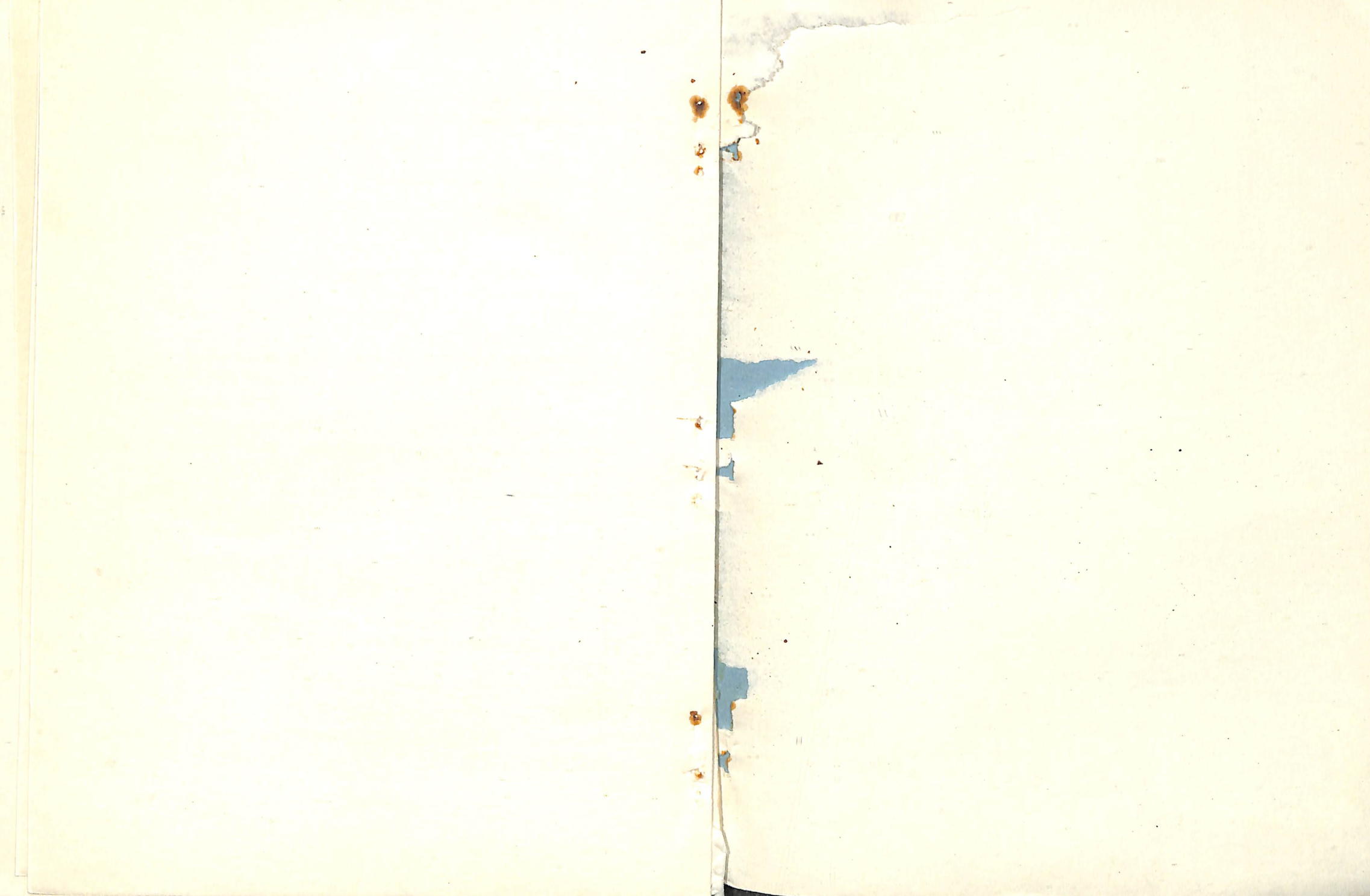
Երկու ամիս վերջ՝ հեռագիր մը կ'աւետէր Երուանդին,
որ Աշխէն Նիւ Եորքի նաւամատոյցն է հասած, եւ չորս
օրէն՝ Պըրքլի պիտի ժամանի:

Չորս օր վերջ, ճիշդ որոշուած ժամանակին, առա-
ւօտեան ժամը 10-ին, ճեպընթաց մը կանգ կ'առնէր Պըրքլիի
երկաթուղիի կայարանը: Երուանդ զիմաւորելու դացած էր
Աշխէնին: Գիրկընդխառնումէ մը վերջ՝ Երուանդ եւ Աշխէն
դուրս կ'ելլէին ճեպընթացէն եւ տասը վայրկեան յետոյ, ինք-
նաշարժով մը, իրենց բնակավայրը կը գտնուէին:

Յաջորդ օրն իսկ, Երուանդ եւ Աշխէն, դատաւորի մը
ներկայութեան, կ'ուխտէին ապրիլ որպէս այր եւ կին:

Դո՛ւք ըսէք, դո՛ւք պատմեցէք, Արեւ, Լուսին ու Աստ-
ղեր, թէ որքա՛ն երջանիկ էին անոնք—Երուանդ եւ Աշխէն...:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0342255

33705

ԳԻՆ՝ ՄԷԿ ՏՕԼԱՐ

